

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА: МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» У 1-2 КЛАСАХ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА ЗАСАДАХ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ

Київ
Видавництво «Алатон»
2019

УДК 51.204я721

Н-88

Автори:

Тетяна Воронцова, Володимир Пономаренко,
Олена Хомич, Ірина Гарбузюк, Наталія Андрук

Схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах
(Лист ІМЗО від 2.1/12-Г-)

Н-88 Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та інші.

Навчально-методичний посібник «Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу»: – Київ. : Видавництво «Алатон», 2019. – 128 с.

ISBN 978-966-2663-82-2

Навчально-методичний посібник містить опис підходів, методів і ресурсів, необхідних вчителю для підготовки і ефективного викладання курсу «Я досліджую світ» у 1-2 класах закладів загальної середньої освіти. Посібник реалізує компетентнісний підхід до навчання.

Повний комплект навчально-методичних матеріалів для навчання учнів і підготовки вчителів можна вільно завантажити за посиланнями <https://is.gd/RX3ubV> та <https://is.gd/bTUstC>

Для вчителів початкової школи, шкільних психологів, студентів педагогічних навчальних закладів, методистів.

УДК 51.204я721

ISBN 978-966-2663-82-2

© ТОВ «Видавництво «Алатон»»,
текст, дизайн, малюнки, 2019

© В.С. Пономаренко, текст, дизайн, малюнки, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	8
ГЛАВА 1. НОВА ПАРАДИГМА ОСВІТИ У ГЛОБАЛЬНОМУ СВІТІ	10
1.1. Глобальні виклики і пріоритети освіти XXI століття	11
Виклики сучасності	11
Три глобальні цілі для освіти	11
Чотиривимірна модель освіти	11
1.2. Фокус на розвиток здатностей і компетентностей	13
Особисті здатності	13
Життєві навички	13
Ключові компетентності для навчання протягом життя	14
1.3. Зміна ролі школи у житті дитини	15
1.4. Головні завдання і принципи НУШ	16
1.5. Ключові компоненти компетентнісного навчання	17
ГЛАВА 2. КОМПЕТЕНТНІСНЕ НАВЧАННЯ	18
2.1. Поняття і види компетентностей	20
Базові психосоціальні компетентності	21
Ключові компетентності за переліком Європейського Союзу ..	21
Компетентності за видами множинного інтелекту	21
Компетентності за видами професійної діяльності	21
2.2. Базові психосоціальні компетентності	22
Когнітивний вимір	23
Інструментальний вимір	24
Індивідуальний вимір	25
Соціальний вимір	27

2.3. Ключові компетентності за переліком Європейського Союзу ...	28
Грамотність.....	29
Мовна	30
Математика, науки, технології, інженерія (STEM)	30
Цифрова.....	32
Особиста, соціальна, навчальна	32
Громадянська	34
Підприємницька.....	35
Культурна обізнаність та самовираження.....	35
2.4. Компетентності за видами множинного інтелекту	36
Лінгвістичний інтелект	36
Логіко-математичний інтелект.....	36
Музичний інтелект	37
Візуально-просторовий інтелект.....	37
Кінестетичний інтелект.....	37
Міжособистісний інтелект.....	37
Внутрішньоособистісний інтелект.....	38
Натуралістичний/природознавчий інтелект	38
2.5. Ключові і галузеві компетентності НУШ	39
Загальні (ключові) компетентності НУШ.....	39
Галузеві компетентності НУШ	40
2.6. Ознаки компетентнісного навчання.....	41
2.7. Освітні ресурси для розвитку психосоціальних компетентностей учнів.....	43
ГЛАВА 3. КЛЮЧОВІ ІДЕЇ І ЗМІСТ КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ».....	46
3.1. Ключові ідеї.....	47
3.2. Зміст і очікувані результати	48
Державний стандарт початкової освіти.....	48
Типові освітні програми	54
Модельні програми, календарно-тематичне і поурочне планування.....	56

ГЛАВА 4. ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	58
4.1. Розвиток і механізми дозрівання структур головного мозку ... дитини.....	59
4.2. Особливості розвитку учнів 1-4 класів.....	61
1 клас (6-7 років).....	61
2 клас (7-8 років)	62
3 клас (8-9 років)	63
4 клас (9-10 років)	64
ГЛАВА 5. МЕТОДИ НАВЧАННЯ.....	66
5.1. Огляд методів навчання	67
Класифікація методів навчання	67
Ефективність інтерактивного навчання.....	68
Принципи інтерактивного навчання	70
Найпоширеніші інтерактивні методи.....	70
Вправи для розвитку мовної і математичної компетентності	76
Рекомендації щодо вивчення природничої галузі	77
Ранкове коло	77
5.2. Структура уроку	78
Опис структури тренінгу	78
План проведення тренінгу	80
Корисні поради тренеру	80
ГЛАВА 6. УМІННЯ ВЧИТИСЯ	83
6.1. Умови ефективного навчання.....	84
Схема ефективного навчання	84
Факти про мозок	85
Активне навчання	86
Канали сприйняття інформації	87
Типові стилі навчання	88
6.2. Способи ефективного навчання	90

Раціональне планування часу	90
Розвиток сприйняття, пам'яті, уваги.....	91
Карти пам'яті	92
Методи розвитку множинного інтелекту	94
6.3. Навчальне середовище у класі	97
Навчальні осередки НУШ	97
Ознаки ефективного навчання у класі.....	97
6.4. Як створити безпечну і дружню до дитини школу	98
ГЛАВА 7. ОЦІНЮВАННЯ ПРОЦЕУ І РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ	103
7.1. Оцінювання рівня і прогресу навчальних досягнень учнів	104
Базові принципи оцінювання	104
Принципи адекватного оцінювання	104
Критерії вибору інструментів оцінювання	104
Види інструментів оцінювання	105
Релевантність інструментів оцінювання	107
7.2 Особливості освітніх програм, що базуються на компетентніст- ному підході.....	107
7.3. Ключові знання і вміння вчителя-тренера	109
7.4. Приклади оцінювання впливу навчальних програм	110
Як оцінювати ефективність впливу освітніх програм	110
Вплив компетентісного навчання на рівень сформованості психосоціальних компетентностей учнів.....	110
Зв'язок психосоціальних навичок і показників якості життя ..	112
ГЛАВА 8. РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУРСУ ЯДС ДЛЯ УЧНІВ 1 І 2 КЛАСУ	113
8.1. Ресурси для навчання учнів.....	114
Комплектність.....	114
Орієнтовний склад базового комплекту.....	114
Матеріали для тематично-календарного і поурочного планування	117
8.2. Підготовка вчителів	121

Модель підготовки вчителів в рамках НУШ	121
Удосконалена методика навчання	122
Ресурси для самонавчання вчителів з розвитку психосоціальних навичок.....	127
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ЗА АЛФАВІТОМ	127

ПЕРЕДМОВА

Одним із ключових завдань Нової української школи (НУШ) є запровадження інтегрованого навчання на засадах компетентнісного підходу.

У початковій школі це здійснюється, насамперед, через інтегрований курс «Я досліджую світ». Курс передбачає повну або часткову інтеграцію сімох освітніх галузей:

- соціальної і здоров'язбережувальної;
- природничої;
- громадянської та історичної;
- технологічної;
- інформатичної (починаючи з 2-го класу);
- мовно-літературної (частково);
- математичної (частково).

Інтегрований курс спрямовано на розвиток кількох видів компетентностей, а саме: галузевих (ключових і предметних), психосоціальних та множинного інтелекту. Розвиток зазначених видів компетентностей передбачає застосування підходів, які суттєво відрізняються від викладання традиційних шкільних предметів.

Успішна реалізація ідеї інтегрованого компетентнісного навчання залежить від багатьох чинників. Насамперед, вона потребує, якісного навчально-методичного забезпечення, масової підготовки вчителів з методики викладання, а також створення сприятливого навчального середовища.

Цей навчально-методичний посібник спрямовано на часткове вирішення зазначених завдань. Він містить опис підходів, методів і ресурсів, необхідних вчителю для підготовки і ефективного викладання курсу «Я досліджую світ» у 1-2 класах закладів загальної середньої освіти. Посібник складається з восьми глав.

Глава 1 – «Нова парадигма освіти у глобальному світі» – ознайомить із глобальними викликами і пріоритетами освіти XXI століття, які передбачають зміну освітньої парадигми з відтворення учнями знань на розвиток їх здатностей і компетентностей. Також акцентує на зміні ролі школи у житті дитини, ключових завданнях і принципах Нової української школи, визначальних напрямках компетентнісного навчання.

Глава 2 – «Компетентнісне навчання» – конкретизує поняття компетентностей і детально описує їх види, наводить ознаки компетентнісного навчання, містить посилання на ефективні освітні ресурси для навчання учнів.

Глава 3 – «Ключові ідеї і зміст курсу "Я досліджую світ"» – розкриває ключові особливості інтегрованого курсу, загальні очікувані результати, поняття і роль модельної програми, містить рекомендації щодо тематично-календарного та поурочного планування.

Глава 4 – «Вікові особливості розвитку дітей початкової школи» – наводить особливості фізичного, психологічного і соціального розвитку молодших школярів. Враховується, що компетентнісне навчання потребує від вчителя знання особливостей розвитку учнів протягом всієї початкової школи, а не лише у 1-2 класах.

Глава 5 – «Методи навчання» – містить класифікацію методів навчання, опис принципів і структури уроків-тренінгів, короткий огляд найпоширеніших інтерактивних методів, рекомендації щодо розвитку мовної, математичної і природничої компетентностей в курсі «Я досліджую світ».

Глава 6 – «Уміння вчитися» – присвячено одній із найважливіших життєвих компетентностей – умінню вчитися протягом життя. Містить опис стратегій ефективного навчання, а також підходів до створення безпечного, дружнього і мотивуючого освітнього середовища у класі і школі.

Глава 7 – «Оцінювання процесу і результатів навчання» – аналізує принципи, критерії і інструменти оцінювання навчальних досягнень учнів. Акцентує на ключових знаннях і вміннях вчителя курсу «Я досліджую світ», особливостях освітніх програм компетентнісного навчання та методах оцінки їх впливу на рівень сформованості психосоціальних навичок учнів.

Глава 8 – «Ресурсне забезпечення курсу "Я досліджую світ"» – ознайомить із навчально-методичними комплектами для ефективного навчання учнів, існуючою моделлю і результатами масової післядипломної підготовки вчителів НУШ, а також удосконаленою методикою і ресурсами для ефективного навчання вчителів.

Авторський колектив

ГЛАВА 1. НОВА ПАРАДИГМА ОСВІТИ У ГЛОБАЛЬНОМУ СВІТІ

ВИКЛИКИ СУЧАСНОГО СВІТУ ПОТРЕБУЮТЬ НОВОЇ
ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ, ОРІЄНТОВАНОЇ НА МАЙБУТНЄ

Гордон Драйден, Джаннетт Вос

1.1. Глобальні виклики і пріоритети освіти XXI століття

Виклики сучасності

Три глобальні цілі для освіти

Чотиривимірний модель освіти

1.2. Фокус на розвиток здатностей і компетентностей

Особисті здатності

Життєві навички

Ключові компетентності для навчання протягом життя

1.3. Зміна ролі школи у житті дитини

1.4. Головні завдання і принципи НУШ

1.5. Ключові компоненти компетентісного навчання

1.1. ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ І ПРІОРИТЕТИ ОСВІТИ XXI СТОЛІТТЯ

Виклики сучасності

Ми живемо в часи глобальної революції, яка змінює наш спосіб життя, спілкування, мислення, бачення майбутнього і розуміння добробуту.

Напрями, що формують майбутнє:

- Епоха швидкісної комунікації, об'єднання світової економіки, посилення конкуренції.
- Старіння людства, зростання чисельності низькокваліфікованого прошарку.
- Зміна форм праці, поєднання великого і малого, спільне підприємництво.
- Відкриття дивовижного потенціалу мозку.
- Зростання сфери послуг, особливо освітніх.
- Новий бум самоосвіти, триумф особистості.

Для того щоб адаптуватися і бути успішним, нам конче необхідна революція в навчанні, яка поєднувала б чудові результати дослідження мозку з можливостями негайного доступу до глобальної мережі інформації та знань. Традиційні методи навчання і застаріла модель школи вже не відповідають вимогам сучасності.

Три глобальні цілі для освіти

Організація Об'єднаних Націй визначила три глобальні цілі, в досягнення яких освіта має зробити вагомий внесок.

- Доступ кожної людини до освіти протягом усього життя для безперервного навчання компетентностей, що відповідають вимогам глобалізованого суспільства знань.
- Забезпечення сталого економічного розвитку через покращення зайнятості та підприємництва.
- Посилення соціальної інтеграції та згуртованості через активне залучення до громадської діяльності.

Зазначені глобальні цілі визначають ключові напрями навчання і компетентності, на яких необхідно зосередити зусилля, щоб відповідати вимогам мінливого світу.

Чотиривимірний модель освіти

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) спільно з Дитячим фондом Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) та у співпраці з багатьма іншими міжнародними і національними організаціями запропонували концептуальну модель для розробки освітніх програм. Модель має чотири виміри навчання:

- учитися знати (пізнавати, вчитися);
- учитися застосовувати знання (діяти);
- учитися бути (жити у злагоді з собою);
- учитися жити разом (жити у мирі та злагоді з іншими).

1. «Учитися знати», або когнітивний вимір. Передбачає розвиток таких здібностей, як концентрація, вирішення проблем, критичне мислення, цікавість, творчість для того, щоб краще зрозуміти світ та інших людей.

Когнітивний вимір навчання також сприяє набуттю базових навичок: вмінню читати, писати, рахувати, цифровій грамотності (знання інформаційно-комунікаційних ідей і технологій). Отже, пізнавальний вимір навчання потрібен для того, щоб розвивати нові навички та набувати нових знань, зокрема уміння вчитися протягом життя.

2. «Учитися діяти», або інструментальний вимір. Передбачає необхідність підтримання дітей і молоді у застосуванні на практиці того, чого навчилися, а також у пристосуванні до ринку праці.

Інструментальний вимір забезпечує навчання того, як застосовувати набуті теоретичні знання на практиці в повсякденних контекстах. Навчання має відповідати щораз вищим вимогам ринку праці, новим технологіям та потребам молоді у час, коли вона здійснює перехід від освіти до роботи.

3. «Учитися бути», або індивідуальний вимір. Розглядає навчання як самореалізацію, підвищення особистісного потенціалу, самоповаги та ефективності. Включає когнітивні, внутрішньоособистісні і міжособистісні психосоціальні навички.

Особисте зростання стосується як індивідуальних, так і соціальних чинників. Навички, набуті в рамках цього виміру, також важливі для життєвої стійкості, самозахисту та запобігання насильству.

4. «Учитися жити разом», або соціальний вимір. Це етичний вимір, який є підґрунтям для громадянської освіти, заснованої на цінностях демократії, справедливості, повазі до відмінностей, прав людини і соціальних норм.

Соціальний вимір передбачає формування у дітей та молоді бажання і вміння жити у мирі та злагоді. Він є етичною основою трьох інших вимірів (когнітивного, інструментального та індивідуального).

Зазначені чотири виміри навчання не треба розглядати як окремі та взаємовиключні. Вони взаємопов'язані, зміцнюють один одного, поєднуючись у цілісній особистості учня/учениці. Таким чином, чотиривимірна модель пропонує рамки для визначення ключових психосоціальних компетентностей (життєвих навичок для освіти XXI століття).

1.2. ФОКУС НА РОЗВИТОК ЗДАТНОСТЕЙ І КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Освіта має фокусуватися на розвитку особистих здатностей і тих життєвих компетентностей, які дозволяють швидко адаптуватися до умов швидкоплинного світу і забезпечувати повну реалізацію своїх

Особисті здатності. Найбільш поширеною є концепція множинного інтелекту Говарда Гарднера, яка визначає вісім видів здатностей²;

1.	Мовна (лінгвістична)	здатність читати, писати, спілкуватися за допомогою слова
2.	Логічна (математична)	здатність мислити абстрактно і логічно, рахувати, аналізувати, чітко організувати
3.	Музична	здатність відчувати ритм, тональність, звукові гами, відтворювати складні музичні структури
4.	Просторово-візуальна	здатність мислити образами, відчувати цілісність, орієнтуватися у просторі
5.	Кінестетична (моторна)	здатність оперувати предметами, сприймати на дотик, вчитися через діяльність, майструвати, володіти тілом
6.	Соціальна (міжособистісна)	здатність контактувати з іншими, співпрацювати, діяти в команді
7.	Психологічна (інтраперсональна)	здатність усвідомлювати власну сутність, потреби і можливості, позитивно ставитись до себе, критично і творчо мислити, приймати рішення, володіти собою, ставити мету і досягати успіху
8.	Натуралістична (природознавча)	чутливість до природного світу рослин і тварин, здатність помічати найтонші відмінності в деталях, спостережливість

Життєві навички. ЮНІСЕФ визначає життєві навички як психосоціальні компетентності: когнітивні, емоційні та соціальні для навчання, працевлаштування, підвищення особистого потенціалу й активного громадянства. Ці навички є універсальними здатностями особи, тобто «метанавичками», які необхідні кожній людині для застосування в усіх сферах її життя, незалежно від професійної спеціалізації.

Це такі метанавички, як критичне мислення, аналітичне мислення, вирішення проблем, творчість, робота в команді, вміння спілкування та проводити переговори, прийняття рішень, саморегуляція, стійкість, емпатія, участь, повага до різноманітності, враховуються у всіх ключових компетентностях.

² Гордон Драйден, Джаннетт Вос. Революція в навчанні / Пер. з англ. М. Олійник. — Львів: Літопис, 2005. — 542 с

Ключові компетентності для навчання протягом життя². Європейський Союз визначає ключовими компетентностями є ті, які необхідні всім людям для підвищення особистого потенціалу і розвитку, розширення можливостей працевлаштування, соціальної інтеграції та активного громадянства. Такі компетентності розвиваються в процесі навчання протягом усього життя, починаючи з раннього дитинства шляхом формального, неформального та інформального навчання.

Усі ключові компетентності вважаються однаково важливими: кожна з них сприяє успішному життю в суспільстві. Компетенції можуть застосовуватися у багатьох контекстах і в різних комбінаціях. Вони переплітаються та поєднуються: розвиваючи компетентності, важливі для однієї життєвої сфери, ми одночасно розвиваємо й пріоритетні для іншої.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гордон Драйден, Джаннетт Вос. Революція в навчанні / Пер. з англ. М. Олійник. — Львів: Літопис, 2005. — 542 с
2. Reimagining Life Skills and Citizenship Education in the Middle East and North Africa. A Four-Dimensional and Systems Approach to 21st Century Skills. Conceptual and Programmatic Framework. Executive summary. United Nations Children's Fund. www.lsce-mena.org
3. ANNEX to the Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning [Electronic resource]. — Available at: <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/annex-recommendation-key-competences-lifelong-learning.pdf>.

² ANNEX to the Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning [Electronic resource]. — Available at: <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/annex-recommendation-key-competences-lifelong-learning.pdf>

1.3. ЗМІНА РОЛІ ШКОЛИ У ЖИТТІ ДИТИНИ

Концепція Нової української школи, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. # 988-р, передбачає докорінне реформування загальної середньої освіти і має на меті перетворити школу у місце, де ми можемо:

1. *Подарувати учням особливий час і місце в школі.* Запрошуючи дітей сісти в коло і обмінятися думками, ми наслідуюмо давні традиції, що існують у багатьох культурах світу — організовувати своєрідне коло, де кожен має змогу висловитися з приводу будь-якої події чи проблеми і вислухати думки інших.
2. *Допомогти дітям відчувати єднання з групою.* Багатьом підліткам важко зосередитися на навчанні, якщо вони почуваються самотніми. Це відчуття може підштовхнути їх до компаній, нормою в яких є вживання алкоголю, наркотиків, насилля, інші протиправні дії.
3. *Дати дітям «точку опори».* Допмагаючи усвідомити цінності й пріоритети, ми наставляємо їх на правильний шлях, вчимо уникати невиправданих ризиків і створених ними самими проблем.
4. *Навчити дітей приймати рішення і діяти з позицій здорового глузду.* Розвиваючи і учнів навички критичного мислення, ми вчимо їх всебічно аналізувати ситуації, зважувати альтернативи, робити вибір і брати на себе відповідальність за його наслідки.
5. *Можемо навчити дітей протистояти соціальному тиску.* Тренуючи навички відмови, ми вчимо їх протидіяти маніпуляціям, підвищуємо їхню стійкість до пропозицій, які можуть спричинити проблеми.
6. *Ми можемо навчити дітей долати стреси.* В умовах інтенсивного навчального процесу важливо уміти розподіляти час, відпочивати і розслаблятися душею і тілом.
7. *Показати дітям, як можна жити у світі без насилля.* Навчаючи учнів спілкуватися і розуміти одне одного, ми допомагаємо їм набути досвіду мирного розв'язання конфліктів і пошуку компромісів. Ми здатні пробудити в дітей інтерес до того, що відчувають і як думають інші люди, розвинути у них толерантність і співчуття.
8. *Вселити у дітей надію.* Розвиваючи у них навички самооцінки, ми найбільше допомагаємо дітям, які змушені дорослішати у складних життєвих обставинах. Переконаючи, що їхня доля у їхніх руках, ми захищаємо дітей від негативного впливу оточення, яке, можливо, щодня нагадує про відсутність життєвих перспектив.

Усі ці завдання можуть здаватися надто складними для школи, яку дехто сприймає лише як місце, де учні здобувають знання. Однак сучасний випускник має бути не лише освіченою, а й добре вихованою, гармонійно розвиненою та стійкою особистістю, яка знає, чого хоче в житті і як цього досягти.

1.4. ГОЛОВНІ ЗАВДАННЯ І ПРИНЦИПИ НУШ

Нова української школа визначає такі головні завдання:

- Новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві.
- Умотивований учитель, який має свободу творчості й розвивається професійно.
- Наскрізний процес виховання, який формує цінності.
- Децентралізація та ефективне управління, що надасть школі реальну автономію.
- Педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками.
- Орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм.
- Нова структура школи, яка дає змогу добре засвоїти новий зміст і набути компетентностей для життя.
- Справедливий розподіл публічних коштів, який забезпечує рівний доступ усіх дітей до якісної освіти.
- Сучасне освітнє середовище, яке забезпечить необхідні умови, засоби і технології для навчання учнів, освітян, батьків не лише в приміщенні навчального закладу.

Державний стандарт початкової освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. # 87, визначає вимоги до обов'язкових результатів навчання та компетентностей здобувачів освіти, загальний обсяг їхнього навчального навантаження в базовому навчальному плані початкової освіти та форму державної атестації. Він ґрунтується на таких принципах:

1. **Презумпція талановитості дитини.** Забезпечення рівного доступу до освіти, заборона будь-яких форм дискримінації. Не допускати відокремлення дітей на підставі попереднього відбору на індивідуальному, груповому та інституційному рівнях.
2. **Цінність дитинства.** Відповідність освітніх вимог віковим особливостям дитини, визнання прав дитини на навчання через діяльність, зокрема гру.
3. **Радість пізнання.** Організація пізнавального процесу, який приносить радість дитині, обмеження обсягу домашніх завдань для збільшення часу на рухову активність і творчість дитини. Широке використання в освітньому процесі дослідницької та проектної діяльності.
4. **Розвиток особистості.** Замість «навченої безпорадності» — плекання самостійності та незалежного мислення. Підтримка з боку вчителя/вчительки розвиватиме у дітей самоповагу та впевненість у собі.
5. **Здоров'я.** Формування здорового способу життя і створення умов для фізичного й психоемоційного розвитку, що надзвичайно важливо для дітей молодшого шкільного віку.
6. **Безпека.** Створення атмосфери довіри і взаємоповаги. Перетворення школи на безпечне місце, де немає насильства і цькування.

1.5. КЛЮЧОВІ КОМПОНЕНТИ КОМПЕТЕНТІСНОГО НАВЧАННЯ

Нова українська школа визначає три взаємопов'язаних компоненти компетентісного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про права дитини [Електронний ресурс] : Міжнародний документ від 20.11.1989. — : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
2. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : Розпорядження КМУ від 14 грудня 2016 р. # 988-р.
3. Нова українська школа: порадник для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н. М. — К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. — 206 с.
4. Воронцова Т. В. Основи здоров'я. 5 клас: Посібник для вчителя [Електронний ресурс] / Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко. — К.: Алатон, 2013. — 260 с. — Режим доступу: <https://is.gd/BXPdqw>.
5. Reimagining Life Skills and Citizenship Education in the Middle East and North Africa. A Four-Dimensional and Systems Approach to 21st Century Skills. Conceptual and Programmatic Framework. Executive summary. United Nations Children's Fund. www.lsce-mena.org

ГЛАВА 2. КОМПЕТЕНТІСНЕ НАВЧАННЯ

КОЖЕН МАЄ ПРАВО НА ЯКІСНУ ТА ІНКЛЮЗИВНУ ОСВІТУ, БАЗОВЕ НАВЧАННЯ ТА НАВЧАННЯ ПРОТЯГОМ УСЬОГО ЖИТТЯ, ЩОБ НАБУВАТИ І ПІДТРИМУВАТИ НАВИЧКИ, ЯКІ ДАЮТЬ ЗМОГУ БРАТИ ПОВНОЦІННУ УЧАСТЬ У ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА ТА УСПІШНО АДАПТУВАТИСЯ ДО ЗМІН НА РИНКУ ПРАЦІ.

КОЖНА ЛЮДИНА МАЄ ПРАВО НА СВОЄЧАСНУ ТА ІНДИВІДУАЛЬНУ ДОПОМОГУ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЗАЙНЯТОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ САМОЗАЙНЯТОСТІ. ЦЕ ПЕРЕДБАЧАЄ ПРАВО НА ОТРИМАННЯ ПІДТРИМКИ З ПОШУКУ РОБОТИ, НАВЧАННЯ ТА ПЕРЕКВАЛІФІКАЦІЇ.

*Принципи Європейського Союзу
«Основи соціальних прав»*

2.1. Поняття і види компетентностей

Базові психосоціальні компетентності

Ключові компетентності за переліком Європейського Союзу

Компетентності за видами множинного інтелекту

Компетентності за видами професійної діяльності

2.2. Базові психосоціальні компетентності

Когнітивний вимір

Інструментальний вимір

Індивідуальний вимір

Соціальний вимір

2.3. Ключові компетентності за переліком Європейського Союзу

Грамотність

Мовна

Математика, науки, технології, інженерія (STEM)

Цифрова

Особиста, соціальна, навчальна

Громадянська

Підприємницька

Культурна обізнаність та самовираження

2.4. Компетентності за видами множинного інтелекту

Лінгвістичний інтелект

Логіко-математичний інтелект

Музичний інтелект

Візуально-просторовий інтелект

Кінестетичний інтелект

Міжособистісний інтелект

Внутрішньоособистісний інтелект

Натуралістичний/природознавчий інтелект

2.5. Ключові і галузеві компетентності НУШ

Загальні (ключові) компетентності НУШ

Галузеві компетентності НУШ

2.6. Ознаки компетентнісного навчання

2.7. Освітні ресурси для розвитку психосоціальних компетентностей учнів

2.1. ПОНЯТТЯ І ВИДИ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

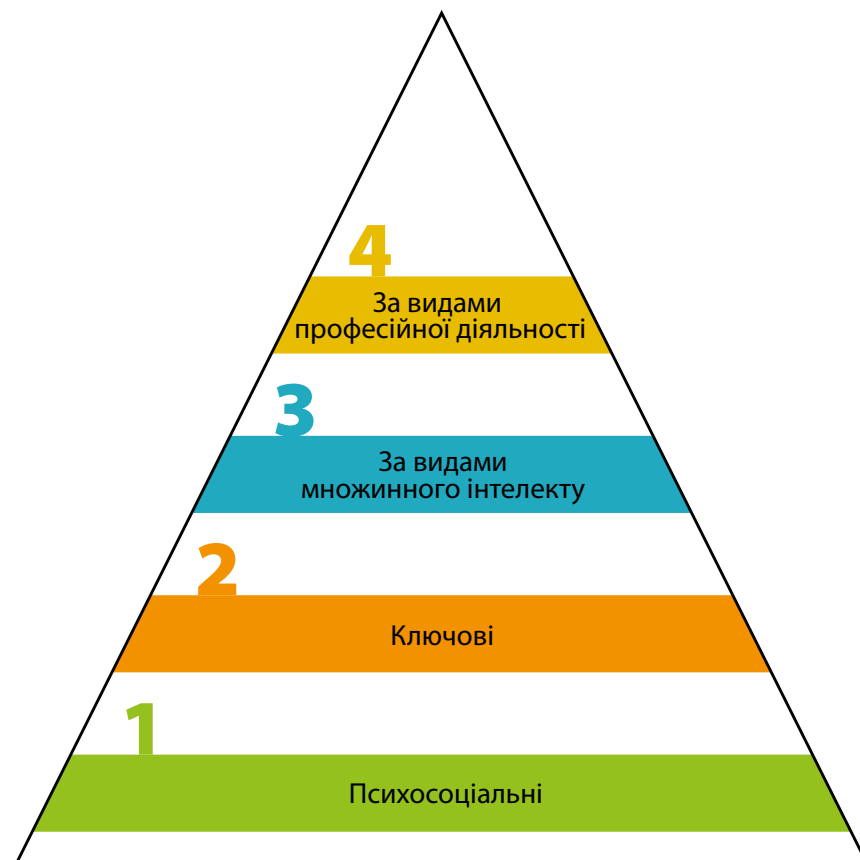
Загальне поняття компетентності означає здатність людини ефективно діяти в професійній та/або особистісній сферах життя.

Структурно компетентності визначаються як комбінація знань, навичок та ставлень, де:

- знання складається з фактів і цифр, концепцій, ідей та теорій, які вже встановлені та підтримують розуміння певної сфери або предмета;
- навички визначаються як здатність та спроможність виконувати процеси та використовувати наявні знання для досягнення результатів;
- ставлення описують диспозиції сприйняття і налаштованості щодо ідей, людини або ситуації й спонукають до відповідних реакцій або дій.

Виділяють види компетентності за рівнем їх універсальності, наприклад:

- психосоціальні
- ключові
- за видами множинного інтелекту
- за видами професійної діяльності

Базові психосоціальні компетентності. Їх ще називають метанавичками, «м'якими», або життєвими навичками. Вони необхідні людині у будь якій діяльності і становлять основу для розвитку ключових, професійних, предметних і компетентностей множинного інтелекту.

До метанавичок відносять: критичне мислення, аналітичне мислення, вирішення проблем, творчість, робота в команді, вміння спілкування та проводити переговори, прийняття рішень, саморегуляція, стійкість, емпатія, участь, повага до різноманітності тощо.

Ключові компетентності за переліком Європейського Союзу. Необхідні всім людям для підвищення особистого потенціалу і розвитку, розширення можливостей працевлаштування, соціальної інтеграції та активного громадянства. Такі компетентності розвиваються в процесі навчання протягом усього життя, починаючи з раннього дитинства шляхом формального, неформального та інформального навчання.

Усі ключові компетентності вважаються однаково важливими: кожна з них сприяє успішному життю в суспільстві. Компетенції можуть застосовуватися у багатьох контекстах і в різних комбінаціях. Вони переплітаються та поєднуються: розвиваючи компетентності, важливі для однієї життєвої сфери, ми одночасно розвиваємо й пріоритетні для іншої.

Компетентності за видами множинного інтелекту. Ми вже згадували про них у першій главі в контексті здатностей людини:

ВИДИ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗА ГОРВАРДОМ ГАРДНЕРОМ

Мовна (лінгвістична) – здатність читати, писати, спілкуватися за допомогою слова

Логічна (математична) – здатність мислити абстрактно і логічно, рахувати, аналізувати, чітко організовувати

Музична – здатність відчувати ритм, тональність, звукові гами, відтворювати складні музичні структури

Просторово-візуальна – здатність мислити образами, відчувати цілісність, орієнтуватися у просторі

Кінестетична (моторна) – здатність оперувати предметами, сприймати на дотик, вчитися через діяльність, майструвати, володіти тілом

Соціальна (міжособистісна) – здатність контактувати з іншими, співпрацювати, діяти в команді

Психологічна (інтраперсональна) – здатність усвідомлювати власну сутність, потреби і можливості, позитивно ставитись до себе, критично і творчо мислити, приймати рішення, володіти собою, ставити мету і досягати успіху

Натуралістична (природознавча) – чутливість до природного світу рослин і тварин, здатність помічати найтонші відмінності в деталях, спостережливість

Компетентності за видами професійної діяльності – це здатності ефективно діяти і досягати результатів у конкретній сфері життєдіяльності людини, зокрема в освітній. Ознаки професійної компетентності зазвичай прописують у стандартах (професійних кваліфікаціях). Для освітньої сфери такими є державні освітні стандарти і навчальні програми. Вони задають загальні і галузеві (предметні) компетентності як бажаний результат навчання на кожному рівні освіти (наприклад, початкової, основної та старшої школи).

2.2. БАЗОВІ ПСИХОСОЦІАЛЬНІ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

ЮНІСЕФ визначає життєві навички як психосоціальні компетентності: когнітивні, емоційні та соціальні для навчання, працевлаштування, підвищення особистого потенціалу й активного громадянства. Ці навички є універсальними здатностями особи, тобто «метанавичками», які необхідні кожній людині для застосування в усіх сферах її життя, незалежно від професійної спеціалізації.

За допомогою чотиривимірної моделі освіти ЮНІСЕФ визначив 12 основних життєвих навичок. Це творчість, критичне мислення, вирішення проблем, співпраця, переговори, прийняття рішень, саморегуляція, стійкість, комунікація, повага до різноманітності, співпереживання, участь (Табл. 1).

Таблиця 1

Виміри навчання	Домінантні життєві навички
Когнітивний вимір («Учитися знати»)	Навички для навчання: <ul style="list-style-type: none"> • творчість • критичне мислення • вирішення проблем
Інструментальний вимір («Учитися діяти»)	Навички для працевлаштування: <ul style="list-style-type: none"> • співпраця • переговори • прийняття рішень
Індивідуальний вимір («Учитися бути»)	Навички для підвищення особистого потенціалу: <ul style="list-style-type: none"> • саморегуляція • стійкість • комунікація
Соціальний вимір («Учитися жити разом»)	Навички для активного громадянства: <ul style="list-style-type: none"> • повага до різноманітності • емпатія • участь

Короткий опис кожної із 12 навичок наведено у Табл. 2.

Таблиця 2

Опис базових життєвих навичок

Психосоціальна компетентність	Визначення і роль
Когнітивний вимір Творчість	<p><i>Творчість (креативність) — це здатність створювати, висловлювати чи застосовувати винахідливі ідеї, методи і технології, часто в умовах співпраці з іншими.</i></p> <p>У поєднанні з навичками критичного мислення та вирішення проблем креативність є основним компонентом цілеспрямованого мислення, тобто нехаотичного, упорядкованого та організованого.</p> <p>Творчість — це також засіб створення знань, що може підтримувати та посилювати самонавчання і навчання протягом усього життя.</p> <p>Творчості можна навчити так само, як і вмінню читати, писати, рахувати.</p> <p>Стимулювання творчості шляхом застосування нових методів навчання та створення безпечного і підтримувального навчального середовища сприяє загальному поліпшенню результатів роботи шкіл і підготовці учнів до інноваційності в житті та на ринку праці.</p> <p><i>Пов'язані здатності:</i> інноваційне мислення, нестандартне мислення, формулювання ідей, аналіз та синтез, співпраця та командна робота, сприйняття ризику, наполегливість.</p>
Когнітивний вимір Критичне мислення	<p><i>Критичне мислення — це здатність відрізнити достовірні факти від недостовірних та оцінювати доцільність тих чи тих варіантів дій.</i></p> <p>Критично мислячі люди оцінюють ситуації та припущення, ставлять запитання і розвивають різні способи мислення. Це допомагає їм, перш ніж робити висновки, збирати, аналізувати, синтезувати, представляти факти, а також оцінювати можливі наслідки дій.</p> <p>Критичне мислення передбачає вміння розпізнавати припущення, відокремлювати факти від думок, бути допитливим щодо істинності доказів, ставити запитання, шукати джерела для перевірки достовірності інформації, уміти слухати і спостерігати, уявляти і розуміти кілька можливих варіантів розвитку подій тощо.</p> <p>Навички критичного мислення надзвичайно важливі для благополуччя кожної людини, оскільки допомагають визначати та оцінювати чинники, що впливають на настрій і поведінку (як-от цінності, соціальні норми, тиск однолітків, реклама і повідомлення засобів масової інформації тощо).</p>

	<p>Це допомагає захищати себе від насильства, негативних впливів та радикалізації.</p> <p>Критичне мислення потрібне людині протягом усього життя. За бажання цього можна навчитися у будь якого віці.</p> <p><i>Пов'язані здатності:</i> думати про те, як думаєш, ставити запитання, інтерпретувати і синтезувати інформацію.</p>
<p>Когнітивний вимір</p> <p>Вирішення проблем</p>	<p><i>Вирішення проблем — це здатність продумати кроки, які ведуть до бажаної мети, виявляючи та розуміючи проблему та розробляючи варіанти її вирішення.</i></p> <p>Всесвітнє опитування школярів PISA визначила та об'єднала когнітивні процеси вирішення проблем у чотири сфери.</p> <p>Вивчення та розуміння: вивчення проблемної ситуації шляхом її спостереження, взаємодії з нею, пошуку інформації та аналізу обмежень або перешкод, а також демонстрація розуміння наданої та виявленої інформації під час взаємодії з проблемною ситуацією.</p> <p>Представлення та формулювання: використання таблиць, графіків, символів або слів для представлення аспектів проблемної ситуації, а також формулювання гіпотез про відповідні чинники проблеми для побудови узгодженого представлення проблемної ситуації.</p> <p>Планування та виконання: розроблення плану чи стратегії для вирішення проблеми та її виконання. Це може привести до уточнення загальної мети, встановлення підцілей тощо.</p> <p>Моніторинг та відображення: моніторинг прогресу, реагування на зворотній зв'язок та відображення рішення, наданої інформації щодо проблеми чи прийнятої стратегії.</p> <p><i>Пов'язані здатності:</i> критичне мислення, прийняття рішень, творчість, цікавість, уважність, аналітичне мислення.</p>
<p>Інструментальний вимір</p> <p>Співпраця</p>	<p><i>Співпраця — дія або процес спільної роботи, спрямований на досягнення спільної мети або взаємної вигоди для всіх учасників співпраці.</i></p> <p>Співпраця включає навички командної роботи, повагу до думок і внесків інших людей, прийняття зауважень і пропозицій, конструктивне вирішення конфліктів, ефективне лідерство, прагнення досягати консенсусу в процесі прийняття рішень, а також вміння підтримувати та координувати партнерські відносини.</p> <p>Учні, які навчаються працювати спільно, отримують більше задоволення від навчання і мають кращі результати. Вони також демонструють соціально бажані форми поведінки, а їхня самооцінка і почуття впевненості зростають.</p> <p><i>Пов'язані навички:</i> самоконтроль, кооперативне навчання, активне слухання.</p>

<p>Інструментальний вимір</p> <p>Переговори</p>	<p><i>Переговори — це процес спілкування між щонайменше двома сторонами, спрямований на досягнення домовленостей, що базуються на сприйнятті відмінних інтересів сторін.</i></p> <p>Люди вчаться навичок ведення переговорів з раннього дитинства. Переговори становлять значну частину дитячої гри і мають чітке призначення: узгодити, як можна бути разом у грі, та узгодити зміст самої гри.</p> <p>Для того щоб процес переговорів був успішним, необхідно домовитись про прийнятний варіант для всіх залучених сторін. Іншими словами, продуктивний процес переговорів зосереджується на розробленні взаємовигідних угод, заснованих на врахуванні інтересів, потреб, бажань, побоювань та страхів усіх залучених сторін.</p> <p><i>Пов'язані здатності:</i> активне слухання, асертивність, уміння ставити запитання для з'ясування точок зору, рефлексія.</p>
<p>Інструментальний вимір</p> <p>Прийняття рішень</p>	<p><i>Прийняття рішень — це здатність обрати одне рішення принаймні із двох варіантів, враховуючи сукупність чинників впливу та обмежень.</i></p> <p>Кілька чинників впливають на прийняття рішень: інформація, часові обмеження, чіткість цілей, попередній досвід, упередження, вік, особиста значущість тощо.</p> <p>Процес прийняття рішень часто розглядається як поетапний процес. Наприклад, одна із відомих моделей прийняття рішень складається з п'яти етапів:</p> <ul style="list-style-type: none"> • визначення цілей; • збір інформації для обґрунтованого прийняття рішень; • розробка варіантів рішень; • оцінка і прийняття рішень; • впровадження. <p><i>Пов'язані здатності:</i> планування дій, постановка цілей, навички лідерства, оцінка ризиків і небезпеки.</p>
<p>Індивідуальний вимір</p> <p>Саморегуляція</p>	<p><i>Саморегуляція — це здатність регулювати та контролювати свою поведінку, емоції, почуття та імпульси.</i></p> <p>Передбачає самоконтроль, самоефективність, самосвідомість, а також позитивне ставлення до себе, надійність та самопрезентацію.</p> <p>Самоконтроль стосується шести взаємопов'язаних елементів, які можуть спричинити негативну поведінку: імпульсивність; відсутність наполегливості; невиправданий ризик; недооцінювання інтелектуальних можливостей; самоцентричність, нестійкість характеру.</p>

	<p>Саморегуляція передбачає віру у свої можливості та здатність до навчання, досягнення цілей та успіху.</p> <p>Люди із сильним відчуттям самоефективності сприймають важкі завдання як виклики для самовдосконалення, а не як загрози, яких слід уникати. Такі люди ставлять перед собою високі цілі та рішуче налаштовані їх досягти.</p> <p><i>Пов'язані здатності:</i> самоконтроль, самостійність, наполегливість, сміливість, стійкість, управління часом, організаційні здібності, надійність, постановка цілей, планування життя, автономія, самодопомога, саморефлексія, самооцінка.</p>
<p>Індивідуальний вимір</p> <p>Стійкість</p>	<p><i>Стійкість (еластичність, пружність) — це адаптивна здатність людини успішно долати несприятливі життєві обставини.</i></p> <p>Формуванню стійкості сприяють хороші когнітивні уміння, навички вирішення проблем, здатність підтримувати позитивні стосунки з однолітками, ефективні стратегії управління емоціями і поведінкою, позитивне ставлення до себе (впевненість у собі, самооцінка та саморегуляція), почуття гумору тощо.</p> <p>Навчання у безпечних шкільних умовах дітей і молоді стратегій адаптації допомагає їм долати стреси щоденного життя і розвинути життєву стійкість, у край необхідну в умовах криз і соціальних конфліктів.</p> <p><i>Пов'язані здатності:</i> подолання стресів, аналітичне та творче мислення, позитивне ставлення до себе і стосунки з іншими, адаптивність, саморегуляція, саморозвиток, управління емоціями та поведінкою</p>
<p>Індивідуальний вимір</p> <p>Комунікація</p>	<p><i>Комунікація — це двосторонній обмін інформацією з метою розуміння, включно з вербальним, невербальним та письмовим спілкуванням.</i></p> <p>Комунікативні навички передбачають уміння говорити, активно слухати і ставити запитання.</p> <p><i>Пов'язані здатності:</i> чітка презентація і пояснення ідей, понять і концепцій; усвідомлення мети спілкування; врахування особливостей аудиторії або співрозмовників; навички переконання; навички формальної усної презентації та письмового спілкування; уміння вести діалог; уникання дискримінаційної мови, впевненість.</p>

<p>Соціальний вимір</p> <p>Повага до різноманітності</p>	<p>Повага до різноманітності — це визнання й активне прийняття того, що люди є рівними з огляду на свій людський статус.</p> <p>Кожна людина є унікальною і має індивідуальні особливості, що визначені расою, етносом, статтю, сексуальною орієнтацією, соціально-економічним статусом, віком, фізичними здібностями, релігійними віруваннями, політичними переконаннями тощо.</p> <p>Повага до різноманітності — це більше, ніж толерантність, тобто пасивне прийняття відмінностей. Вона означає визнання та активне просування безумовної рівноцінності людей і народів.</p> <p><i>Пов'язані здатності:</i> активна толерантність, соціальна взаємодія, самооцінка, саморегуляція</p>
<p>Соціальний вимір</p> <p>Емпатія</p>	<p>Емпатія — це здатність зрозуміти чужі почуття і співпереживати без оціночних суджень.</p> <p>Емпатія сприяє соціальній взаємодії, позитивним взаєминам і просоціальній поведінці.</p> <p>Уміння співпереживати стражданням інших людей важливе для розрізнення правильного від неправильного.</p> <p>Емпатія є важливим попередником і мотиватором для просоціальної поведінки.</p> <p>Діти з високим рівнем емпатії більш соціально компетентні і схильні до співпраці.</p> <p>Здатність співпереживати також важлива для якості відносин.</p> <p><i>Пов'язані здатності:</i> розуміння інших, турбота про інших, виявлення зловживань та неприпустимих форм поведінки, альтруїстична поведінка, вирішення конфліктів, розуміння та управління емоціями, активне слухання, повага до інших.</p>
<p>Соціальний вимір</p> <p>Участь</p>	<p>Участь — це активність у діях і вплив на процеси, рішення та діяльність.</p> <p>Участь — це дія, спрямована на посилення і власного потенціалу, і потенціалу спільноти.</p> <p>Наприклад, участь у діяльності класу — це більше, ніж підняти руку. Це співпраця, обмін думками, спілкування, взаємна підтримка і взаємодопомога, словесне заохочення, співпереживання, загальна доброзичливість.</p> <p><i>Пов'язані здатності:</i> активне слухання, планування та організація взаємодії, презентації, концентрація, аналітичне мислення, творчість, впевненість</p>

2.3. КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗА ПЕРЕЛІКОМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Європейський парламент і Рада Європейського Союзу 17 січня 2018 року схвалили Рамкову програму оновлених ключових компетентностей для навчання протягом життя.

У мінливому і тісно взаємопов'язаному світі кожна людина потребує широкого спектра навичок і компетенцій, які вона має постійно розвивати протягом усього життя. Основні компетенції, визначені в Рамковій програмі, спрямовані на створення засад для досягнення більш рівноправних і більш демократичних суспільств. Вони відповідають необхідності забезпечення всебічного та сталого розвитку, соціальної єдності та подальшого розвитку демократичної культури.

Основними цілями Рамкової програми Європейського Союзу є:

1. Визначити ключові компетенції, необхідні для працевлаштування, посилення особистого потенціалу, активного громадянства та соціальної інтеграції.
2. Створити довідник для розробників освітніх політик, надавачів освітніх і тренінгових послуг, керівних кадрів закладів освіти, роботодавців, а також безпосередньо тих, хто навчається.
3. Підтримувати зусилля на європейському, національному, регіональному та місцевому рівнях задля сприяння розвитку компетенцій для навчання протягом усього життя.

Рамковою програмою оновлено перелік і назви ключових компетентностей, визначених Європейським Союзом, порівняно з попередньою редакцією

Було (2006)	Стало (2018)
1. Спілкування рідною мовою (Communication in the mother tongue)	1. Грамотність (Literacy competence)
2. Спілкування іноземними мовами (Communication in foreign languages)	2. Мовна компетентність (Languages competence)
3. Математична компетентність та основні компетентності у природничих і точних науках (Mathematical competence and basic competences in science and technology)	3. Математична компетентність та компетентність у науках, технологіях та інженерії (Mathematical competence and competence in science, technology and engineering)
4. Цифрова компетентність (Digital competence)	4. Цифрова компетентність (Digital competence)
5. Навчання вчитись (Learning to learn)	5. Особиста, соціальна та навчальна компетентність (Personal, social and learning competence)
6. Соціальна і громадянська компетентність (Social and civic competences)	6. Громадянська компетентність (Civic competence)
7. Почуття ініціативності та взаємодії (Sense of initiative and entrepreneurship)	7. Підприємницька компетентність (Entrepreneurship competence)
8. Культурна впевненість і самовираження (Cultural awareness and expression)	8. Компетентність культурної обізнаності та самовираження (Cultural awareness and expression competence)

У таблиці описано оновлені ключові компетентності за переліком Європейського Союзу.

Ключова компетентність	Визначення і роль
Грамотність	Грамотність — це здатність розрізняти, розуміти, висловлювати, створювати та інтерпретувати поняття, почуття, факти та думки усно та письмово, за допомогою візуальних, звукових та цифрових матеріалів у різних дисциплінах та контекстах.
	Розвиток грамотності є фундаментом для подальшого навчання та лінгвістичної взаємодії. Залежно від контексту грамотність може формуватися рідною мовою, мовою навчання та/або офіційною мовою у країні або регіоні.
	Основні знання, вміння, навички та ставлення, пов'язані з грамотністю:
	Грамотність передбачає здатність ефективно спілкуватися та налагоджувати стосунки з іншими людьми належним і творчим способом.
	Вона також включає знання у сфері читання та письма і правильне розуміння письмової інформації.
	Грамотність передбачає певний словниковий запас у людини, знання граматики та функцій мови. Вона включає усвідомлення основних видів словесної взаємодії, літературних і не літературних текстів, а також основних рис різних стилів та реєстрів мови.
	Люди мають володіти навичками усного та письмового спілкування в різних ситуаціях, а також адаптувати своє спілкування до вимог ситуації.
	Ця компетентність також передбачає здатність шукати і використовувати різні типи джерел інформації, формулювати та висловлювати свої усні та письмові аргументи переконливо, відповідно до контексту.
	Позитивне ставлення до грамотності означає цінування естетичних якостей мови та інтерес до взаємодії з іншими, розуміння та використання мови у позитивний та соціально відповідальний спосіб

Ключова компетентність	Визначення і роль
Мовна	<p><i>Компетентність у мовах — це здатність ефективно використовувати різні мови для спілкування.</i></p> <p>Базується на здатності розуміти, висловлювати та інтерпретувати поняття, факти, думки, почуття як усно, так і письмово. Включає вміння слухати, говорити, читати та писати у відповідних соціальних та культурних контекстах.</p> <p><i>Основні знання, вміння, навички та ставлення, пов'язані з мовною компетентністю:</i></p> <p>Використання словникового запасу, знання функціональної граматики різних мов та усвідомлення основних видів словесної взаємодії та реєстрів мов.</p> <p>Знання суспільних звичаїв, культурних аспектів та діалектів мов.</p> <p>Вміння розуміти розмовні повідомлення, ініціювати, підтримувати та завершувати бесіди, читати, розуміти та складати тексти з різним рівнем володіння різними мовами відповідно до особистих потреб.</p> <p>Важливими є вміння вивчати мови у системі формальної, неформальної та інформальної освіти протягом усього життя.</p> <p>Позитивне ставлення до мовної компетентності — це цінування культурної різноманітності, інтерес до різних мов і міжкультурного спілкування. Передбачає повагу до індивідуальних мовних особливостей кожної людини, зокрема до рідної мови осіб, які належать до меншин та/або є мігрантами.</p>
Математика, науки, технології, інженерія (STEM)	<p><i>А. Математична компетентність — це здатність застосовувати логіко-математичне мислення для вирішення проблем у повсякденному житті.</i></p> <p>Математична компетентність передбачає здатність і бажання застосовувати логічне та просторове мислення, а також презентації (формули, моделі, конструкції, графіки, діаграми).</p> <p><i>Б. Компетенція в науці — це здатність і бажання використовувати знання та методологію для пояснення природного світу.</i></p> <p><i>Компетенції в технології та інженерії — це здатність застосовувати знання та методології з метою задовольнити людські потреби.</i></p> <p>Компетентність у науках, технологіях та інженерії передбачає розуміння змін, спричинених діяльністю людини, та її особисту відповідальність за наслідки таких змін.</p>

Ключова компетентність	Визначення і роль
	<p><i>Основні знання, вміння, навички та ставлення, пов'язані з цією компетентністю:</i></p> <p><i>А. Необхідні знання в математиці</i> включають знання чисел, мір та структур, основних операцій та базових математичних презентацій, розуміння математичних термінів і понять та усвідомлення питань, на які математика може запропонувати відповіді.</p> <p>Люди мають володіти навичками застосування базових математичних принципів і процесів у контексті повсякденного життя вдома та на роботі (наприклад, фінансові навички), а також застосовувати й оцінювати логічні ланцюжки аргументів.</p> <p>Математична компетентність передбачає вміння математично обґрунтовувати, розуміти математичні докази і спілкуватися математичною мовою та використовувати відповідні засоби, зокрема статистичні дані та графіки.</p> <p>Позитивне ставлення до математики ґрунтується на повазі до істини і готовності шукати причини та оцінювати їхню дійсність.</p> <p><i>Б. Для науки, технологій та інженерії</i> основні знання включають основні принципи природного світу, фундаментальні наукові концепції, теорії, принципи та методи, технології і технологічні продукти та процеси, а також розуміння впливу науки, техніки, інженерії та діяльності людини загалом на природу.</p> <p>Це дає можливість людям краще зрозуміти досягнення, обмеження та ризики наукових теорій та застосування технологій у суспільствах (у контексті цінностей, моральних питань, культури, прийняття рішень тощо).</p> <p>Вміння у цій сфері включають організацію процесу вивчення природи через контрольовані експерименти, застосування принципів наукового дослідження, здатність використовувати технологічні інструменти і машини, а також наукові дані для досягнення мети або отримання доказового рішення.</p> <p>Ця компетентність включає такі ставлення: цікавість, турбота про етичні проблеми, підтримка безпеки та екологічної стійкості, зокрема критичне оцінювання впливу технологічного прогресу на особистість, сім'ю, спільноту та світ загалом.</p> <p>Ставлення включають також готовність відкинути власні переконання, коли вони суперечать новим експериментальним висновкам.</p>

Ключова компетентність	Визначення і роль
Цифрова	<p><i>Цифрова компетентність — це впевнене, критичне і відповідальне використання та взаємодія з цифровими технологіями для навчання, професійної діяльності (роботи) та участі у житті суспільства.</i></p> <p>Включає цифрову та інформаційну грамотність, комунікацію та співпрацю, створення цифрового контенту (зокрема програмування), кібербезпеку та вирішення проблем.</p> <p><i>Основні знання, вміння, навички та ставлення, пов'язані з цифровою компетентністю:</i></p> <p>Знання того, як цифрові технології можуть підтримувати спілкування, творчість та інновації. Обізнаність щодо їхніх можливостей, обмежень, впливів та ризиків.</p> <p>Розуміння загальних принципів, механізмів та логіки цифрових технологій. Знання базових функцій та використання різних пристроїв, програмного забезпечення та цифрових мереж.</p> <p>Знання правових та етичних принципів, пов'язаних із використанням цифрових технологій.</p> <p>Цифрова компетентність передбачає вміння використовувати цифрові технології для підтримки творчості, активного громадянства та соціальної інтеграції, співпраці з іншими людьми для досягнення особистих, соціальних або комерційних цілей.</p> <p>Навички включають можливість використання, доступу, фільтрування, оцінки, створення, програмування та обміну цифровим змістом.</p> <p>Важливими є вміння захищати інформацію, зміст, особисті дані, а також ефективно взаємодіяти з програмним забезпеченням, пристроями, штучним інтелектом або роботами.</p> <p>Взаємодія з цифровими технологіями та змістом передбачає відкрите та перспективне ставлення до їхньої еволюції. Водночас це потребує критичного аналізу обґрунтованості, надійності та впливу інформації і даних, які доступні через цифрові засоби, а також етичного, безпечного та відповідального підходу до використання цих інструментів.</p>
Особиста, соціальна, навчальна	<p><i>Особиста, соціальна та навчальна компетентність — це здатність усвідомлювати внутрішні стани, ефективно управляти часом та інформацією, конструктивно працювати з іншими людьми, залишатися стійкими і керувати власним навчанням та кар'єрою.</i></p>

Ключова компетентність	Визначення і роль
	<p>Включає здатність справлятися з невизначеністю та складністю, учитися вчитися, підтримувати фізичне та емоційне благополуччя, співпереживати і конструктивно вирішувати конфлікти.</p> <p><i>Основні знання, вміння, навички та ставлення, пов'язані з цією компетенцією:</i></p> <p>Особиста, соціальна та навчальна компетенція передбачає знання компонентів здоров'я розуму, тіла і способу життя.</p> <p>Особиста компетентність передбачає уміння бути стійкими і здатними впоратися з невизначеністю та стресом.</p> <p>Особистісні навички включають здатність виявляти свої можливості, концентруватися, справлятися зі складністю, критично аналізувати ситуації та приймати рішення.</p> <p>Для успішних міжособистісних відносин та соціальної участі важливо розуміти кодекси поведінки та правила комунікації, прийнятні в різних суспільствах та середовищах.</p> <p>Соціально важливим є вміння конструктивно спілкуватися в різних середовищах, співпрацювати в командах та вести переговори. Воно передбачає толерантність, висловлення своєї та розуміння точок зору інших людей, а також здатність формувати і підтримувати впевненість і співчуття.</p> <p>Навчальна компетентність включає знання стилів сприйняття і стратегій навчання, своїх здатностей і потреб розвитку. Важливо знати різноманітні способи розвитку своїх здатностей через доступні засоби освіти, які підтримують базове навчання, професійну підготовку та можливості кар'єрного зростання.</p> <p>Навчальна компетентність передбачає здатність навчатися та працювати і спільно, і автономно, організувати та наполегливо здійснювати навчання, оцінювати прогрес і результати навчання. Важливим є вміння шукати підтримки, коли це доречно, ефективно керувати кар'єрою та соціальними взаємодіями.</p> <p>Особиста, соціальна і навчальна компетентність базується на позитивному ставленні до особистого, соціального та фізичного благополуччя та навчання протягом усього життя.</p> <p>Вона включає позитивне ставлення до співпраці, повагу до інших, наполегливість та цілісність, готовність до подолання упреджень та пошуку компромісів.</p> <p>Важливими є вміння визначати і ставити цілі, мотивувати себе, розвивати стійкість та впевненість, продовжувати навчатися протягом усього життя, аналізувати і вирішувати проблеми. Це підтримує і процес навчання, і здатність індивідуума долати перешкоди.</p>

Ключова компетентність	Визначення і роль
Громадянська	<p><i>Громадянська компетентність — це здатність діяти як відповідальні громадяни і повною мірою брати участь у соціальному житті.</i></p> <p><i>Основні знання, вміння, навички та ставлення, пов'язані з громадянською компетентністю:</i></p> <p>Громадянська компетентність базується на розумінні базових ідей, пов'язаних з індивідуумами, групами, організаціями, суспільством, економікою та культурою.</p> <p>Вона включає усвідомлення цілей, цінностей та політики соціальних і політичних рухів, а також сталого розвитку, зокрема кліматичних та демографічних змін на глобальному рівні та їхніх основних причин.</p> <p>Важливим є також усвідомлення різноманітності та культурної самобутності різних суспільств і народів.</p> <p>Критичною для цієї компетентності є здатність ефективно взаємодіяти з іншими людьми в суспільних інтересах, зокрема щодо сталого розвитку суспільства. Йдеться про навички критичного мислення і конструктивної участі у діяльності громади та у прийнятті рішень на всіх рівнях — від місцевого і національного до європейського та міжнародного.</p> <p>Основою відповідального та конструктивного ставлення до громадянської компетентності є повага до прав людини. Це передбачає також бажання брати участь у демократичному ухваленні рішень на всіх рівнях, підтримання соціальної та культурної різноманітності, гендерної рівності, соціальної згуртованості, готовності поважати приватність інших людей та брати на себе відповідальність за навколишнє середовище.</p> <p>Інтерес до політичних та соціально-економічних подій та міжкультурного спілкування має бути основою для подолання упреджень, пошуку компромісів та забезпечення соціальної справедливості і правосуддя</p>
Підприємницька	<p><i>Підприємництво — це здатність реагувати на можливості та ідеї і перетворювати їх у цінності для інших.</i></p> <p>Підприємництво означає вміння планувати й управляти проектами, що мають культурну, соціальну або комерційну цінність. Ця компетентність базується на навичках творчості, критичного мислення, вирішенні проблем, ініціативності, наполегливості та вмінні співпрацювати.</p> <p><i>Основні знання, вміння, навички та ставлення, пов'язані з підприємницькою компетентністю:</i></p> <p>Знання того, що існують різні контексти і можливості для перетворення ідей в особисту, соціальну та професійну діяльність, а також розуміння підходів до планування та управління проектами.</p>

Ключова компетентність	Визначення і роль
Підприємницька	<p>Підприємливість потребує розуміння економічних та соціальних можливостей і викликів, з якими стикається роботодавець, організація чи суспільство. Необхідно знати етичні принципи й усвідомлювати свої сильні та слабкі сторони.</p> <p>Підприємницькі навички засновані на креативності, що включає уяву, стратегічне мислення, вирішення проблем, а також критичний аналіз творчих процесів та інновацій.</p> <p>Важливою є здатність приймати фінансові рішення стосовно цінності та вартості, ефективно спілкуватися та вести переговори з іншими, справлятися з невизначеністю, неоднозначністю та ризиком як невід'ємними частинами прийняття обґрунтованих рішень.</p> <p>Ставленнями, що характеризують підприємливість, є: почуття ініціативи, активності, пошуку, сміливості та наполегливості у досягненні цілей. Це також бажання мотивувати інших і цінувати свої ідеї, співпереживати і піклуватися про людей та світ, а також приймати відповідальність за етичність дій протягом усього процесу.</p>
Культурна обізнаність та самовираження	<p><i>Культурна обізнаність та самовираження — це розуміння і повага до того, як ідеї і сенси у різних культурах творчо виражаються і передаються через різні галузі мистецтва і форми культури.</i></p> <p><i>Основні знання, вміння, навички та ставлення, пов'язані з цією компетентністю:</i></p> <p>Компетентність передбачає знання місцевих, національних, європейських та світових культур, зокрема мов, спадщини, традицій, культурних продуктів.</p> <p>Включає розуміння різних способів передачі ідей між творцем, учасником та аудиторією в письмових, друкованих та цифрових текстах, театральних виставах, фільмах, танцях, іграх, мистецтві, дизайні, музиці, ритуалах та архітектурі, а також у гібридних формах.</p> <p>Навички передбачають здатність виражати та інтерпретувати з емпатією образні та абстрактні ідеї, переживати емоції у різних сферах мистецтва і формах культури.</p> <p>Важливо бути відкритим до різноманітності культурного самовираження, поважати його, а також дотримуватися етичних норм та бути відповідальним щодо інтелектуальної та культурної власності.</p> <p>Позитивне ставлення також включає цікавість до світу, відкритість, готовність брати участь у культурному досвіді.</p>

2.4. КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗА ВИДАМИ МНОЖИННОГО ІНТЕЛЕКТУ³

Концепція множинного інтелекту Говарда Гарднера включає вісім типів інтелекту. Їх ознаки наведено у таблиці нижче.

Концепція ґрунтується на двох ідеях.

Перша ідея - усім людям - і дітям, і дорослим - властиві тією чи іншою мірою всі принаймні вісім типів інтелекту.

Друга - внаслідок індивідуальної генетики та соціального оточення, немає двох людей з абсолютно тотожним профілем здібностей. Це означає, що не існує двох людей, які б навчалися в абсолютно однаковий спосіб. Наприклад, деякі люди мають більш високу просторову обдарованість, а інші - кращі логічні здібності. Зазвичай, люди мають складний інтелект, який у різних пропорціях складається з різних типів інтелекту, серед яких провідними у кожної людини є три-чотири типи.

Усі вправи та проекти для навчання учнів слід розробляти таким чином, щоб допомагати учням розвивати різноманітні складові їх інтелекту. Такий розвиток робить навчання частиною всього життя.

Лінгвістичний інтелект (вербальна обдарованість, мовна компетентність)	
Ознаки	Вправне використання слів, люблять експериментувати зі словами, демонструють обдарованість у сфері вербальної майстерності: слуханні, виступах, читанні та письмі.
Вподобання	Читання, оповідання історій, розв'язування кросвордів, усні обговорення або дебати, написання звітів, виступи, проведення інтерв'ю, створення девізів, ведення журналів або щоденників, розроблення вербальних ігор, писання листів, віршів, оповідань та репортажів.
Логіко-математичний інтелект (обдарованість у сфері чисел та умовиводів, логіко-математична компетентність)	
Ознаки	Схильність до оперування числами, умовиводів та розв'язання проблем: розуміється на зіставленні структур та встановленні зв'язків
Вподобання	Шахи, комп'ютери, експериментування, класифікація або структурування фактологічних матеріалів, побудова зв'язків, дедуктивних умовиводів; використання формул, логічні та/або сюжетні проблеми, головоломки, аналізування даних, використання графічного відображення даних

³ Цей параграф базується на матеріалах видання: Навчально-методичний посібник «Інклюзивне навчання у закладах загальної середньої освіти: керівництво для тренера». Доступ до видання: http://posibnyk.nus.org.ua/wp-content/uploads/HANDOUT-for-trainers_TOT-Sept-2018_corrected-final1-new.pdf

Музичний інтелект (музична обдарованість)	
Ознаки	Відтворює мелодії, співає у правильній тональності, тримає ритм, любить співати, має чутливість до звуків та ритму, образів та музичного відтворення
Вподобання	Співи, вистукування ритму, пісні, музичні інструменти та музичні вправи, використання ритміки як засобу навчання, створення мелодій, зміна слів у піснях, створення музичних ігор або колажів, виготовлення музичних інструментів.
Візуально-просторовий інтелект (образна обдарованість)	
Ознаки	Здатність точно уявляти, тонка чутливість до найдрібніших зорових наочних деталей, зацікавленість графічними образами, таблицями або малюнками
Вподобання	Головоломки із лабіринтами або «пазли»; малювання, створення графіків, плакатів, дизайн; зйомка відеофільмів або фільмів; створення фотоальбомів, колажів, скульптур; робота з графічними елементами, використання кольору та форми; робота з картами, таблицями, ілюстраціями.
Кінестетичний інтелект (моторно-рухова вправність усього тіла)	
Ознаки	Для унаочнення своїх ідей активно користуються власним тілом, - виразною мімікою, жестами; спритні у практичних вправах та іграх, мають добре розвинену тактильну чутливість
Вподобання	Ігри, практичні вправи, побудова конструкцій, танці, рольові ігри, показ сценок або драматична гра, створення моделей, настільні ігри, «пазли», спортивні ігри
Міжособистісний інтелект (здатність відчувати людей, соціальні компетентності)	
Ознаки	Помітний інтерес до людей, високий рівень товариськості, приязність, прагнення до взаємодії та приналежності до спільноти, вміння відчувати настрій, ставлення та бажання інших людей
Вподобання	Відкрите спілкування з вчителем та однокласниками, готовність ділитися думками, сприйняття зворотного зв'язку, участь у групових проектах, передача нових знань іншим, навчання від оточення поза межами школи, зацікавленість в інших поглядах, проведення інтерв'ю.

Внутрішньоособистісний інтелект (здатність до самоаналізу, психологічні компетентності)	
Ознаки	Чіткі уявлення про себе, повага до власних почуттів, цінностей та ідей; зазвичай віддає перевагу роботі на самоті
Вподобання	Ведуть журнал або щоденник, записують свої почуття щодо предметів та явищ, обмірковують власні сильні сторони, виконують самостійні проекти, самостійно реєструють хронологію роботи, розробляють власні графіки діяльності, виконують до кінця класну роботу, дають собі час на розмірковування, використовують навички та стратегії мислення вищих рівнів та різні стратегії мислення.
Натуралістичний/природознавчий інтелект (чутливість до природи)	
Ознаки	Захоплення природним світом рослин та тварин, отримання нових знань з мандрівок на природі, здатність помічати найтонші відмінності в деталях, спостережливість.
Вподобання	Перебування в природному середовищі, класифікація видів рослин та тварин, заняття на свіжому повітрі, збирання природних об'єктів, спостереження за небесними тілами, робота з науковими приладами, прогнозування в екології, вирішення проблем, пов'язаних із перебуванням людини в дикій природі, приєднання

2.5. КЛЮЧОВІ І ГАЛУЗЕВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ НУШ

Загальні (ключові) компетентності НУШ включають 11 компетентностей, які значною мірою корелюють з оновленими 8 ключовими компетентностями, рекомендованими Європейським Союзом. Так, Державний стандарт визначає 11 ключових компетентностей.

1. **Вільне володіння державною мовою**, що передбачає уміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, а також любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність вживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях.
2. **Здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами**, що передбачає активне використання рідної мови в різних комунікативних ситуаціях, зокрема в побуті, освітньому процесі, культурному житті громади, можливість розуміти прості висловлювання іноземною мовою, спілкуватися нею у відповідних ситуаціях, оволодіння навичками міжкультурного спілкування.
3. **Математична компетентність**, що передбачає виявлення простих математичних залежностей в навколишньому світі, моделювання процесів та ситуацій із застосуванням математичних відношень та вимірювань, усвідомлення ролі математичних знань та вмій в особистому і суспільному житті людини.
4. **Компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій**, що передбачають формування допитливості, прагнення шукати і пропонувати нові ідеї, самостійно чи в групі спостерігати та досліджувати, формулювати припущення і робити висновки на основі проведених дослідів, пізнавати себе та навколишній світ шляхом спостереження та дослідження.
5. **Інноваційність**, що передбачає відкритість до нових ідей, ініціювання змін у близькому середовищі (клас, школа, громада тощо), формування знань, умій, ставлень, що є основою компетентнісного підходу, забезпечують подальшу здатність успішно навчатися, провадити професійну діяльність, відчувати себе частиною спільноти і брати участь у справах громади.
6. **Екологічна компетентність**, що передбачає усвідомлення основи екологічного природокористування, дотримання правил природоохоронної поведінки, ощадного використання природних ресурсів, розуміючи важливість збереження природи для сталого розвитку суспільства.
7. **Інформаційно-комунікаційна компетентність**, що передбачає опанування основ цифрової грамотності для розвитку і спілкування, здатність безпечного та етичного використання засобів інформаційно-комунікаційної компетентності у навчанні та інших життєвих ситуаціях.
8. **Навчання впродовж життя**, що передбачає опанування умій і навичок, необхідних для подальшого навчання, організацію власного навчального середовища, отримання нової інформації з метою застосування її для оцінювання навчальних потреб, визначення власних навчальних цілей та способів їх досягнення, навчання працювати самостійно і в групі.

9. **Громадянські та соціальні компетентності**, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, усвідомленням рівних прав і можливостей, що передбачають співпрацю з іншими особами для досягнення спільної мети, активність у житті класу і школи, повагу до прав інших осіб, уміння діяти в конфліктних ситуаціях, пов'язаних із різними проявами дискримінації, цінувати культурне розмаїття різних народів та ідентифікувати себе як громадянина України, дбайливе ставлення до власного здоров'я і збереження здоров'я інших людей, дотримання здорового способу життя.
10. **Культурна компетентність**, що передбачає залучення до різних видів мистецької творчості (образотворче, музичне та інші види мистецтв) шляхом розкриття і розвитку природних здібностей, творчого вираження особистості.
11. **Підприємливість та фінансова грамотність**, що передбачають ініціативність, готовність брати відповідальність за власні рішення, вміння організувати свою діяльність для досягнення цілей, усвідомлення етичних цінностей ефективної співпраці, готовність до втілення в життя ініційованих ідей, прийняття власних рішень.

Галузеві компетентності НУШ сформовано у вигляді вимог до обов'язкових результатів навчання та компетентностей здобувачів освіти визначено за 9 освітніми галузями:

- мовно-літературна (українська мова та література, мови та літератури відповідних корінних народів і національних меншин, іншомовна освіта);
- математична;
- природнича;
- технологічна;
- інформатична;
- соціальна і здоров'язбережувальна;
- громадянська та історична;
- мистецька;
- фізкультурна.

2.6. ОЗНАКИ КОМПЕТЕНТІСНОГО НАВЧАННЯ

Прості критерії для визначення компетентісного навчання представлені на слайдах.

2.7. ОСВІТНІ РЕСУРСИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ПСИХОСОЦІАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ

Існує багато освітніх ресурсів, які містять тренінги з розвитку психосоціальних компетентностей в контексті різних освітніх галузей та різноманітної театики.

Одним із прикладів такого ресурсу є комплект «Життєві навички для активного громадянства», який можна вільно завантажити за посиланням http://autta.org.ua/ua/resources/aktivne_hromadianstvo/.

В комплект входять тренінги для розвитку таких психосоціальних навичок:

- критичне мислення;
- аналіз проблем і ухвалення зважених рішень;
- творче мислення;
- емпатія і повага до різноманітності;
- самоідентифікація і сприймання загальнолюдських цінностей;
- ефективна комунікація;
- співпраця і робота в команді;
- соціальна участь і лідерство;
- протидія тиску, маніпуляціям і насильству;
- емоційна саморегуляція;
- самоефективність, зокрема досягнення мети і планування часу;
- екологічна відповідальність.

Другим прикладом безкоштовних ресурсів є комплект «Вчимося жити разом» з розвитку соціальних навичок учнів початкової школи. Його можна вільно завантажити за посиланням <http://autta.org.ua/ua/Vprovadj2017/resource/pochatkova>

В комплект входять тренінги для розвитку таких життєвих навичок

- самоповаги;
- ефективної комунікації;
- кооперації;
- самоконтролю;
- керування стресами;
- емпатії;
- асертивності (неагресивної впевненості);
- розв'язання проблем;
- запобігання конфліктам та розв'язання їх;
- пошук консенсусу і примирення

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО ГЛАВИ 2

До параграфу 3.2

Гордон Драйден, Джаннетт Вос. Революція в навчанні / Пер. з англ. М. Олійник. — Львів: Літопис, 2005. — 542 с

Reimagining Life Skills and Citizenship Education in the Middle East and North Africa. A Four-Dimensional and Systems Approach to 21st Century Skills. Conceptual and Programmatic Framework. Executive summary. United Nations Children's Fund. www.lsce-mena.org

До параграфу 3.3

ANNEX to the Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning [Electronic resource]. — Available at:

До параграфу 3.4

Навчально-методичний посібник «Інклюзивне навчання у закладах загальної середньої освіти: керівництво для тренера». Доступ до видання:

ГЛАВА 3. КЛЮЧОВІ ІДЕЇ І ЗМІСТ КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

3.1. Ключові ідеї

3.2. Зміст і очікувані результати

Державний стандарт початкової освіти

Типові освітні програми

Модельні програми, календарно-тематичне і поурочне планування

3.1. КЛЮЧОВІ ІДЕЇ

Для реалізації принципів НУШ, зокрема інтегрованого і компетентнісного навчання, у початковій школі запроваджено інтегрований курс «Я досліджую світ». Ключові ідеї курсу наведено у таблиці

Ключові ідеї		Ознаки
1	Інтеграція кількох освітніх галузей:	курс інтегрує такі галузі: природнича, громадянська та історична, соціальна і здоров'язбережувальна, технологічна, інформаційна, мовно-літературна (частково), математична (частково)
2	Спрямованість на розвиток множинних компетентностей:	<ul style="list-style-type: none"> предметні компетентності, визначені Державним стандартом і типовими освітніми програмами. психосоціальні компетентності, визначені переліком ЮНІСЕФ і ЮНЕСКО (когнітивні, інструментальні, індивідуальні, соціальні) ключові компетентності з переліку ЄС: грамотність (частково), мовна (частково) математика, науки, технології, інженерія (частково), цифрова, особиста, соціальна і навчальна, громадянська, підприємницька (частково), культурна обізнаність та самовираження множинного інтелекту (7 із 8 видів інтелекту за Г. Гарднером): лінгвістичний (частково), логіко-математичний (частково), візуально-просторовий, кінестетичний, міжособистісний, внутрішньо особистісний, натуралістичний / природознавчий уміння вчитися: активне навчання, власний стиль навчання, раціональне планування часу, розвиток сприйняття, пам'яті, уваги, карти пам'яті тощо.
3.	Інтерактивні методи навчання	<ul style="list-style-type: none"> партнерство між учнями і вчителем, який є фасилітатором навчального процесу інклюзивність - всі учні класу залучені до навчальної діяльності активне навчання, що враховує індивідуальні стилі сприйняття і стратегії навчання учнів: робота в групах, мозковий штурм, проекти, тематичні дослідження, рольові ігри тощо. навчання на ситуаціях, наближених до реального життя (важливих для безпеки, здоров'я, соціалізації та самореалізації учнів)
4	Спеціальна підготовка вчителів	<p>Підготовлені вчителі:</p> <ul style="list-style-type: none"> знають концептуальні і методичні основи інтегрованого навчання, зміст і очікувані результати курсу, добре розуміють мотиви поведінки сучасних дітей вмотивовані і здатні застосовувати інтерактивні методи навчання, які забезпечують активну участь кожного учня; творчу співпрацю між собою і з учителем; навчання на ситуаціях, наближених до реального життя; сприятливий емоційний клімат у класі; формування відчуття класу як єдиної команди володіють методами інтегрованого навчання і розвитку в учнів множинних компетентностей, зокрема психосоціальних, ключових і предметних

3.2. ЗМІСТ І ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Державний стандарт початкової освіти.

Вимоги до обов'язкових результатів навчання та компетентностей здобувачів освіти визначено за такими освітніми галузями:

- мовно-літературна (українська мова та література, мови та літератури відповідних корінних народів і національних меншин, іншомовна освіта);
- математична;
- природнича;
- технологічна;
- інформатична;
- соціальна і здоров'язбережувальна;
- громадянська та історична;
- мистецька;
- фізкультурна.

Для кожної освітньої галузі визначено мету та загальні результати навчання здобувачів освіти в цілому. За ними впорядковано обов'язкові результати навчання здобувачів освіти, які є основою для їх подальшого навчання на наступних рівнях загальної середньої освіти.

Мета і загальні очікувані результати за освітніми галузями, які інтегруються до курсу «Я досліджую світ» наведено у таблиці.

Повний перелік обов'язкових результатів навчання, визначених Державним стандартом, можна переглянути за посиланням <https://is.gd/AK99Mq>

Освітні галузі, які інтегруються в курсі «Я досліджую світ»	Мета/ЗОРи (загальні очікувані результати)
Природнича	<p><i>Мета:</i> формування компетентностей в галузі природничих наук, техніки і технологій, екологічної та інших ключових компетентностей шляхом опанування знань, умінь і способів діяльності, розвитку здібностей, які забезпечують успішну взаємодію з природою, формування основи наукового світогляду і критичного мислення, становлення відповідальної, безпечної і природоохоронної поведінки здобувачів освіти у навколишньому світі на основі усвідомлення принципів сталого розвитку.</p> <p><i>ЗОРи: здобувач освіти:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • відкриває світ природи, набуває досвіду її дослідження, шукає відповіді на запитання, спостерігає за навколишнім світом, експериментує та створює навчальні моделі, виявляє допитливість та отримує радість від пізнання природи;

Освітні галузі, які інтегруються в курсі «Я досліджую світ»	Мета/ЗОРи (загальні очікувані результати)
	<ul style="list-style-type: none"> • опрацьовує та систематизує інформацію природничого змісту, отриману з доступних джерел, та представляє її у різних формах; • усвідомлює розмаїття природи, взаємозв'язки її об'єктів та явищ, пояснює роль природничих наук і техніки в житті людини, відповідально поводить у навколишньому світі; • критично оцінює факти, поєднує новий досвід з набутим раніше і творчо його використовує для розв'язування проблем природничого характеру.
Соціальна і здоров'язбережувальна	<p><i>Мета:</i> формування соціальної компетентності та інших ключових компетентностей, активної громадянської позиції, підприємливості, розвитку самостійності через особисту ідентифікацію, застосування моделі здорової та безпечної поведінки, збереження власного здоров'я та здоров'я інших осіб, добробуту та сталого розвитку.</p> <p><i>ЗОРи: здобувач освіти:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • дбає про особисте здоров'я і безпеку, реагує на діяльність, яка становить загрозу для життя, здоров'я, добробуту; • визначає альтернативи, прогнозує наслідки, ухвалює рішення з користю для здоров'я, добробуту, власної безпеки та безпеки інших осіб; • робить аргументований вибір на користь здорового способу життя, аналізує та оцінює наслідки і ризики; • виявляє підприємливість та поводить етично для поліпшення здоров'я, безпеки та добробуту.
Громадянська та історична	<p><i>Мета:</i> формування громадянської та інших компетентностей, власної ідентичності та готовності до змін шляхом осмислення зв'язків між минулим і сучасним життям, активної громадянської позиції на засадах демократії, поваги до прав і свобод людини, толерантного ставлення до оточуючих, набуття досвіду життя в соціумі з урахуванням демократичних принципів.</p> <p><i>ЗОРи: здобувач освіти:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • встановлює зв'язки між подіями, діяльністю людей та її результатами у часі, пояснює значення пам'ятних для себе та інших громадян України дат (подій);

Освітні галузі, які інтегруються в курсі «Я досліджую світ»	Мета/ЗОРи (загальні очікувані результати)
	<ul style="list-style-type: none"> орієнтується у знайомому соціальному середовищі, долучається до його розвитку, пояснює вплив природи та діяльності людей на нього; працює з різними джерелами соціальної та історичної інформації, аналізує зміст джерел, критично оцінює їх; узагальнює інформацію з різних джерел, розповідаючи про минуле і сучасне; представляє аргументовані судження про відомі факти та історичних осіб, а також про події суспільного життя; має розвинуте почуття власної гідності, діє з урахуванням власних прав і свобод, поважає права і гідність інших осіб, протидіє проявам дискримінації та нерівного ставлення до особистості; усвідомлює себе громадянином України, аналізує культурно-історичні основи власної ідентичності, визнає цінність культурного розмаїття; дотримується принципів демократичного громадянства, бере активну участь у житті шкільної спільноти, місцевої громади.
Технологічна	<p><i>Мета:</i> формування компетентностей в галузі техніки і технологій та інших ключових компетентностей, здатності до зміни навколишнього світу засобами сучасних технологій без заподіяння йому шкоди, до використання технологій для власної самореалізації, культурного і національного самовираження.</p> <p><i>ЗОРи: здобувач освіти:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> втілює творчий задум у готовий виріб; дбає про власний побут, задоволення власних потреб та потреб тих, хто його оточує; ефективно використовує природні матеріали, дбаючи про навколишній світ; практикує і творчо застосовує традиційні та сучасні ремесла.

Освітні галузі, які інтегруються в курсі «Я досліджую світ»	Мета/ЗОРи (загальні очікувані результати)
Інформатична	<p><i>Мета:</i> формування інформаційно-комунікаційної компетентності та інших ключових компетентностей, здатності до розв'язання проблем з використанням цифрових пристроїв, інформаційно-комунікаційних технологій та критичного мислення для розвитку, творчого самовираження, власного та суспільного добробуту, навичок безпечної та етичної діяльності в інформаційному суспільстві.</p> <p><i>ЗОРи: здобувач освіти:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> знаходить, подає, перетворює, аналізує, узагальнює та систематизує дані, критично оцінює інформацію для розв'язання життєвих проблем; створює інформаційні продукти та програми для ефективного розв'язання задач/проблем, творчого самовираження індивідуально та у співпраці, за допомогою цифрових пристроїв та без них; усвідомлено використовує інформаційні і комунікаційні технології та цифрові пристрої для доступу до інформації, спілкування та співпраці як творець та (або) споживач, а також самостійно опановує нові технології; усвідомлює наслідки використання інформаційних технологій для себе, суспільства, навколишнього світу та сталого розвитку, дотримується етичних, міжкультурних та правових норм інформаційної взаємодії.
Освітні галузі, які інтегровано частково (мовно-літературна і математична)	
Мовно-літературна	<p>Мовно-літературна освітня галузь включає українську мову та літературу, мови та літератури відповідних корінних народів і національних меншин, іншомовну освіту.</p> <p><i>Метою</i> вивчення української мови та літератури, мов та літератур відповідних корінних народів і національних меншин є формування комунікативної, читацької та інших ключових компетентностей; розвиток особистості здобувачів освіти засобами різних видів мовленнєвої діяльності; здатності спілкуватися українською мовою, мовами відповідних корінних народів і національних меншин для духовного, культурного і національного самовираження, користуватися ними в особистому і суспільному житті, міжкультурному діалозі; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, розвиток мовленнєво-творчих здібностей.</p>

Освітні галузі, які інтегруються в курсі «Я досліджую світ»	Мета/ЗОРи (загальні очікувані результати)
	<p>ЗОРи: здобувач освіти:</p> <ul style="list-style-type: none"> взаємодіє з іншими особами усно, сприймає і використовує інформацію для досягнення життєвих цілей у різних комунікативних ситуаціях; сприймає, аналізує, інтерпретує, критично оцінює інформацію в текстах різних видів, медіатекстах та використовує її для збагачення свого досвіду; висловлює думки, почуття та ставлення, взаємодіє з іншими особами письмово та в режимі реального часу, дотримується норм літературної мови; досліджує індивідуальне мовлення для власної мовної творчості, спостерігає за мовними явищами, аналізує їх.
Математична	<p>Мета: формування математичної та інших ключових компетентностей; розвиток мислення, здатності розпізнавати і моделювати процеси та ситуації з повсякденного життя, які можна розв'язувати із застосуванням математичних методів, а також здатності робити усвідомлений вибір.</p> <p>ЗОРи: здобувач освіти:</p> <ul style="list-style-type: none"> досліджує ситуації і визначає проблеми, які можна розв'язувати із застосуванням математичних методів; моделює процеси і ситуації, розробляє стратегії (плани) дій для розв'язування різноманітних задач; критично оцінює дані, процес та результат розв'язання навчальних і практичних задач; застосовує досвід математичної діяльності для пізнання навколишнього світу.

Розподіл годин на вивчення освітніх галузей визначається Базовим навчальним планом.

*Базовий навчальний план початкової освіти
для закладів загальної середньої освіти з українською мовою навчання
(станом на липень 2019 року)*

Назва освітньої галузі	Кількість годин на рік				
	1 клас	2 клас	3 клас	4 клас	разом
Інваріантний складник					
Мовно-літературна, у тому числі:	315	315	315	315	1260
українська мова і література	245	245	245	245	
іншомовна освіта	70	70	70	70	
Математична	140	140	140	140	560
Природнична	140	175	210	210	735
Соціальна і здоров'язбережувальна					
Громадянська та історична					
Технологічна					
Інформатична					
Мистецька	70	70	70	70	280
Фізкультурна*	105	105	105	105	420
Варіативний складник					
Додаткові години для вивчення предметів освітніх галузей, курси за вибором, проведення індивідуальних консультацій та групових занять	35	70	70	70	245
Загальнорічна кількість навчальних годин, що фінансуються з бюджету (без урахування поділу на групи)	805	875	910	910	3500
Гранично допустиме тижневе/річне навчальне навантаження здобувача освіти	20/700	22/770	23/805	23/805	88/3080

Типові освітні програми

Типова освітня програма початкової освіти визначає умови для досягнення учнями обов'язкових результатів навчання, визначених Державним стандартом початкової освіти, зокрема такі:

- загальний обсяг навчального навантаження, орієнтовну тривалість і способи інтеграції освітніх галузей у навчальні предмети/курси (Типовий навчальний план)
- конкретні очікувані результати навчання здобувачів освіти (КОРи), подані в рамках освітніх галузей або інтегрованих курсів;
- перелік та пропонований/орієнтовний зміст освітніх галузей, укладений за змістовими лініями;

Найбільш поширеними є дві типові освітні програми: перша створена під керівництвом О. Савченко, друга – Р. Шияна.

Програма О. Савченко є окремим випадком більш загальної програми Р. Шияна. На відміну від програми Р. Шияна, вона містить орієнтовний зміст і результати навчання на кінець кожного класу. Це дещо звужує можливості закладам освіти самостійно визначати траєкторію навчання у 1-2 класах.

Типові навчальні плани за обома освітніми програми наведено нижче у таблицях.

Типовий навчальний план (за програмою О. Савченко)

Назва освітньої галузі	Кількість годин на рік				
	1 клас	2 клас	3 клас	4 клас	разом
Інваріантний складник					
Мовно-літературна	315	350	350	350	1365
Іншомовна					
Математична	140	140	140	140	560
Я досліджую світ (природнича, громадянська й історична, соціальна, здоров'язбережувальна галузі)	105	105	105	105	420
Технологічна	35	70	70	70	245
Інформатична					
Мистецька	70	70	70	70	280
Фізкультурна*	105	105	105	105	420
Усього	770	840	840	840	3290

* Години, передбачені для фізичної культури, не враховуються під час визначення гранично допустимого навантаження учнів.

Назва освітньої галузі	Кількість годин на рік				
	1 клас	2 клас	3 клас	4 клас	разом
Варіативний складник					
Додаткові години для вивчення предметів освітніх галузей, проведення індивідуальних консультацій та групових занять	35	35	70	70	210
Загальнорічна кількість навчальних годин	805	875	910	910	3500
Гранично допустиме тижневе/річне навчальне навантаження учня	20/700	22/770	23/805	23/805	/3080
Сумарна кількість навчальних годин, що фінансуються з бюджету (без урахування поділу на групи)	805	875	910	910	3500

Типовий навчальний план для початкової школи з навчанням українською мовою (за програмою Р. Шиян)

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах				
	1 клас	2 клас	3 клас	4 клас	разом
Українська мова	5	5	5	5	20
Іноземна мова	2	3	3	3	11
Математика	3	3	3	3	12
Я досліджую світ*	7	8	8	8	31
Мистецтво**	2	2	2	2	8
Фізична культура***	3	3	3	3	12
Усього	20+3	21+3	22+3	22+3	82+12
Додаткові години на вивчення предметів інваріантної складової, курсів за вибором, проведення індивідуальних консультацій та групових занять	1	1	2	2	6
Гранично допустиме тижневе навчальне навантаження на учня	20	22	23	23	88
Сумарна кількість навчальних годин інваріантної і варіативної складових, що фінансуються з бюджету (без урахування поділу класів на групи)	23	25	26	26	100

* Орієнтовний розподіл годин між освітніми галузями в рамках цього інтегрованого предмета: мовно-літературна - 2; математична-1; природнича, технологічна, інформатична, соціальна і здоров'язбережувальна громадянська та історична – разом 4 для 1 класу, 5 – для 2-4 класу

** Інтегрований предмет або окремі предмети «Образотворче мистецтво» і «Музичне мистецтво»

*** Години, передбачені для фізичної культури, не враховуються під час визначення гранично допустимого навчального навантаження учнів, але обов'язково фінансуються

Модельні програми, календарно-тематичне і поурочне планування

Модельна програма – це орієнтовна навчальна програм для окремого предмету або курсу. Вона визначає «траєкторію» навчання, тобто календарно-тематичне планування, яке спрямовано на досягнення конкретних очікуваних результатів. Модельна програма є не обов'язковою для закладів освіти. По суті, модельна програма – це один із можливих варіантів календарно-тематичного планування.

Міністерство освіти і науки розробило методичні рекомендації щодо календарно-тематичного і поурочного планування, зокрема для інтегрованого курсу «Я досліджую світ» <https://is.gd/bLJosj>. У цих рекомендаціях, зокрема, зазначається:

«**Календарно-тематичне та поурочне планування** здійснюється вчителем у довільній формі, у тому числі з використанням друкованих чи електронних джерел тощо. Формат, обсяг, структура, зміст та оформлення календарно-тематичних планів та поурочних планів-конспектів є індивідуальною справою вчителя. Встановлення універсальних у межах закладу загальної середньої освіти міста, району чи області стандартів таких документів є неприпустимим.

Автономія вчителя має бути забезпечена академічною свободою, включаючи свободу викладання, свободу від втручання в педагогічну, науково-педагогічну та наукову діяльність, вільним вибором форм, методів і засобів навчання, що відповідають освітній програмі, розробленням та впровадженням авторських навчальних програм, проектів, освітніх методик і технологій, методів і засобів, насамперед методик компетентнісного навчання. Вчитель має право на вільний вибір освітніх програм, форм навчання, закладів освіти, установ і організацій, інших суб'єктів освітньої діяльності, що здійснюють підвищення кваліфікації та перепідготовку педагогічних працівників.

При розробленні календарно-тематичного, системи поурочного планування вчителю/вчительці необхідно самостійно вибудовувати послідовність формування очікуваних результатів навчання, враховуючи при цьому послідовність розгортання змісту в обраному ними підручнику. Учитель може самостійно переносити теми уроків, відповідно до засвоєння учнями навчального матеріалу, визначати кількість годин на вивчення окремих тем. Адміністрація закладу загальної середньої освіти або працівники методичних служб можуть лише надавати методичну допомогу вчителю, з метою покращення освітнього процесу, а не контролювати його.

Звертаємо увагу педагогічних працівників на те, що відповідно до вимог Державного стандарту початкової освіти у навчальних програмах з усіх предметів і курсів передбачено 20% резервного часу. При складанні календарно-тематичного планування учитель може використовувати його на власний розсуд, наприклад, для вдосконалення вмінь, дослідження місцевого середовища (довкілля), у якому мешкають діти, краєзнавчих розвідок, дослідницько-пізнавальних проектів та екскурсій, зокрема з ініціативи дітей. Крім того, пропонується наприкінці кожної чверті планувати корекційно-рефлексійний тиждень для подолання розбіжностей у навчальних досягненнях учнів. З метою створення умов для проектної діяльності учнів, здійснення спостережень, досліджень, виконання практико орієнтованих завдань протягом навчального року пропонується виділити час на проведення навчально-пізнавальної практики, екскурсій. Вибір змісту і форм організації такої навчально-пізнавальної практики заклад освіти визначає самостійно.

Структура навчального року (за чвертями, півріччями, семестрами), тривалість навчального тижня, дня, занять, відпочинку між ними, інші форми організації освітнього процесу встановлюються закладом загальної середньої освіти у межах часу, передбаченого освітньою програмою.

Організація освітнього процесу не повинна призводити до перевантаження учнів та має забезпечувати безпечні та нешкідливі умови здобуття освіти.

Режим роботи закладу загальної середньої освіти визначається закладом освіти на основі відповідних нормативно-правових актів.

Рекомендуємо навчальний день у 1–2 класах розпочинати ранковими зустрічами, метою яких є створення психологічно комфортної атмосфери в класному колективі та формування в учнів мотивації до навчальної діяльності. Перші 15–25 хвилин навчального дня бажано відводити на ранкову зустріч, що регламентують під час розроблення розкладу дзвінків для 1–2 класів. Решту часу навчального дня розподіляти між уроками, відповідно до навчального плану, та перервами.» (кінець цитати).

ГЛАВА 4. ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

4.1. Розвиток і механізми дозрівання структур головного мозку дитини

4.2. Особливості розвитку учнів 1-4 класів

- 1 клас (6-7 років)
- 2 клас (7-8 років)
- 3 клас (8-9 років)
- 4 клас (9-10 років)

4.1. РОЗВИТОК І МЕХАНІЗМИ ДОЗРІВАННЯ СТРУКТУР ГОЛОВНОГО МОЗКУ ДИТИНИ

Час навчання у початковій школі часто розглядають як відносно спокійний період, під час якого фізичний, психічний і соціальний розвиток дитини відбувається поступово та рівномірно. Багато педагогів звикли застосовувати до першокласників ті самі прийоми та методи навчання, що й до учнів 4-го класу. Однак за таких підходів від 50 до 80 % першокласників виявляються повністю або частково не готовими до засвоєння шкільних програм, і значна частина дітей втрачає мотивацію до навчання ще в перші два роки. Це негативно

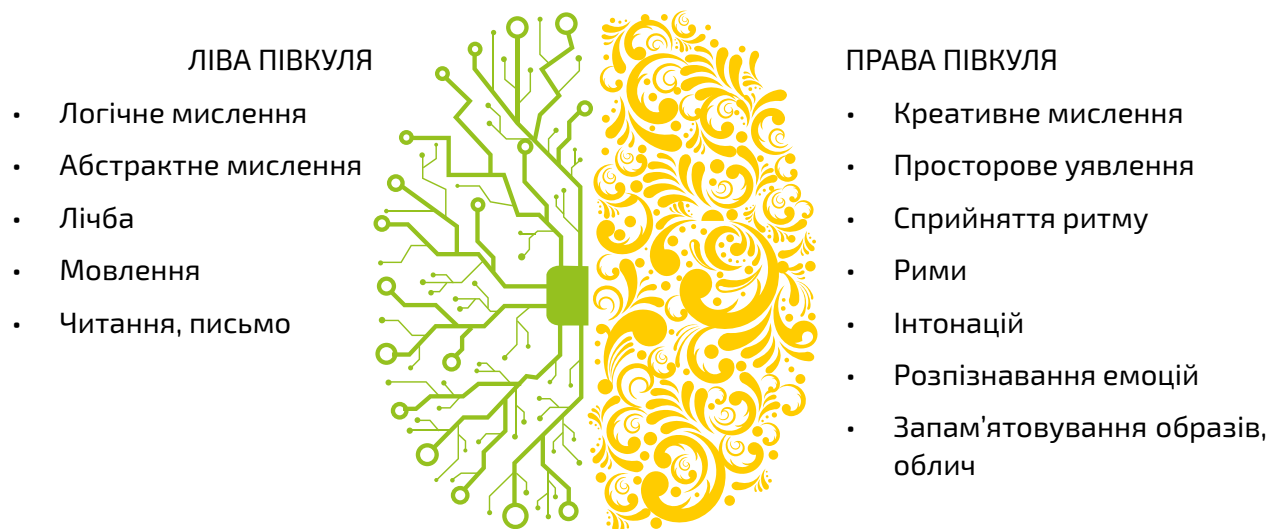

позначається на інтелектуальному потенціалі нації, майбутньому економічному та соціальному розвитку держави.

У чому ж проблема? Пояснення треба шукати у механізмах дозрівання структур головного мозку дитини. В останні три десятиліття з'явилися можливості для вивчення процесів, що відбуваються у людському мозку. За допомогою методів електроенцефалографії (ЕЕГ), комп'ютерної томографії (КТ) та інших науковці зробили чимало відкриттів, які допомагають зрозуміти, як функціонує наш мозок на різних етапах життя.

Одним із важливих наукових досягнень виявилось відкриття про спеціалізацію півкуль головного мозку. Вчені з'ясували, що права півкуля сприймає та обробляє інформацію з довкілля цілісно, а ліва – послідовно. Праву півкулю умовно називають «художником», тому що вона найактивніша під час творчої діяльності, сприймання ритму, рими, інтонацій, під час просторового орієнтування, розпізнавання емоцій, запам'ятовування образів, зокрема й людських облич. Ліву півкулю умовно називають «мислителем», і вона найактивніша під час процесів логічного й абстрактного мислення, обчислень, вивчення мов (мова – це послідовність речень, що складаються з послідовності слів, які, своєю чергою, складаються з послідовності звуків).

Однак спеціалізація півкуль відбувається не від самого народження. Немовлята, яким через хворобу вилучали ліву півкулю головного мозку, не мали надалі проблем із вивченням мов, на відміну від людей, яким робили таку саму операцію у дорослому віці. Досліджуючи діяльність мозку в різновікових групах, учені з'ясували, що спочатку обидві півкулі беруть участь у всіх мозкових процесах. До 6-7 років відбувається спеціалізація творчої правої півкулі, а спеціалізація раціональної лівої півкулі завершується приблизно до 9-10 років. До цього ж віку дозріває і така структура головного мозку, як мозолисте тіло, яке забезпечує тісний взаємозв'язок лівої та правої півкулі.

Врахування функціональної асиметрії мозку – один із важливих чинників в організації навчання учнів початкової школи. Це стосується як учнів 1-2-х класів, так і старших дітей з переважанням правопівкульного мислення, оскільки шкільні програми та підручники здебільшого розраховані на навчання школярів з домінуючою лівою півкулею. На жаль, у школі, починаючи з першого класу, прийнято сумирно сидіти, не рухатися, букви і числа вчити лінійно, читати і писати на дошці чи в зошиті, тобто лівопівкульним способом. Таке навчання швидко перетворюється на дресирування дитини, призводить до зниження мотивації, стресів і неврозів. Зловживання термінами й абстрактними поняттями знижує пізнавальний інтерес дитини, формує звичку до зубріння.

Останнім часом з'явилася тенденція поділу початкової школи на два етапи: 1-2-й і 3-4-й класи. На першому етапі учні навчаються переважно у формі гри, а навколишній світ вивчають так, як його сприймають діти, – цілісно, а не за галузями знань.

Далі розглянемо особливості фізичного, психічного та соціального розвитку учнів, а також актуальні проблеми школярів для кожного класу початкової школи. Як і в будь-яких вікових періодизаціях, тут подано загальні характеристики середньостатистичної дитини, якої насправді не існує. Тому індивідуальні відхилення є неминучими.

4.2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УЧНІВ 1-4 КЛАСІВ

1 клас (6-7 років)

Фізичний розвиток

У першому класі темп росту дітей обох статей уповільнюється, а збільшення маси тіла пришвидшується, особливо за рахунок м'язів, що сприяє зростанню фізичної сили, підвищенню здатності організму до відносно тривалої діяльності. За цими показниками хлопчики випереджають дівчаток.

Дрібні м'язи розвиваються повільніше. Діти цього віку добре ходять і бігають, але ще недосконало координація рухів, здійснюваних дрібними м'язами рук. Тому першокласникові важко писати в межах рядка, спрямовувати роботу руки, не роблячи зайвих рухів, які швидко викликають втоми.

Психічний розвиток

До моменту, коли дитина йде до школи (6-7 років), у неї більш розвинена (спеціалізована) права півкуля головного мозку, яка відповідає за емоції, риму, ритм, творчість, просторове орієнтування та цілісне сприймання світу. Ліва півкуля, відповідальна за логіку, обчислення, вивчення мов і засвоєння іншої теоретичної інформації, завершує спеціалізацію до 9-ти років. Тому навчання молодших школярів має здійснюватися природним для них правопівкульним методом – через творчість, наочність, позитивні емоції, сенсорні відчуття. Уроки доцільно проводити в максимально ігровій формі. Діти потребують того, щоб постійно рухатися, розмовляти, діяти. Фізкультхвилинки і пальчикова гімнастика обов'язкові на кожному уроці.

Соціальний розвиток

Соціальна ситуація, в яку потрапляє дитина у школі, – це світ, досі не відомих їй взаємин з однокласниками і вчителями. Учитель для першокласника – головний авторитет. Кожна дитина намагається отримати увагу і похвалу вчителя. Навіть ставлення до однокласників залежить від ставлення до них дорослих: «Я люблю тих, кого любить учитель».

Актуальні проблеми

Зі вступом до школи збільшується кількість вимог, очікувань, наголошується на тому, що дитина «повинна» робити, а не на тому, що вона «хоче». Їй потрібно освоїти новий шкільний простір, засвоїти норми поведінки та звикнути дотримуватися нових правил, узгодити своє життя зі шкільним розпорядком дня. У дітей, які не відвідували закладів дошкільної освіти і не звикли до режиму, це може викликати стрес. Їм може бути складно вчасно лягати спати, рано вставати, через недосипання у дитини може виникнути виражена загальмованість чи, навпаки, гіперзбудливість, гіпердинамія.

Період освоєння, прийняття навчальної ситуації за сприятливих умов триває близько двох місяців (усю першу чверть, а іноді ввесь перший рік). Не можна «кинути» дитину в цій важкій ситуації, розраховуючи, що вона самостійно з нею впорається, проте шкідлива й інша крайність – перехоплювання, придушення ініціативи дитини.

Перше півріччя – високий ризик виникнення синдрому дезадаптації. Порушення адаптаційного процесу можуть виявлятися у:

- зниженні мотивації до навчання;
- несформованості елементів навчальної діяльності;
- невмінні пристосуватися до темпу шкільного життя;
- неспроможності довільної регуляції поведінки, уваги.

2 клас (7-8 років)**Фізичний розвиток**

Для фізичного розвитку 7-8-річної дитини характерне швидке нарощування м'язової маси, зокрема в ділянці тазу, грудей і спини, навіть візуально видно округлення статури школяра. Доцільно, щоб дитина щодня виконувала вправи для зміцнення м'язів, оскільки це допоможе у формуванні правильної постави.

Психічний розвиток

Поступово розвиваються пам'ять, довільна увага. Загартується воля (діти вчаться стримувати безпосередні імпульси, зважати на думку інших). Переважає наочно-дієве мислення.

Для тривалого зосередження уваги учні потребують зовнішньої опори у вигляді демонстрацій, цікавих картинок, ігрових ситуацій. Здатність до концентрації уваги залежить не лише від волі, а й від темпераменту дитини. Деяким дітям ще складно бути уважним упродовж усього уроку. Стійкість уваги знижується до кінця дня, тижня, навчальної чверті (триместру), після хвороби. Не варто вимагати від другокласників абсолютної тиші і дисципліни на уроках, адже дехто з них заради дотримання тиші вичерпає весь запас своїх сил.

Соціальний розвиток

Разом із навчальною діяльністю діти починають дедалі більше уваги приділяти взаєминам з учителями й однолітками. Учитель залишається для них авторитетом, але ставлення до нього стає більш особистим. Діти прагнуть спілкуватися з учителями на перервах, прогулянках.

Розвивається здатність до взаємодії з однолітками в іграх і навчанні, діти вчаться домовлятися, поступатися, розподіляти завдання без допомоги дорослих. По суті, це перші паростки дорослішання, що характеризуються балансом у бажанні отримувати і давати.

Актуальні проблеми

Для другого класу характерна висока індивідуальна варіативність темпів дозрівання. Різниця психологічного віку серед учнів одного класу до півтора року.

Розвивається пізнавальна рефлексія, діти починають оцінювати себе, розмірковувати над причинами невдач. У деяких через це знижується самооцінка («Я поганий, тому що погано пишу, читаю»). Тому важливим завданням для вчителя є створення ситуації успіху, щоб жодна дитина не зневірилась у своїх силах і не втратила мотивації до навчання.

3 клас (8-9 років)**Фізичний розвиток**

У 8-9 років дівчатка наздоганяють у вазі хлопчиків. Відбувається скостеніння кісток зап'ястя, розвиваються м'язи кистей рук, посилено формується дрібна моторика.

Відбувається дозрівання лобних зон кори головного мозку та мозолистого тіла, через що рухи дітей стають чіткішими, стабільнішими, вони можуть контролювати темп, швидкість і якість рухів.

Продовжується формування гальмівних синапсів, через це діти стають емоційно врівноваженішими, рідше плачуть через найменші проблеми.

Психічний розвиток

Діти спокійні й уважні на уроках. Добре виконують стандартні завдання, вміють діяти за зразком. Через завершення спеціалізації лівої півкулі, що відповідає за раціональне мислення, у дітей пробуджується здатність до логічного й абстрактного мислення; швидко формуються умовні рефлексії; навички міцні і стійкі до зовнішнього гальмування.

Дещо уповільнюється розвиток уяви і творчих здібностей. Щоб запобігти пригніченню лівою півкулею діяльності правої, варто постійно стимулювати в учнів креативність, включати у навчальний процес творчі завдання.

Соціальний розвиток

Відбуваються зміни у взаєминах зі значущими дорослими (вчителями і батьками). Завдяки сформованій здатності до аналізу та критичного мислення діти починають реалістичніше оцінювати дорослих, але при цьому в них може виникнути негативне ставлення, «нігілізм», страх, злість чи образа за несправедливі переваги іншим учням, погані оцінки тощо.

Дедалі більшого значення набувають взаємини з однолітками. Поступово втрачає значущість формула: «Я люблю того, кого любить учитель». Самооцінка більше будується на взаєминах з однолітками: «Я хороший, тому що у мене багато друзів».

У цьому віці діти більше прагнуть спілкуватися з однолітками своєї статі, тому вчитель має докладати зусилля, щоб об'єднати весь клас, підтримувати добрі стосунки між хлопчиками і дівчатками.

Актуальні проблеми

Для більшості учнів – це найбільш стабільний період у початковій школі. Діти вже звикли до своєї соціальної ролі. У них сформований образ старанного учня і вони чітко уявляють, що треба робити, щоб відповідати цьому образу.

Однак у цьому віці діти часто ходять не лише до школи, а й відвідують інші установи, наприклад музичну школу, туристичний клуб, до яких вони можуть добиратися пішки чи громадським транспортом. Також часто в компанії однолітків вони можуть виходити за межі двору і навіть вулиці. Тобто автономність дитини значно зростає, а разом із нею виникають додаткові ризики.

4 клас (9-10 років)**Фізичний розвиток**

Приблизно з 10-ти років дівчатка випереджають у вазі хлопчиків. У них починається передпубертатний період, під час якого вони набирають додаткову масу тіла, яка забезпечує запас для наступного «стрибка росту». В цей період діти мають підвищену потребу в поживному та калорійному харчуванні, а недостатнє чи незбалансоване харчування може спричинити сповільнення росту і розвитку в підлітковому віці.

Психічний розвиток

У цей період завершується виражена спеціалізація лівої півкулі головного мозку, яка більше пристосована до аналітичної діяльності й відповідає за логічне мислення, формування понять, побудову узагальнень, висновків, складання передбачень тощо.

Завдяки цьому четвертокласники здебільшого вчать швидко і зосереджено. Самостійно працюють із підручником, розуміють значення піктограм, символів, шрифтових виділень. Завдяки розвитку логічного мислення посилюється здатність до:

- аналізу – учні класифікують, групують, знаходять причинно-наслідкові зв'язки;
- синтезу – визначають головне, роблять висновки;
- передбачення – передбачають розвиток подій;
- оцінки – оцінюють ситуації, здатні до самооцінки.

Соціальний розвиток

У взаєминах із дорослими найважливішою рисою цього віку є особлива відкритість душі. Діти не лише впускають дорослих у свій внутрішній світ, а й запрошують у нього. Вони із задоволенням спілкуються з дорослими. Це практично останній віковий період, коли дитина настільки відкрита, і саме тепер можна особливо ефективно впливати на формування її світогляду.

У взаєминах з однолітками діти стають самостійнішими у розв'язанні шкільних проблем. У групових іграх та спільному навчанні вони охоче беруть на себе роль лідера. Переймаються справами друзів, допомагають, надають психологічну підтримку.

Актуальні проблеми

У четвертому класі діти готуються до першої у своєму житті Державної підсумкової атестації (ДПА). І хоча результати атестації не мають для них життєво важливого значення (наприклад, від цього не залежить, чи переведуть дитину до 5-го класу), проте значна частина дорослих (учителів і батьків) дуже хвилюються та передають свої хвилювання дітям.

Пов'язані з цією подією розумові й емоційні перевантаження можуть зашкодити дитині, змінити її пізнавальну мотивацію на менш продуктивну мотивацію уникнення («Я вчуся не тому, що мені цікаво, а щоб не отримати поганих оцінок на ДПА»). А якщо оцінки виявилися недостатньо високими, мотивація до навчання може істотно знизитися. Завдання вчителів і батьків не допустити цього й підтримати дітей незалежно від результатів ДПА, пояснити, що оцінки – це лише цифри, які жодним чином не відображають їхнього потенціалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Реан А. А. Психология и педагогика /А. А. Реан, Н. В. Бордовская, С. И. Розум. —СПб.: Питер, 2002. — 432 с.: ил. — (Серия «Учебник нового века»).
2. Шаповаленко И.В. Возрастная психология (Психология развития и возрастная психология)/И. В. Шаповаленко.— Москва, 2005[Електронний ресурс].—[Режим доступу]: <http://www.alleng.ru/d/psy/psy014.htm>
3. Основи здоров'язбережної компетентності. Онлайн-курс. <http://multycourse.com.ua/ua/>

ГЛАВА 5. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

**СКАЖІТЬ МЕНІ І Я ЗАБУДУ.
ПОКАЖІТЬ МЕНІ І Я ЗАПАМ'ЯТАЮ.
ДАЙТЕ МОЖЛИВІСТЬ ОБГОВОРИТИ
І Я ЗРОЗУМІЮ.
ДАЙТЕ МОЖЛИВІСТЬ НАВЧИТИ ІНШОГО
І Я ДОСЯГНУ ДОСКОНАЛОСТІ.**

Конфуцій

5.1. Огляд інтерактивних методів

Класифікація методів навчання

Ефективність інтерактивного навчання

Принципи інтерактивного навчання

Найпоширеніші інтерактивні методи

Вправи для розвитку мовної і математичної компетентності

Рекомендації щодо вивчення природничої галузі

Ранкове коло

5.2. Структура уроку

Опис структури тренінгу

План проведення тренінгу

Корисні поради тренеру

5.1. ОГЛЯД МЕТОДІВ НАВЧАННЯ

Під час навчання учні мають робити набагато більше, ніж просто слухати та фіксувати готові думки вчителя. Вони можуть продукувати інформацію самостійно, визначати й обговорювати проблеми, знаходити шляхи їх розв'язання, спостерігати і планувати. Школярі повинні мати змогу застосовувати нові знання та навички на практиці, створювати зворотні зв'язки.

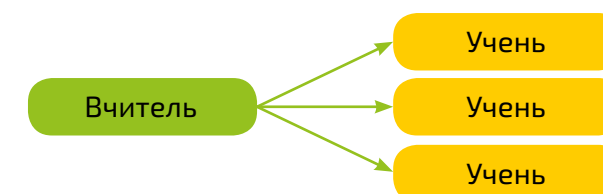
Бразильський педагог Пауло Фрейре вважає, що доцільно замінити традиційну «накопичувальну» освіту на освіту «проблемно-визначальну». У книзі «Педагогіка пригноблених» П. Фрейре назвав «банківською» освіту, коли учні розцінюються як «банк», а викладачі – як вкладники, які сподіваються отримати дивіденди у майбутньому. При «банківській освіті» учні є пасивними отримувачами певного обсягу знань, які вони доволі часто вважають не своїми, не інтерпретують їх, не розуміють значення та, найголовніше, забувають більшу частину після отримання оцінки. За умов проблемно-визначальної освіти учні займаються реальними проблемами, запозиченими з життя. Навчання, вважає педагог, відбуватиметься набагато успішніше, якщо учні самостійно формулюватимуть завдання і, виходячи з власного життєвого досвіду, виконуватимуть їх.

Класифікація методів навчання

Залежно від характеру взаємодії вчителя та учнів розрізняють пасивні, активні та інтерактивні методи навчання.

Пасивні методи – це навчання, у процесі якого вчитель є основною дійовою особою, що керує ходом заняття, а учні виступають у ролі пасивних слухачів, підпорядкованих директивам учителя.

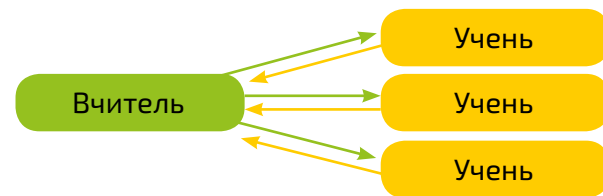
Зв'язок педагога з учнями здійснюється за допомогою опитувань, самостійних, контрольних робіт, тестів тощо.

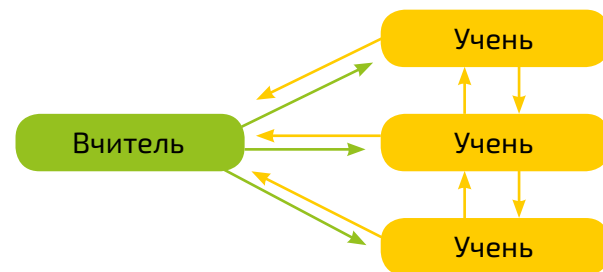

Хоча з огляду на ефективність засвоєння навчального матеріалу, пасивні методи є малоефективними, однак вони мають деякі плюси: відносно проста підготовка до заняття з боку вчителя, можливість викладу великого обсягу навчального матеріалу за обмежений час, можливість працювати з великою аудиторією.

Активні методи – це навчання, у процесі якого учні та вчитель взаємодіють одне з одним і учні тут не пасивні слухачі, а активні учасники. Якщо пасивні методи припускають авторитарний стиль взаємодії, то активні – переважно акцентують на демократичному стилі.

Інтерактивні методи – форма навчання, у процесі якого учні і вчитель перебувають в режимі бесіди, діалогу між собою. Це співпраця, взаємонавчання: вчитель – учень, учень – учень. При цьому вчитель і учень – рівноправні, рівнозначні суб'єкти навчання. Інтерактивна взаємодія виключає домінування одного учасника навчального процесу над іншим, однієї думки над іншою. Під час такого спілкування учні вчать бути демократичними, спілкуватися з іншими людьми, критично мислити, ухвалювати обґрунтовані рішення.

На відміну від активних методів, інтерактивні методи орієнтовані на ширшу взаємодію учнів не тільки з учителем, а й одне з одним, на домінування активності учнів у процесі навчання. Роль учителя на інтерактивних заняттях зводиться до спрямування діяльності учнів на досягнення цілей заняття.

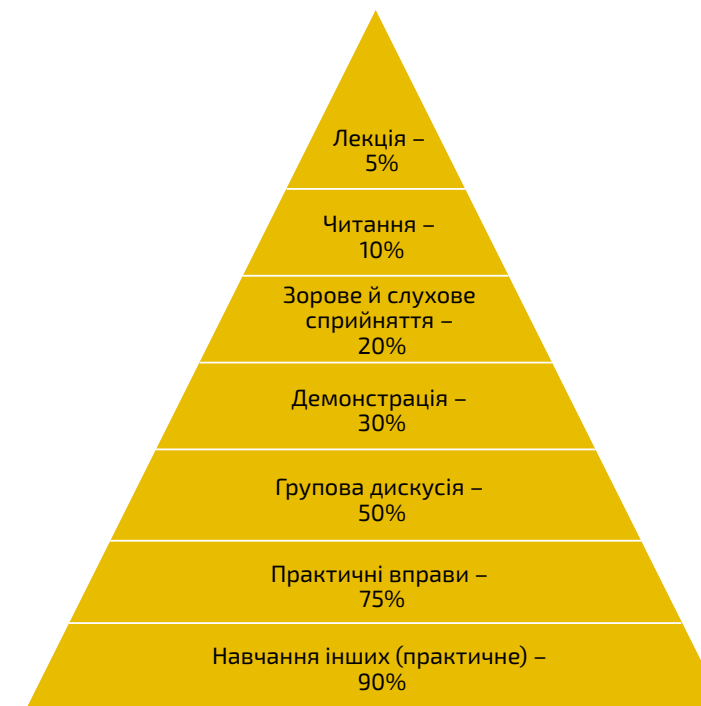
Ефективність інтерактивного навчання

Науковцями і практиками визнано, що набуття знань, формування вмінь і навичок, розвиток особистісних якостей, набуття певних компетентностей особистості учня є найефективнішими, якщо в освітньому процесі використовують інтерактивні форми і методи.

За допомогою інтерактивних технологій учні мають змогу:

- аналізувати навчальну інформацію, творчо підходити до засвоєння навчального матеріалу й таким чином зробити засвоєння знань доступнішим;
- навчитися формулювати власну думку, правильно її висловлювати, доводити власну позицію, аргументувати й дискутувати;
- навчитися слухати іншу людину, поважати альтернативну думку;
- моделювати різні соціальні ситуації, збагачувати власний соціальний досвід через включення в різні життєві ситуації, їх моделювання;
- вчитися будувати конструктивні стосунки у групі, уникати конфліктів, розв'язувати їх, шукати компроміси, прагнути діалогу та консенсусу;
- розвивати навички проектної діяльності, самостійної роботи, виконання творчих робіт.

Дослідження, проведені Національним тренінговим центром (США, штат Меріленд) у 1980-х роках, показують нам, що інтерактивне навчання уможлиблює різке збільшення відсотка засвоєння матеріалу, бо впливає не лише на свідомість учня, а й на його почуття, волю. Результати цих досліджень відображено у схемі, яка дістала назву «Піраміда навчання».

Піраміда навчання

З піраміди видно, що найменших результатів можна досягти за умов пасивного навчання (лекція – 5 %, читання – 10 %, зорове і слухове сприймання – 20 %, демонстрування – 30 %), а найбільших – інтерактивного (групова дискусія – 50 %, практичні вправи – 75 %, навчання інших або негайне застосування знань – 90 %). Ці дані є середньостатистичними, тому в конкретних випадках результати можуть різнитися, але в середньому таку закономірність може простежити кожен педагог.

Принципи інтерактивного навчання

Виокремлюють такі принципи інтерактивного навчання:

- *Принцип активності.* Для досягнення поставлених цілей кожен учень має брати активну участь у процесі спілкування та активно взаємодіяти з іншими.
- *Принцип відкритого зворотного зв'язку.* Висловлення учасником чи всіма учасниками групи думок, ідей чи заперечень щодо поставлених завдань. Саме завдяки активному використанню зворотного зв'язку учасники групи дізнаються, як сприймаються іншими людьми їхня манера спілкування, стиль мислення, особливості поведінки.
- *Принцип експериментування.* Активний пошук учнями нових ідей та шляхів вирішення поставлених завдань. Цей принцип дуже важливий і як зразок стратегії поведінки в реальному житті, і як поштовх до розвитку творчості й ініціативи особистості.
- *Принцип довіри у спілкуванні.* Саме на це спрямовано спеціальну організацію групового простору в ході проведення занять: зазвичай використовуваний у роботі прийом розташування учня і вчителя по колу обличчям одне до одного, для того щоб змінити в учнів стереотипну установку й уявлення про те, як повинні проводитися й організовуватися заняття і яку роль у них має відігравати вчитель.
- *Принцип рівності позицій.* Він означає, що вчитель не прагне нав'язати учням своєї думки, а діє разом і нарівні з ними. Своєю чергою, кожен учень має змогу побувати у ролі організатора, лідера.

Найпоширеніші інтерактивні методів

Нижче наведено опис деяких методів, які забезпечують активну участь і взаємодію учасників одне з одним і з учителем:

- відпрацювання навичок;
- робота у групах;
- інтерактивні презентації;
- дискусії;
- мозкові штурми;
- рольові ігри;
- аналіз історій і ситуацій.

Відпрацювання навичок включає такі етапи:

- докладне пояснення учасникам алгоритму дій;
- демонстрування прикладу, як виконувати ці дії;
- відпрацювання запропонованої послідовності дій у парах (малих групах);
- демонстрування однієї-двох пар/груп (за бажанням);
- підтримка, констатація успіхів учасників;
- закріплення досвіду в домашніх завданнях, на наступних заняттях.

Першим кроком у процесі вправлення навичок є докладне пояснення учням суті навички, виклад ситуацій, у яких вона може застосовуватися. Демонстрування навички може здійснити тренер або підготовлені волонтери, інколи її може замінити відеодемонстрація.

Після того як навичку озвучено і наочно показано, інші учасники мають отримати можливість почергово відпрацювати цю навичку. Це можна зробити в парах, трійках чи малих групах, щоб кожен учасник встиг повправлятися.

Після виконання вправи тренер пропонує учасникам доброзичливо і підбадьорливо зазначити сильні і слабкі моменти, які вони помітили під час відпрацювання навички. Сам він також бере участь в обговоренні, як правило, завершує його, доповнює і підсумовує висновки учасників.

Для закріплення навички можна дати завдання застосовувати вміння впродовж наступного тижня в різних ситуаціях і аналізувати свої дії та їх результати.

Робота в групах

Дискусії й обговорення можна проводити цілим класом. Однак вони набагато ефективніші, коли їх проводять у групах, зокрема, якщо клас великий, а час обмежений. Групове обговорення максимально підвищує активність і внесок кожного учасника. Дискусія допомагає учням уточнити свої уявлення, усвідомити почуття і ставлення. Обговорення у групах дає змогу більше дізнатися одне про одного, стимулює вільний обмін думками, збільшує ймовірність того, що учні краще зрозуміють почуття і позиції інших, більше зважатимуть на них. Робота у групах розвиває навички активного слухання, співпереживання, співпраці, впевненої поведінки і толерантності.

Для організації обговорення у групах тренер:

- чітко формулює завдання: вивчити тему, обговорити ситуацію, проблему, сформулювати запитання, запропонувати ідеї або варіанти рішень, виконати проект, відпрацювати сценку чи спосіб дії. Якщо заняття проводять із молодшими школярами, не зайвим буде запропонувати учням повторити завдання своїми словами;
- повідомляє, скільки часу відводиться на це завдання;
- формує групи (бажано з 2—6 осіб) різними способами;
- розташовує групи так, щоб учасники кожної сиділи поряд і добре чули одне одного;

- пропонує групам обрати протоколіста, який записуватиме варіанти та стежитиме за дотриманням простих правил. Після обговорення на прохання тренера протоколісти розповідають про те, як відбувалося обговорення і які рішення було ухвалено. Для поживлення дискусії рекомендують перед обговоренням розповісти ситуацію з реального життя.

Нижче наведено кілька додаткових рекомендацій для роботи з групами:

- Доцільніше розпочати роботу з групами, які складаються з 2—4 осіб. У невеликих групах учням легше долати сором'язливість. Коли ви відчуваєте, що учасники набули впевненості, групи можна збільшити до 5—6 осіб.
- Краще не доручати учасникам формувати групи за власним бажанням, адже в такому разі «непопулярні» діти почуватимуться ображеними. Формуючи групи, стежте, щоб їх склад змінювався якомога частіше.
- Наголосіть на важливості принципу «один за всіх і всі за одного» (інший варіант — «пливти або тонути разом»). Усі члени групи мають зробити свій внесок у вирішення поставленого завдання. Успіх групи залежить від внеску кожного.

Відповіді на запитання й опитування думок

Ця форма роботи потребує від тренера делікатності й толерантного ставлення. Цікавлячись думкою учасників чи організовуючи групову дискусію, пам'ятайте про неприпустимість

мість втручання з метою різко заперечити або розкритикувати чийсь думку. Якщо тренер сприйматиме позитивно висловлювання учасників, вони з більшою охотою братимуть участь в обговоренні.

Намагайтесь уникати запитань, які потребують закритих відповідей «так» чи «ні». Якщо ви прагнете, щоб учасники говорили, ставте їм відкриті запитання, які вимагають обґрунтування своєї думки.

Важливо також не поспішати й не вимагати від учасників негайної відповіді на запитання. Вони повинні мати час на роздуми, але не багато. Для того щоб тренінги проходили жваво, треба підтримувати темп.

Мозковий штурм

Мозковий штурм — метод опитування, за якого приймаються будь-які відповіді учасників щодо обговорюваної теми.

На *першому етапі* учасники активно висувують свої ідеї, зокрема й нереалістичні, фантастичні і нелогічні. Головне завдання — кількість ідей, а не їхня якість. На цьому етапі забороняється оцінювати висунуті ідеї. Кожну пропозицію приймають і записують на дошці чи аркуші паперу. Учасники знають, що від них не вимагається обґрунтування їхньої пропозиції або пояснення, чому вони так думають. Час для висунення ідей або кількість ідей зазвичай обмежені. Наприклад: «Давайте запишемо щонайменше десять способів...» або «Давайте сформулюємо якомога більше способів ... за одну хвилину»

Другий етап — оцінювання та обговорення ідей, ранжування їх за рівнем значущості, поділ на групи тощо.

Переваги цього методу в тому, що він:

- дає змогу за короткий час зібрати максимальну кількість різних думок;
- допомагає залучити до роботи тих, хто зазвичай пасивний і соромиться брати участь у дискусіях;
- активізує уяву і творчі здібності учасників, уможлиблює їх відхід від стереотипних уявлень і стандартних схем;
- є цікавим початком для наступного обговорення у групах.

Для організації мозкового штурму треба:

- сформулювати запитання, проблему чи ситуацію і запропонувати учасникам висловити свої ідеї та пропозиції;
- обрати протоколіста або самому записувати висловлені ідеї;
- повідомити, що учасники можуть пропонувати будь-які ідеї, які спадають їм на думку;
- не обговорювати ідеї одразу після того, як їх запропоновано;
- записувати там, де їх буде добре видно;
- опрацювати спільно з учасниками список ідей: додати нові, вилучити ті, що не стосуються теми, розподілити ідеї за категоріями, відібрати найкращі тощо.

Рольова гра

Рольова гра — неформальна постановка, у процесі якої учасники без попередньої підготовки розігрують сценки або ситуації. Вони уявляють себе вигаданими персонажами, які моделюють реальні життєві історії та ситуації

Під час рольової гри учасники діють не від свого імені, а демонструють поведінку та висловлюють почуття умовного персонажа. Зазвичай це набагато легше, ніж діяти від себе особисто.

Рольова гра є ефективним методом апробації нових моделей поведінки. Вона дає змогу «приміряти» їх на себе у безпечних умовах. Дія «під маскою» уможливорює формування власних уявлень учасників про те, як можна вирішити подібну ситуацію в реальному житті. Це також допомагає краще зрозуміти почуття умовного персонажа і розвинути навички емпатії (співпереживання). Крім того, завдяки рольовій грі учасник має змогу краще зрозуміти і висловити свої почуття не боячись розкритись і бути висміяним. Це чудова можливість для практичного відпрацювання навичок у ситуаціях, близьких до реальних.

Рольова гра вимагає певних навичок від тренера і від учасників тренінгу. Для організації рольової гри:

- опишіть ситуацію, яку треба інсценувати;
- розкажіть учасникам, як вони мають діяти, або запропонуйте сценарій;
- відберіть охочих або розкутих енергійних учасників, щоб продемонструвати сценку перед класом. Виберіть для себе одну із провідних ролей;
- використовуйте допоміжний реквізит: капелюшки, картки з іменами, перуки, костюми, маски — усе, що можна виготовити на місці, або приготовлене заздалегідь;
- починайте рольову гру;
- якщо це можливо, обігруйте ситуацію з гумором;
- після закінчення сценки обговоріть її;
- об'єднайте клас у групи, нехай вони зіграють між собою цю чи подібну сценку. Так можна уникнути ніяковості, спричиненої потребою виступати перед усім класом.

Аналіз історій і ситуацій

Аналіз історій і ситуацій — докладний розбір реальної або вигаданої історії, в якій описано, що сталося в житті конкретної людини, групи людей, родини, школи чи громади. Це дає змогу учасникам проаналізувати й обговорити ситуації, з якими вони можуть зіткнутися в реальному житті. Учні аналізують поведінку персонажів, передбачають, оцінюють наслідки різних варіантів їхньої поведінки.

Історія може бути незавершеною. У такому разі учасники самі вирішують, якими можуть бути наслідки і як саме треба діяти, щоб історія завершилася щасливо. Головна цінність цього методу в тому, що учасники мають змогу експериментувати з «майже реальним життям» і обговорювати різні варіанти поведінки, передбачати, «що з цього вийде».

Перевагами методу аналізу історій і ситуацій є:

- вироблення навичок комплексного аналізу проблем і ситуацій з урахуванням багатьох чинників, що діють одночасно;
- розвиток навичок ухвалення зважених рішень;
- реалістичні, значущі для підлітків ситуації — могутній стимул для обговорення у групах;
- цей метод сприяє розвитку навичок творчого і критичного мислення, співпраці та групової роботи.

Дебати

Дебати — це організований процес формулювання і захисту своїх позицій щодо конкретної проблеми двома чи більше учасниками. Мета дебатів — всебічний аналіз і обговорення проблеми, яка не має простого розв'язання.

Для проведення дебатів спочатку формулюють певну проблему чи запитання, наприклад: "Телебачення: «за» і «проти»". Учасникам пропонують зайняти певну позицію з цієї проблеми. Відтак упродовж визначеного часу вони формулюють аргументи на захист своєї позиції і вибирають того, хто виступатиме від імені групи. Речники обмінюються промовами, а після цього кожній команді дається можливість спростувати аргументи опонентів.

Для організації дебатів важливо дотримуватися наведених нижче рекомендацій.

- Дозвольте учасникам вибрати позицію на власний розсуд. Якщо в одній позиції забагато прихильників, запропонуйте охочим відстоювати протилежну позицію або стати суддями.
- Дайте учасникам час і можливість для вивчення проблеми. Підготуйте для цього інформаційні матеріали.
- Поясніть правила ведення дебатів.
- Під час дебатів уважно стежте, щоб жоден з учасників не домінував, намагався виступити за рахунок іншого.
- Стежте, щоб дебати не виходили за межі заданої теми.
- Після закінчення дебатів підбийте підсумки, пояснивши, що аргументи обох сторін є однаково важливими для з'ясування проблеми.

Правильно організовані дебати дають змогу не лише всебічно розглянути проблему, ознайомитися з аргументами її прихильників і супротивників, а й навчитися дискутувати з повагою до опонента. Дебати розвивають навички самоконтролю, критичного мислення, толерантності, адвокації та впевненого відстоювання своєї позиції.

Вправи для розвитку мовної і математичної компетентності ⁴

«Щоденні 5» - розвиток читання і письма

Модель «Щоденні 5» розроблена з метою навчити учнів розвивати навички читання і письма, власну витривалість та самостійність під час виконання кожного з її компонентів.

Основними компонентами «Щоденні 5» є такі:

1. Читання для себе.
2. Письмо для себе.
3. Читання для когось.
4. Робота зі словами.
5. Слухання.

Цей підхід пропонує різноманітні види діяльності, що збільшує мотивацію та інтелектуальну зайнятість учнів. У той час, коли вони зайняті самостійним читанням чи письмом, вчителі можуть працювати з окремими учнями, проводити індивідуальні заняття та працювати в малих групах відповідно до учнівських потреб.

Запроваджуючи «Щоденні 5» важливо розпочинати з діяльності — «Читання про себе». Це перший компонент стратегії та основа для розвитку самостійних читачів.

Для реалізації цієї моделі у 2 класі (як в інтегрованому курсі «Я досліджую світ» так і на уроках української мови) добре підходить серія «Казки народів континентів» (http://autta.org.ua/ua/resources/ya_doslidzhuyu_svit/)

Щоденні 3 - вправлення у математиці

Основними компонентами «Щоденні 3» є такі:

1. Математика самостійно.
2. Математика разом.
3. Математичне письмо.

Ця модель залучає дітей до математичних ігор, як самостійних, так і з партнерами, а також спонукає брати участь у діяльності і вирішенні проблем, використовуючи інструменти для лічби чи ігрові матеріали.

Можуть також передбачати використання комп'ютерів, калькуляторів або планшетів, як засобів для самостійної роботи.

⁴ Нова українська школа: порадник для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н. М. — К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. — 206 с.

Рекомендації щодо вивчення природничої галузі

Міністерство освіти і науки України розробило методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2019/2020 навчальному році (<https://is.gd/fmOVel/>), які містять таї вказівки щодо вивчення природничої галузі у курсі «Я досліджую світ».

«Значну увагу приділяють дослідницькому методу навчання, який передбачає організацію процесу отримання нових знань. Принципова відмінність дослідження від проектування полягає в тому, що дослідження не передбачає створення будь-якого заздалегідь планованого об'єкта. Дослідження – це процес пошуку невідомого, нових знань, а проектування – вирішення певного, чітко усвідомленого завдання. Уміння проводити самостійні дослідження, досягнення істини легко прищеплюються і переносяться в подальшому на всі види діяльності, якщо вчитель створює для цього певні умови.

Однією із пропонуєваних форм роботи є екскурсія (кожної пори року). Вона дозволяє проводити спостереження, вивчати тіла і явища природи в природних або штучно створених умовах. Зміст екскурсій повинен мати безпосередній зв'язок із пройденим на попередніх уроках матеріалом, або випереджувальний характер. У той же час отримані на екскурсіях результати спостережень і зібрані матеріали доцільно використовувати на наступних уроках. Екскурсія в природу є однією з доступних форм роботи з молодшими школярами з краєзнавства, у ході якої учні знайомляться з тілами і явищами природи в межах свого району, села, міста.

Організуючи урок-екскурсію потрібно пам'ятати, що такі уроки мають іншу структуру і потребують певних завдань для кожного етапу уроку. Перед проведенням екскурсії потрібно скласти список і підготувати необхідне обладнання (блокнот, олівці, ручки, пакетики для збору природного матеріалу, гербарні папки, сачки, біноклі, лупи, гномон, компас, термометр, мірна стрічка, снігомірна лінійка (рейка), картки-визначники тощо); продумати місце, час проведення екскурсії, розробити маршрут, підібрати загадки, вікторини, вірші, ігровий матеріал тощо, підготувати інструктаж. Під час вступної бесіди окреслюють тему, мету екскурсії, актуалізують набутий досвід з теми. Самостійна робота учнів під час екскурсії супроводжується коментарями вчителя. Важливим етапом уроку-екскурсії є звітування дітей про виконану роботу, демонстрація зібраного матеріалу. За необхідності вчитель (або учень) може виступити з додатковими повідомленнями. Завершується екскурсія заключною бесідою та підведенням підсумків».

Ранкове коло

Ранкове коло проводиться на початку кожного дня. На ньому вибірково використовуються зазначені вище інтерактивні методи

Рекомендуємо проводити ранкове коло в рамках першого уроку курсу «Я досліджую світ» (не більш як 10-15 хвилин).

Це зробить його динамічним і пов'язаним з поточною темою інтегрованого курсу. Опорні плани ранкових зустрічей у вільному доступі за посиланням http://autta.org.ua/ua/resources/ya_doslidzhuyu_svit/

5.2. СТРУКТУРА УРОКУ

Кожен тренінг складається із трьох частин: вступної, основної та заключної (див. схему).

Опис структури тренінгу

Вступна частина

Вступна частина є неодмінним і обов'язковим елементом кожного тренінгового заняття, але займає не більше 10–20 хвилин. Вона передбачає вирішення таких завдань:

- актуалізація матеріалу попереднього заняття (отримання зворотного зв'язку). Зазвичай це відбувається у формі опитування («Що ми робили на минулому тренінгу?») або експрес-перевірки домашнього завдання;
- актуалізація теми поточного тренінгу і з'ясування очікувань. Завдання цього етапу – допомогти учням актуалізувати наявні знання із заданої теми і сформулювати результати, яких вони хочуть досягти в ході її вивчення. Усвідомлення результатів навчання та їх особистої користі підвищує мотивацію;
- створення доброзичливої та продуктивної атмосфери (цей етап називають загальним поняттям «знайомство». Він проходить у формі само- чи взаємопрезентації учасників тренінгу);
- підтримання демократичної дисципліни у формі прийняття, уточнення або повторення правил групи.

Основні правила поведінки під час тренінгу розробляють колективно або їх оголошує учитель (у такому разі учням пропонують їх змінити чи доповнити). Основні правила передбачають, що учасники говоритимуть почергово; коротко і за темою; намагатися не повторювати, а доповнювати сказане іншими; виявляти активність, доброзичливість і повагу до думки кожного. Правила треба записати на великому аркуші паперу і прикріпити на видноті. Вони мають бути доступними на кожному занятті, щоб можна було, якщо треба, послатися на відповідне правило. Для того щоб діти охоче дотримувалися правил, важливо, щоб вони погодилися з ними і прийняли їх (наприклад, за допомогою голосування, особистих підписів тощо).

Основна частина

Основна частина тренінгу – це кілька тематичних завдань у поєднанні з руханками (вправами на зняття м'язового і психологічного напруження).

В основній частині тренінгу іноді виокремлюють теоретичний і практичний блоки. Проте цей поділ є досить умовним. Адже знання (як і вміння та навички) на тренінгу набувають у процесі виконання практичних завдань (міні-лекції, бесіди, мультимедійна презентація, взаємонавчання, виконання проєкту, робота у групах).

Педагог повинен організувати весь матеріал із тематики тренінгу в логічній послідовності і відібрати ключові знання й навички, які можуть бути засвоєні за відведений час. Інформаційні блоки (розповідь, демонстрування, пояснення) мають бути короткими (до 5 хв) і чергуватися з інтерактивними (дискусія, мозковий штурм, аналіз історій, дебати). Для відпрацювання умінь треба використовувати рольові ігри. Кожна інтерактивна вправа має завершуватися коротким обговоренням і підбиттям підсумку.

Заключна частина

Заключна частина тренінгового заняття включає:

- підбиття підсумків заняття;
- отримання зворотного зв'язку від учасників;
- релаксацію і процедури завершення тренінгу.

Цей етап має об'єднати всі розглянуті впродовж заняття теми для логічного підбиття підсумку. Завершення – це можливість для відповідей на запитання і формулювання завдань на майбутнє. Вчитель може рекомендувати літературу, відеоматеріали, сайти в інтернеті для самостійного опрацювання. Важливо, щоб учні завершували роботу із задоволенням і високою мотивацією застосовувати набуті вміння.

План проведення тренінгу

Типова структура, мета та завдання тренінгу є основою для складання плану і його проведення. Такий план може мати різні форми (таблиця, перелік послідовних дій, схема, сценарій тощо), але принципово те, що його треба обов'язково скласти. Це не означає, що тренінг пройде повністю так, як було заплановано, проте план допоможе дотримуватись основних моментів, які мають бути опрацьовані, інакше дуже складно досягти поставленої мети. Під час тренінгу неодмінно виникає багато побічних тем для обговорення, і кожна з них виявляється більш чи менш привабливою для учасників. Тим часом хвилини заняття спливатимуть, й обов'язкові питання можуть залишитися не розглянутими. Тому заздалегідь складений план допоможе дотримуватись обраної теми, досягти бажаної мети. Приклади плану тренінгу наведені у додаткових матеріалах.

Корисні поради тренеру

Люди набагато швидше вчаться, коли замість слухати, як щось зробили інші, намагаються виконати це самостійно. Тому будуйте інтерактивне заняття так, щоб у ньому було якнайбільше власної діяльності учнів.

Найкращий тренінг — це кілька практичних завдань, а в проміжку між ними — короткі дискусії і так звані руханки (вправи на зняття м'язового напруження).

Намагайтеся давати зрозумілі і прості інструкції. Якщо сам тренер і учасники добре усвідомлюють, що треба робити, зростає вірогідність успішного виконання завдання.

Якщо ви раптом зрозумієте, що завдання не відповідає потребам учасників, будьте готові обговорити його і зробити більш прийнятним.

Стежте за часом. Якщо визначений час вийшов, а учасники не закінчили роботу, додайте ще трохи часу. А коли помітите, що вони закінчили раніше, запропонуйте рухатися далі.

Не забувайте оцінювати дії учасників. При цьому будьте максимально лояльними і доброзичливими. Навіть якщо хтось не впорався із завданням, можна сказати: «Це справді складне завдання. Я й сам довго не міг упоратися з ним». Зверніться до решти групи: «Хто може допомогти?»

Намагайтеся ніколи не застосовувати слово «розподілятися», «розподіляти» дітей на пари, на трійки, на групи тощо. Пам'ятайте, діти ОБ'ЄДНУЮТЬСЯ! З об'єднаних дітей виростають дорослі, здатні об'єднуватися, жити і працювати разом, виростає об'єднана країна, держава і нація.

Усе, що пропонують діти, має бути прийняте або щонайменше обговорене. Не варто говорити їм, що це «правильна чи неправильна відповідь», треба лише допомогти опрацювати інформацію і ухвалити власні рішення. Стежте, щоб ніхто з дітей не залишався поза обговоренням.

Рішення дітей мають сприйматися серйозно, якщо ви бажаєте налагодити процес навчання взаємодії й розвитку навичок критичного мислення.

Як встановити довіру

Наводимо кілька порад, як налагодити стосунки та встановити довіру з учасниками тренінгу.

Перша стосується тих, хто проводить тренінгові заняття із незнайомою аудиторією. Постарайтеся запам'ятати імена якомога більшої кількості учасників. На першому тренінгу попросіть усіх чітко записати свої імена на бейджиках або невеличких аркушах паперу і прикріпити їх на одяг.

Це дуже важливо — звертатися одне до одного на ім'я (включно із тренером), хоча декому з учителів це на початку може здатися неприйнятним. Однак цей прийом значно полегшить вашу роботу, допоможе створити дружню атмосферу, усунути психологічні бар'єри і подолати відчуження, яке може існувати між вами та учнями. Якщо не можете подолати незручностей або переживаєте за свій авторитет, назвіться Тренером або умовним персонажем (Суперменом, Білосніжкою тощо).

Намагайтеся ставитись однаково до всіх учасників. Навіть якщо дехто вам не подобається, не виявляйте до нього антипатії і не демонструйте відкритої прихильності до тих, хто вам до вподоби.

Складні умови

Розглянемо два види складних умов, у яких вам, напевно, доведеться проводити тренінги. Перша — забагато учасників, друга — замало часу. Ці проблеми взаємопов'язані. Адже більша кількість учасників потребує більше часу для проведення таких вправ, як знайомство, зворотний зв'язок та інші, коли учні висловлюються по черзі.

20 учнів — оптимальна кількість учасників тренінгового заняття. Як же проводити його з цілим класом, у якому буває понад тридцять учнів? По-перше, можна поділити клас на підгрупи, як це роблять для вивчення іноземних мов. Проте це має сенс тільки в тому разі, коли у підгрупах залишається не менш як 12 осіб, в іншому разі вам буде складно сформувати потрібну кількість малих груп. Тому, якщо в класі менше 30 учнів, замініть проведення вправ на знайомство чи зворотний зв'язок у загальному колі виконанням цих вправ у парах, а потім запитайте, чи є охочі поділитися своїми думками на загал і вислухайте одного-двох охочих.

Для економії часу комбінуйте різні вправи: знайомство й актуалізацію теми (наприклад, назвати своє ім'я і сказати, який вид громадського транспорту тобі до вподоби), об'єднання у групи і руханки, зворотний зв'язок і прощання. З'ясування та аналіз очікувань проводьте не на кожному занятті, а на першому й останньому тренінгах, присвячених одній темі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фрейре П. Педагогіка пригноблених / Пауло Фрейре.—К., 2003. – 168 с.
2. Інтерактивні технології навчання [Електронний ресурс] // Україномовні реферати – Режим доступу до ресурсу: <https://is.gd/y8cV89>.
3. Воронцова Т. В. Вчимося жити разом. Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа) [Електронний ресурс] / Т. В. Воронцова —К.: Алатон, 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://is.gd/r9Zbsj>
4. Федорчук В. М. Тренінг особистісного зростання: навч. посіб. / В. М. Федорчук – К. : Центр учбової літератури, 2014. – 250 с.
5. Воронцова Т. В. Основи здоров'я. 5 клас: Посібник для вчителя [Електронний ресурс] / Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко –К.: Алатон , 2013. – Режим доступу до ресурсу: <https://is.gd/SyWILC>.
6. Нова українська школа: порадник для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н. М. — К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. — 206 с

ГЛАВА 6. УМІННЯ ВЧИТИСЯ

**КРАЩІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ Є ВЕСЕЛИМИ,
ШВИДКИМИ І УСПІШНИМИ.
ВОНИ ВКЛЮЧАЮТЬ РОЗСЛАБЛЕННЯ, ДІЮ,
МОТИВАЦІЮ, ЕМОЦІЇ І ЗАДОВОЛЕННЯ.**

*Гордон Драйден і Джанет Вос
(The new learning revolution and seven keys
to unlock it)*

6.1. Умови ефективного навчання

Схема ефективного навчання
Факти про мозок
Активне навчання
Канали сприйняття інформації
Типові стилі навчання

6.2. Способи ефективного навчання

Раціональне планування часу
Розвиток сприйняття, пам'яті, уваги
Карти пам'яті
Методи розвитку множинного інтелекту

6.3. Навчальне середовище у класі

Навчальні осередки НУШ
Ознаки ефективного навчання у класі

6.4. Як створити безпечну і дружню до дитини школу

6.1. Умови ефективного навчання

Раніше люди протягом усього життя користувалися знаннями, здобутими у середній та вищій школі. У XXI столітті цього замало, адже розвиток технологій відбувається надшвидкими темпами. «Період напіврозпаду» деяких спеціальностей не перевищує двох років. Це означає, що здобуті в університеті знання можуть наполовину втратити свою актуальність уже за два роки після отримання диплома. Якщо людина припинить учитися, її фаховий рівень швидко знизиться.

В інформаційному суспільстві безперервне оновлення знань та уміння їх застосовувати набуває першорядного значення. Необхідність навчатися протягом життя стосується всіх професій, але передусім тих, що пов'язані з високими технологіями — комп'ютерами, засобами зв'язку, біотехнологіями.

Уже нині цінуються не так засвоєні знання, як уміння опрацювати значні обсяги інформації, знання іноземних мов і комп'ютерних технологій. Актуальним стає вміння критично мислити, що допомагає орієнтуватися в океані інформації, відрізнити факти від міфів і рекламних повідомлень. Надзвичайної ваги набуває креативність — здатність мислити творчо і нестандартно, знаходити оригінальні рішення, продукувати свіжі ідеї.

Та найважливішим є вміння вчитися самостійно, без зайвого напруження, отримуючи задоволення від навчання.

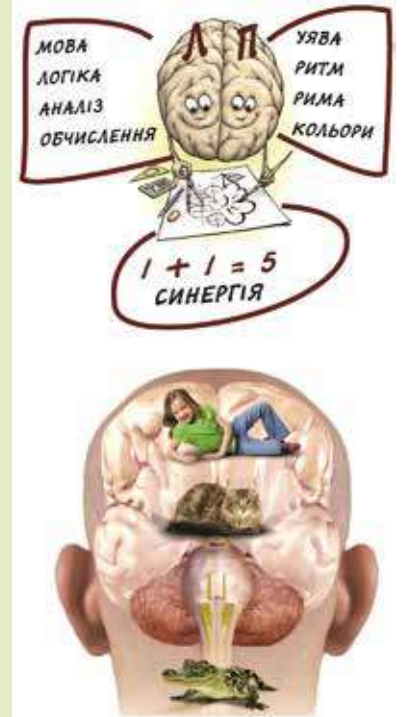
Схема ефективного навчання

Для самостійного навчання важливо розуміти, як працює наш мозок, вчитися активно, удосконалювати свій стиль навчання, раціонально планувати час і володіти прийомами, що допомагають краще засвоювати інформацію:

Факти про мозок.

1. За останні кілька десятиліть зроблено визначні відкриття у вивченні мозку людини. Ми дізналися, що наш мозок має майже необмежені можливості, а люди використовують лише крихітну частку свого інтелектуального потенціалу.
2. Ліва півкуля мозку відповідає переважно за мову, логіку, аналіз і обчислення, а права — за уяву, ритм, риму, кольори, розпізнавання об'єктів.
3. Що більше людина використовує лише одну півкулю, то менше вона може послуговуватися другою в ситуаціях, коли це необхідно. Але якщо «слабшу» півкулю весь час стимулювати й залучати до роботи разом із «сильною», ефективність навчання зростає у кілька разів (цеявище називають синергією мозку).
4. Наш мозок складається з чотирьох відділів. Кора мозку («мозок людини») відповідає за мислення, керує свідомими діями. Лімбічна система («мозок ссавців») відповідає за емоції, відіграє важливу роль у запам'ятовуванні. Стовбур («рептильний мозок») контролює інстинкти, зокрема дихання, обмін речовин. Мозочок («маленький мозок») забезпечує рівновагу, координацію рухів та пізнавальних процесів.
5. Ми навчаємось ефективно, коли позитивно налаштовані й перебуваємо у стані розслабленої готовності. Цього можна досягти за допомогою спокійної музики, цікавої історії або спеціальних вправ

Активне навчання

За активного навчання ми робимо більше і при цьому менше втомлюємось. А це, у свою чергу, приносить задоволення й стимулює наш ентузіазм.

Ви навчаєтесь пасивно, коли:	Ви навчаєтесь активно, коли:
<ul style="list-style-type: none"> очікуєте інструкцій та інформації від учителя; виконуєте лише те, що вимагають 	<ul style="list-style-type: none"> ставите запитання; шукаєте додаткову інформацію; виконуєте творчі завдання і проекти
<ul style="list-style-type: none"> сприймаєте кожну нову порцію інформації як окрему, не пов'язану з попередніми 	<ul style="list-style-type: none"> шукаєте зв'язки між окремими порціями нової інформації; намагаєтесь пов'язати її з тим, що вже знаєте
<ul style="list-style-type: none"> намагаєтесь механічно завчити матеріал (зубріння без розуміння) 	<ul style="list-style-type: none"> прагнете зрозуміти матеріал; шукаєте асоціації, систематизуєте, застосовуєте мнемонічні прийоми
<ul style="list-style-type: none"> те, що вивчаєте, особисто для вас не має сенсу; не намагаєтесь використати інформацію в інших ситуаціях чи в реальному житті 	<ul style="list-style-type: none"> ви особисто зацікавлені у вивченні цього матеріалу; намагаєтесь якнайшвидше застосувати нові знання на практиці
<ul style="list-style-type: none"> нудьгуєте; швидко втомлюєтесь 	<ul style="list-style-type: none"> здатні тривалий час концентрувати увагу
<ul style="list-style-type: none"> не знаєте, що робити далі; очікуєте, що інші люди нагадуватимуть вам про завдання і терміни 	<ul style="list-style-type: none"> берете на себе відповідальність за організацію процесу навчання; самостійно плануєте час; точно знаєте, що робитимете далі
<ul style="list-style-type: none"> оцінювання результатів покладаєте на інших; не аналізуєте результатів; ігноруєте рекомендації вчителя; не зацікавлені у виправленні оцінки, навіть якщо вона не задовольняє вас 	<ul style="list-style-type: none"> уважно ставитесь до коментарів учителя; запитуєте, що треба зробити для покращення результату; самостійно оцінюєте свій прогрес (що вдалося і що не вдалося); аналізуєте ефективність свого стилю навчання; намагаєтесь заповнити прогалини у знаннях

Канали сприйняття інформації

Усі люди запам'ятовують інформацію по-різному².

Люди, які отримують інформацію через слуховий канал, називаються аудіалами. Візуали - це люди, які сприймають більшість інформації за допомогою зору. Кінестетик - той, хто сприймає інформацію через інші відчуття (дотик, нюх тощо). Є також люди, у яких сприйняття інформації відбувається через логічне осмислення, з допомогою цифр, знаків, логічних доказів, вони називаються дискрети.

Візуали (близько 30% людей). Найкраще сприймають яскравість, розмір і колір, його насиченість, сила і чистота; контрастність; фактура; форма і симетрія, а також вербальні та невербальні засоби, що визначають перераховані вище поняття. Візуали дивляться співрозмовнику в очі. Вони упевнені, що їх слухають тільки тоді, коли на них дивляться.

Аудіали (близько 30% людей). Звертають увагу на висоту тону або звуку, темп, гучність, ритм, тембр і резонанс. Представники аудіальної групи мають гострий слух і чудову пам'ять. Вони прекрасні слухачі, що запам'ятовують подробиці розповіді.

Кінестетики (близько 40% людей). Реагують на частоту, тиск, тривалість дії, інтенсивність уваги, а також позитивні чи негативні реакції на діяльність. Під час спілкування вони можуть не дивитися на співрозмовника, але будуть постійно торкатися його рукою.

Ознаки, за якими можна виявити головний канал сприйняття учнів, наведено у таблиці:

Ознаки	Візуали	Аудіали	Кінестетики
Слова, які використовують у спілкуванні	Пов'язані із зором: дивитися, картина, спостерігати, на перший погляд, прозорий, яскравий, як бачите тощо	Пов'язані із слуховим сприйняттям: голос, послушайте, обговорювати, мовчазний, тиша, голосний, мелодійний тощо	Пов'язані з відчуттями чи рухом: схопити, м'який, теплий, дотик, пружний, добрий нюх тощо
Напрямок погляду	Вгору	Перед собою	Додолу
Що впливає на довільну увагу	Шум практично не заважає	Легко відволікають звуки	Важко концентрувати свою увагу, може відволікти що завгодно
Що краще запам'ятовують	пам'ятає те, що бачив, запам'ятовує малюнки	те, що обговорював, слухав	пам'ятає загальне враження, запам'ятовує рухи
Рекомендації вчителю щодо врахування у навчанні учнів	Дозволяти тримати біля себе аркуш паперу, на якому він під час осмислення та запам'ятовування матеріалу може креслити малювати тощо	Не робити зауваження аудіалу, коли він в процесі запам'ятовування тихенько говорить чи рухає губами - йому так легше запам'ятовувати	Не змушувати довго сидіти не рухаючись; необхідно надавати можливість моторної розрядки: сходити за крейдою, писати на дошці, демонструвати муляж. Найкраще запам'ятовує під час руху

² <https://is.gd/lveC7T>

Типові стилі навчання

Умовно можна виділити чотири типові стилі навчання:

«Пірнальник»

- порине у нього без вагань.

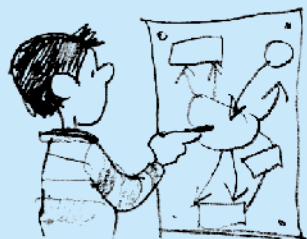
«Мрійник»

- довго розмірковуватиме ним, уникаючи конкретних дій

«Логік»

- розкладатиме все по полочках намагатиметься досконало виконати завдання.

«Мандрівник»

- усюди шукатиме цікавинки і задовольниться поверховим ознайомленням із матеріалом

Отримавши однакові завдання, «пірнальник», «мрійник», «логік» і «мандрівник» діятимуть по різному

Типові стилі навчання рідко трапляються в чистому вигляді. У житті ми поєднуємо різні підходи або використовуємо їх залежно від обставин. Якщо зрозуміємо, що наш стиль навчання не ефективний, можемо легко змінити його. Ознаки, переваги і резерви розвитку кожного із типових стилів навчання наведено на малюнку на наступній сторінці

«Пірнальник»:

- одразу хапається за справу;
- спочатку починає робити, а потім думає;
- хоче скоріше дізнатися, «чи це спрацює»;
- легко переходить до наступних кроків;
- добре виконує роботу, яка потребує короточасних зусиль.

Переваги:

- не гає часу на тривогу;
- надихає інших;
- приймає рішення й ефективно діє в умовах кризи.

Резерви розвитку:

- планування;
- креативність, аналіз альтернатив;
- кооперація з іншими людьми;
- підтримання мотивації, щоб мати змогу працювати довше.

«Логік»:

- робить лише те, що має сенс;
- аналізує причини подій;
- ставить запитання;
- організований;
- любить вирішувати складні завдання;
- цінує досконалість (перфекціоніст).

Переваги:

- аналітичне і критичне мислення;
- організаторські здібності;
- схильність до точних наук, юриспруденції;
- уміє розв'язувати проблеми.

Резерви розвитку:

- уява і креативність;
- чутливість до відмінностей між людьми і чужої думки;
- уміння співпрацювати з іншими;
- уміння керувати стресами.

«Мрійник»:

- довго розмірковує над завданням;
- ретельно досліджує тему;
- не стежить за часом;
- відкладає початок практичних дій;
- постійно уточнює і змінює плани.

Переваги:

- добре уявляє можливі наслідки;
- має багато ідей;
- докопується до суті;
- дослухається до думки інших;
- виявляє гнучкість.

Резерви розвитку:

- ефективні стратегії планування;
- організація роботи;
- контроль за часом;
- активна життєва позиція;
- уміння визначати пріоритети;
- ініціативність, відповідальність.

«Мандрівник»:

- в усьому шукає цікавинку;
- любить бачити цілісну картину;
- потроху обізнаний у багатьох сферах;
- захоплюється деталями,
- але не завжди пам'ятає їх;
- має труднощі з визначенням найважливішого.

Переваги:

- сильна мотивація і зацікавлення процесом навчання;
- великий обсяг знань;
- може бачити зв'язки між речами;
- креативний і винахідливий.

Резерви розвитку:

- постановка цілей;
- визначення пріоритетів;
- аналітичне і критичне мислення;
- класифікація і відбір;
- редакторські навички;
- пам'ять на деталі.

6.2. СПОСОБИ ЕФЕКТИВНОГО НАВЧАННЯ

Щоб ефективно навчатися, необхідно раціонально планувати час і володіти прийомами, які допомагають краще засвоювати інформацію

Раціональне планування часу

Ви перевантажені справами і нічого не встигаєте? Проаналізуйте чому. Можливо, маєте звичку зволікати до останньої миті або хапатися за все одночасно? Якщо хочете знизити рівень стресу і встигати робити більше, навчіться розставляти пріоритети.

Упорядкувати життя допоможе матриця Ейзенхауера. Вона має два параметри: «важливо» і «терміново».

Важливо — справи, які допомагають досягти визначених цілей і здій-снити місію. Згідно з принципом Парето, лише 20 % справ дають 80 % результату. Отже, можемо позбутися до 80 % непотрібної роботи.

Терміново — те, що неможливо відкласти на потім, що потребує негайного вирішення.

Позначивши цими параметрами осі координат, отримаємо матрицю, яка дає змогу розпо-ділити справи на чотири категорії.

Поради Ейзенхауера:

- справи з квадратів С і D можна сміливо відкинути;
- справи з квадрата А можна скоротити, вчасно приділяючи увагу справам із квадрата В;
- регулярно плануйте справи з квадрата В.

Розвиток сприйняття, пам'яті, уваги

Ефективне навчання потребує знання процесів сприйняття та засвоєння інформації. Процес засвоєння інформації охоплює три стадії: сприйняття інформації; її розпізнавання і кодування; відтворення та пригадування інформації.

Стадія 1. Сприйняття інформації

Щоб сприйняти і запам'ятати інформацію, треба звернути на неї увагу. Ми пам'ятаємо більше, коли:

- зацікавлені у предметі й зосереджені на тому, що вивчаємо;
- вчимося у стані розслабленої готовності (без напруження);
- час від часу робимо короткі перерви;
- активно працюємо з інформацією: структуруємо, пов'язуємо її з тим, що вже знаємо, ставимо запитання, конспектуємо, малюємо карти пам'яті, навчаємо інших тощо;
- робимо інформацію емоційно забарвленою, цікавою.

Стадія 2. Розпізнавання і кодування інформації

Мозок розпізнає і кодує нову інформацію у декілька способів: візу-альний (картинки, фільми), аудіальний (звуки, голоси, музика), кіне-стетичний (дотики, м'язова пам'ять), вер-бальний (внутрішній голос), запахи, смаки. Усі способи кодування інформації є ключами доступу до неї. Що більше способів кодування було задіяно, то легше буде згодом прига-дувати цю інформацію.

Стадія 3. Відтворення (пригадування) інформації

Довготривала пам'ять містить дуже багато інформації (образів, фак-тів). Здається, що люди взагалі нічого не забувають, лише з часом втра-чають ключі доступу до інформації (наприклад, під гіпнозом людина може згадати найдрібніші деталі подій з далекого мину-лого). Існують прийоми, які допомагають краще відтворювати інформацію. Їх назива-ють мнемонічними прийомами. Це, зокрема:

Ефект краю — краще пригадуються початок і кінець інформа-ції, а середина — випадає. Тому варто приділяти більше уваги центральній частині інформації. Також краще пам'ята-ється вивчене на початку дня і перед сном.

Ефект серіалу — легше запам'ятовується незавершена інфор-мація. Цей ефект з успіхом використовують у серіалах, перери-ваючи серію на найцікавішому епізоді.

Ефект контрасту — ми краще запам'ятовуємо, коли чергуємо вивчення різнопланової ін-формації. Наприклад, після історії України краще вчити математику, а не всесвітню історію.

Ефект повторення — краще пам'ятаємо те, що декілька разів повторили. Ефективне пов-торення подібне до ревізії: ми сканує-мо інформацію, відшукуючи те, що не пам'ятаємо, і пов'язуємо це з тим, що нам відомо. У процесі повторення триває система-тизація інфор-

мації та її обробка (писання карток, малювання схем, переказування, виконання тренувальних тестів).

Карти пам'яті

Таємниці пам'яті завжди привертала увагу дослідників. Так, грецький філософ Платон (IV ст. до н. е.) вважав, що пам'ять подібна до воскової пластини, на якій утворюється відбиток твердого предмета. Як поверхня воскової пластини з часом розгладжується, так і відбитки різних подій стираються з пам'яті з плином часу.

Греки так обожнювали пам'ять, що в їхній міфології з'явилася навіть богиня пам'яті — Мнемозіда. Від її імені походить поняття «мнемонічні прийоми», тобто прийоми кращого запам'ятовування.

Давні й сучасні мнемонічні прийоми ґрунтуються на таких простих принципах:

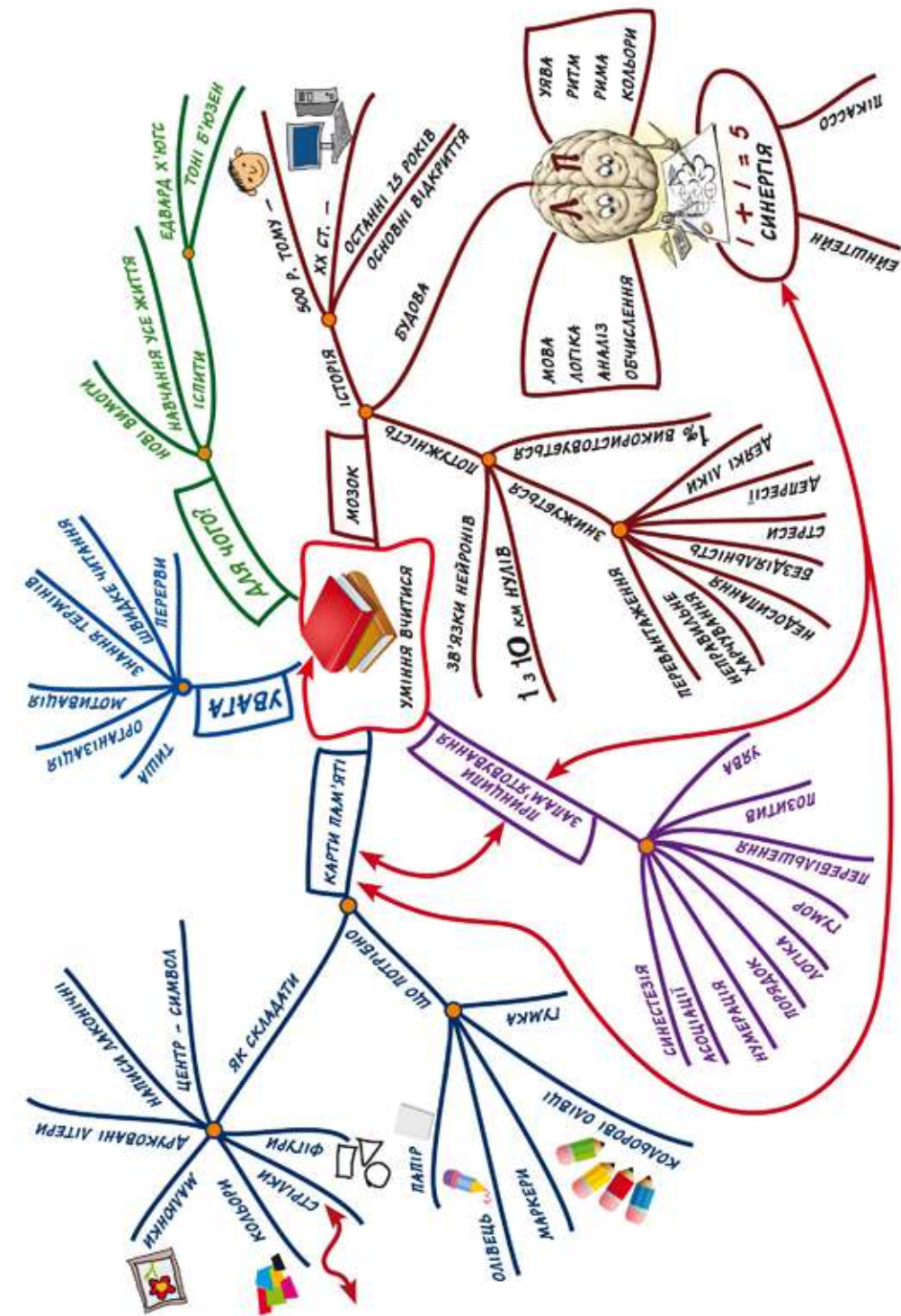
1. **Синестезія** — для розвитку пам'яті треба постійно тренувати всі органи чуттів (зір, слух, нюх, смак, дотик). Більшість людей, яких природа нагородила феноменальною пам'яттю, і тих, хто сам розвинув у собі такі здібності, мають розвинені органи чуттів і здатність створювати яскраві образи на основі отриманої інформації.
2. **Асоціації** — наш мозок має асоціативну кору. Тому, дізнавшись щось нове, постарайся поєднати його з тим, що вже знаєш.
3. **Порядок, логіка, нумерація** — запам'ятовування чогось логічно впорядкованого, пронумерованого допомагає скоріше пригадати потрібну інформацію.
4. **Гумор, перебільшення** — створюючи образ для запам'ятовування, можна карикатурно збільшити його розміри, змінити форму, колір.
5. **Позитив** — люди неохоче пригадують те, що викликає неприємні почуття. Негативна інформація, навіть якщо для її запам'ятовування використовували усі важливі принципи, може блокуватися мозком, оскільки згадка про неї неприємна.
6. **Уява** — найефективніший інструмент запам'ятовування, який допомагає використовувати наведені вище принципи.

Під час навчання нам доводиться опановувати великі обсяги навчального матеріалу. Зазвичай для цього роблять конспект, що складається з визначень, цитат, дат, списків тощо. У написанні конспектів здебільшого використовують принципи запам'ятовування, які пов'язують з діяльністю лівої півкулі, що відповідає за мову, логіку, складання списків, операції з числами і не враховує таких принципів, як асоціативність, уява, гумор, перебільшення тощо.

Психолог Тоні Б'юзен запропонував замість класичних конспектів розробляти карти пам'яті (малюнок на наступній сторінці). Вони залучають до збалансованої роботи обидві півкулі мозку. Карти пам'яті допомагають створити цілісний образ навчального матеріалу — ключових понять і взаємозв'язків між ними.

Щоб створити карту пам'яті, знадобляться:

- чистий аркуш паперу;
- простий олівець або ручка;
- кольорові олівці;
- маркери або фломастери.

Приклад карти пам'яті

Як це робити:

- У центрі намалюйте (*права півкуля*) символ теми.
- Від центрального символу проведіть лінії, над якими напишіть (*ліва півкуля*) чи намалюйте (*права півкуля*) ключові поняття, що стосуються теми.
- Написи мають бути лаконічними (*два-три слова*).
- Писати краще друкованими літерами, такий текст легше читати і запам'ятовувати.
- Кожна лінія може мати розгалуження, необхідні для розкриття конкретного поняття.
- Для створення карти використовуйте різні кольори (*права півкуля*) — це сприяє запам'ятовуванню, стимулює інші мозкові процеси.
- Під час створення карти можете усвідомити, що деякі поняття пов'язані не лише з центральною темою, а й між собою (*ліва півкуля*). Такі зв'язки позначте стрілками різного кольору і форми (*права півкуля*).
- Використовуйте підкреслення, геометричні фігури (прямокутники, овали) для виділення понять, що повторюються або на які ви хочете звернути увагу.

Методи розвитку множинного інтелекту

Нижче наведено ефективні способи навчання для розвитку різних видів інтелекту.

Лінгвістичний інтелект (вербальна обдарованість, мовна компетентність)	
Ознаки	Вправне використання слів, люблять експериментувати зі словами, демонструють обдарованість у сфері вербальної майстерності: слуханні, виступах, читанні та письмі.
Ефективні методи навчання	Читання цікавих книжок, ігри зі словами або виконання завдань на картках, прослуховування аудіозаписів розповідей, використання різноманітних комп'ютерних технологій, участь в обговореннях та дискусіях.
Логіко-математичний інтелект (обдарованість у сфері чисел та умовиводів, логіко-математична компетентність)	
Ознаки	Схильність до оперування числами, умовиводів та розв'язання проблем: розуміється на зіставленні структур та встановленні зв'язків
Ефективні методи навчання	Класифікація та встановлення причинно-наслідкових зв'язків, ігри з числами та логічні ігри, розгадування різноманітних загадок.

Музичний інтелект (музична обдарованість)	
Ознаки	Відтворює мелодії, співає у правильній тональності, тримає ритм, любить співати, має чутливість до звуків та ритму, образів та музичного відтворення
Ефективні методи навчання	Прослуховування різних музичних записів, участь у ритмічних іграх та вправах, гра на різних інструментах; придумування назв пісень, які розкривають зміст; використання в проектах або презентаціях звуків навколишнього середовища, музичних фрагментів
Візуально-просторовий інтелект (образна обдарованість)	
Ознаки	Здатність точно уявляти, тонка чутливість до найдрібніших зорових наочних деталей, зацікавленість графічними образами, таблицями або малюнками
Ефективні методи навчання	Експерименти з кольорами, експериментування з графічними об'єктами, вдосконалення навичок спостереження, знаходження виходів із лабіринтів або розв'язання інших просторових головоломок, вправи з образами та активне фантазування, використання картинок, графіків та карт.
Кінестетичний інтелект (моторно-рухова вправність усього тіла)	
Ознаки	Для унаочнення своїх ідей активно користуються власним тілом, виразною мімікою, жестами; спритні у практичних вправах та іграх, мають добре розвинену тактильну чутливість
Ефективні методи навчання	Ігри з кубиками та іншими конструкційними матеріалами, танці, різноманітні рухливі спортивні заняття, участь у театралізованих виставах або інсценізаціях та використання пристроїв-маніпуляторів.
Міжособистісний інтелект (здатність відчувати людей, соціальні компетентності)	
Ознаки	Помітний інтерес до людей, високий рівень товариськості, приязність, прагнення до взаємодії та приналежності до спільноти, вміння відчувати настрій, ставлення та бажання інших людей
Ефективні методи навчання	Спільні ігри та стратегії, групові проекти та їх обговорення. Книжки та матеріали про різні культури, інсценізації та ролеві ігри, співпраця

Внутрішньоособистісний інтелект (здатність до самоаналізу, психологічні компетентності)	
Ознаки	Чіткі уявлення про себе, повага до власних почуттів, цінностей та ідей; зазвичай віддає перевагу роботі на самоті
Ефективні методи навчання	Участь у незалежних проектах; читання просвітницьких та науково-популярних книжок; ведення журналу спостережень, щоденника навчання; участь в іграх та вправах, які вимагають фантазування та уяви; схильність до усамітнення для роздумів
Натуралістичний/природознавчий інтелект (чутливість до природи)	
Ознаки	Захоплення природним світом рослин та тварин, отримання нових знань з мандрівок на природі, здатність помічати найтонші відмінності в деталях, спостережливість.
Ефективні методи навчання	Вивчення природи, колекціонування та класифікація природних об'єктів, польові дослідження.

Для підвищення ефективності навчання можуть бути корисними такі рекомендації:⁶

- Надавати навчальний матеріал в різних видах: аудіально, візуально, кінестетично (за допомогою рухів) з урахуванням різних типів інтелекту
- Заохочувати учнів представляти результати своєї діяльності в різних видах: усна розповідь, малюнок/схема/діаграма, вірш, п'єса, пантоміма, модель, скульптура тощо
- Надавати різні види індивідуальних самостійних робіт
- Використовувати різні види групової + парної роботи, метод проектів
- Надавати вправи і завдання близькі щоденному оточенню учня
- Залучати учнів до формування і формулювання цілей власного навчання/очікуваних результатів і оцінювання (Ознайомлення і роз'яснення - обговорення - узгодження; надання прикладів чи незакінчених речень з цілями - коригування; самостійне формулювання)
- Використовувати ІКТ при викладанні і при індивідуальній/ парній/ груповій діяльності учнів.
- Крім корисної інформації і завдань, що сприяють досягненню цілей, вправи і завдання мають бути привабливими, надихаючими і стимулюючими, з зарядом бадьорості, енергії і гарного настрою

⁶ Навчально-методичний посібник «Інклюзивне навчання у закладах загальної середньої освіти: керівництво для тренера». <https://is.gd/slo3IX>

6.3. НАВЧАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ У КЛАСІ

Навчальні осередки НУШ

З метою реалізації ідеї інтегрованого навчання Міністерство освіти і науки України розробило рекомендації, як має бути влаштований новий освітній простір у Новій українській школі (<https://is.gd/L8gIMF>). Рекомендації передбачають вісім навчальних осередків навчально-пізнавальної діяльності (з партами/столами)

- Змінні тематичні осередки (дошки/фліп-чарти/стенди для діаграм з ключовими ідеями)
- Гри (настільні ігри, інвентар для рухливих ігор)
- Художньо-творчої діяльності (полочки для зберігання приладдя та стенд для змінної виставки дитячих робіт);
- Куточок живої природи для проведення дослідів (пророщування зерна, спостереження та догляд за рослинами, акваріум);
- Відпочинку (з килимом для сидіння та гри, стільцями, кріслами-пуфами, подушками з м'яким покриттям);
- Дитяча класна бібліотечка;
- Осередок вчителя (стіл, стілець, комп'ютер, полиці/ящики, шафи для зберігання дидактичного матеріалу тощо).

Ознаки ефективного навчання у класі

Гордон Драйден і Джанет Вос, дослідники світових освітніх практик, у своєму бестселері «Unlimited. The new learning revolution and seven keys to unlock it» наводять 7 визначальних ознак ефективного навчання у класі:

1. Стан, найкращий для навчання, включаючи заохочувальну і дружню атмосферу в класі.
2. Стимулюючий формат досліджень і відкриттів, що залучає всі органи чуття та є розслаблюючим, наповнений веселощами
3. Процес, що розвиває навички мислення, включаючи творче, рефлексійне і критичне мислення.
4. Активація навчального матеріалу, що включає ігри, жарти, розіграші і багато можливостей для практики.
5. Практика у реальному житті для того, щоб учні мали можливість продемонструвати, що вони «знають»
6. Регулярні сесії для перегляду, оцінювання і святкування успіхів
7. Гнучкий, голографічний підхід: майже повністю інтуїтивна гнучкість, яку проявляють великі педагоги – «схопити момент» і знайти «магічний гак», який «включає учнів» - замість жорстких і незмінних «кроків»

Досягненню зазначених ознак у реальній практиці сприяє застосування інтерактивних (тренінгових) методів і наведених у цій главі методик ефективного навчання.

6.4. ЯК СТВОРИТИ БЕЗПЕЧНУ І ДРУЖНЮ ДО ДИТИНИ ШКОЛУ

Школа — складна соціальна система, забезпечення життєдіяльності якої потребує одночасного врахування багатьох чинників.

Удосконалення навчального закладу передбачає системний аналіз поточного стану, планування заходів для посилення слабких сторін, моніторингу процесу і оцінки результатів. Громадська організація «Здоров'я через освіту» за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) і Міністерства освіти і науки України, розробило концепцію і онлайн інструменти «Безпечна і дружня до дитини школа» (<http://scfs.multycourse.com.ua/ua/>).

Основні ідеї успішно апробованої концепції представлено на слайдах:

Що таке безпечна і дружня до дитини школа?

Безпечна і дружня до дитини школа (БДДШ) — це заклад освіти, який забезпечує всі необхідні умови для успішного навчання, соціалізації та гармонійного розвитку дітей і дорослих із наголосом на питаннях захисту життя і здоров'я.

Це місце у якому діти і дорослі почуватися захищеними і комфортно, яке дарує дітям особливий час і відчуття єдності, надає «точку опори» і можливість проявити себе, вселяє надію і породжує впевненість у майбутнє

**КОНЦЕПТУАЛЬНА РАМКА
«БЕЗПЕЧНА І ДРУЖНА ДО ДИТИНИ ШКОЛА»
НАВИЩО?**

1. Надає можливість всім зацікавленим сторонам «виміряти» рівень безпеки і комфорту закладу за сукупністю релевантних показників
2. Забезпечує формування плану удосконалення закладу освіти на основі системного аналізу сильних і слабких сторін школи
3. Пропонує просту схему для організації процесу удосконалення закладу освіти

Концептуальна рамка «Безпечна і дружня до дитини школа»

Надає можливість оцінити рівень безпеки, комфорту і привабливості закладу освіти у порівнянні з «ідеальною» школою.

Цикл самовдосконалення закладу освіти

Створення безпечної і дружньої до дитини школи є неперервним процесом удосконалення навчального закладу. Цей процес має чотири циклічні етапи.

Онлайн система «Експрес-оцінювання»

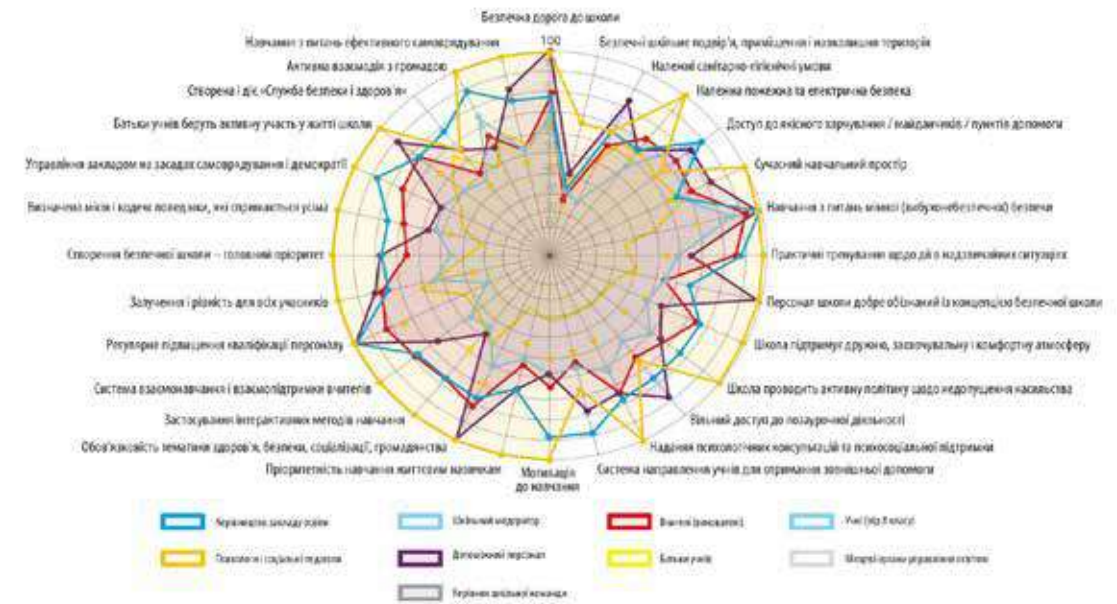
За результатами онлайн-опитування надає структуровану, вимірну інформацію про те, як виглядає школа очима усіх зацікавлених сторін. Це інформація для роздумів і спілкування.

Онлайн система планування змін «Індекс безпеки і здоров'я школи»

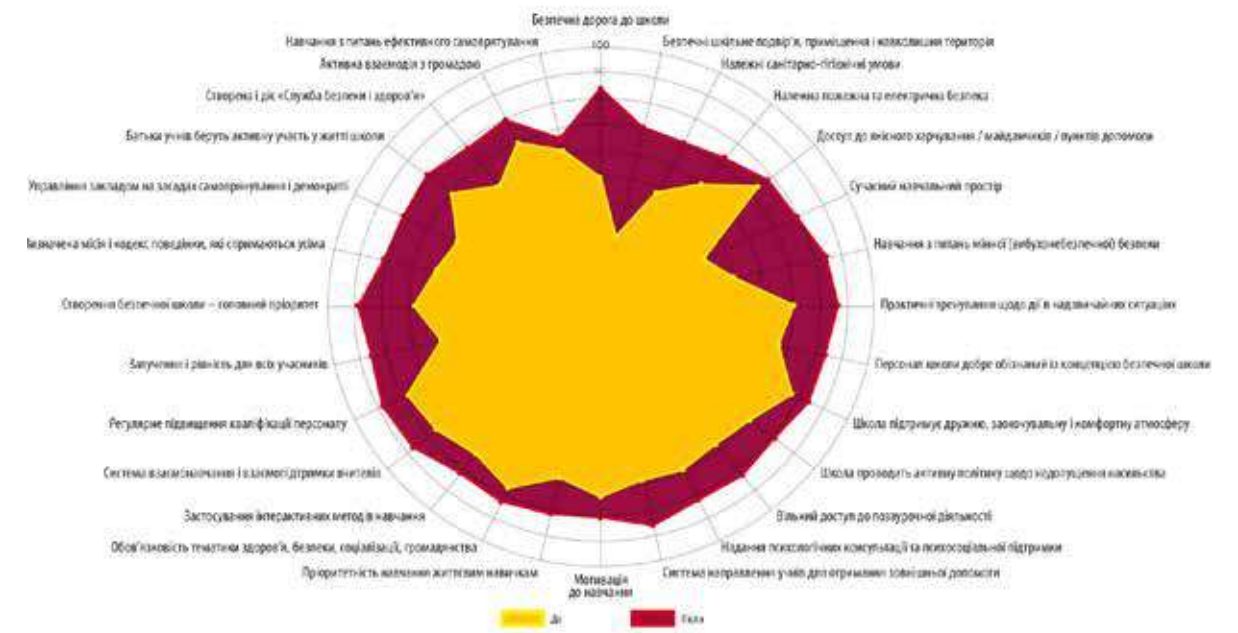
Забезпечує формування плану удосконалення закладу освіти шкільною командою на основі добре структурованого аналізу сильних і слабких сторін і оцінки всіх складових цього плану.

Приклади самооцінювання закладу освіти

1. Результати експрес-оцінювання: заклад освіти з точки зору усіх зацікавлених сторін

2. Результати оцінювання ДО і ПІСЛЯ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ*До параграфу 7.1:*

1. Бадалев А.А. Теоретико-методологические аспекты изучения эмпатии / А. А. Бадалев, Т. Р. Каштанова // Групповая психотерапия при неврозах; под ред. Б.Д. Карвасарского, В.А.Мазуренко. – Л., 1975. – С. 11-19.
2. Кравченко Г.Ю. Інклюзивна освіта / Г.Ю. Кравченко, Г.О. Сіліна. – Х. : Ранок, 2014. – 144 с.
3. Лорман Т. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі: [практ. посіб.] /Лорман Т., Деппелер Д., Харві Д.; [пер. з англ. Т. Клекота]. – К. : СПД-ФО Парашин І.С., 2010. – 296 с.
4. Розиток життєвих навичок. Навчально-методичний посібник для роботи зі старшокласниками і випускниками інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.– Київ, 2011.
5. Санникова О. П. Эмоциональность в структуре личности / О. П. Санникова. – Одеса: Хорс, 1995.
6. Бойчук Ю. Д., Бородіна О. С., Микитюк О. М. Інклюзивна компетентність майбутнього вчителя основ здоров'я: [монографія].
7. Рябовол Т. А. Соціально-психологічні чинники розвитку емпатії у молодших школярів загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс] / Т. А. Рябовол. – Режим доступу до ресурсу: <https://is.gd/apOdN3>.
8. Барбара Б. Х. Когда твой ребенок — психопат [Електронний ресурс] / Брэдли Хагерти Барбара. – 2017. – Режим доступу до ресурсу:
9. Основи здоров'я: Підручник для 9 класу [Електронний ресурс] / І. Д.Бех, Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко, С. В. Страшко.—К.: Алатон, 2017.

До параграфу 7.2:

1. Основи здоров'я: Підручник для 9 класу [Електронний ресурс] / І. Д.Бех, Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко, С. В. Страшко.—К.: Алатон, 2017.
2. Навчально-методичний посібник «Інклюзивне навчання у закладах загальної середньої освіти: керівництво для тренера». Доступ до видання:

До параграфу 7.3:

1. Основи здоров'я: Підручник для 8 класу / І. Д.Бех, Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко, С. В. Страшко.—К.: Алатон, 2016.
2. Основи здоров'я: Підручник для 9 класу / І. Д.Бех, Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко, С. В. Страшко.—К.: Алатон, 2017.

До параграфу 7.4:

1. Онлайн-курс «Безпечна і дружня до дитини школа» <http://scfs.multycourse.com.ua/ua/>

ГЛАВА 7. ОЦІНЮВАННЯ ПРОЦЕСУ І РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

7.1. Оцінювання рівня і прогресу навчальних досягнень учнів

Базові принципи оцінювання

Принципи адекватного оцінювання

Критерії вибору інструментів оцінювання

Види інструментів оцінювання

Релевантність інструментів оцінювання

7.2. Особливості освітніх програм, що базуються на компетентністному підході**7.3. Ключові знання і вміння вчителя-тренера****7.4. Приклади оцінювання впливу навчальних програм**

Як оцінювати ефективність впливу освітніх програм

Вплив компетентісного навчання на рівень сформованості психосоціальних компетентностей учнів

Зв'язок психосоціальних навичок і показників якості життя

7.1. ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ І ПРОГРЕСУ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ

Базові принципи оцінювання

Оцінка навчальних досягнень учнів у компетентнісному навчанні є однією з найважливіших і водночас найскладніших проблем. З одного боку, завжди треба пам'ятати, що справжню оцінку з курсу «Я досліджую світ» дитині поставити життя, з другого — оцінювання було і є одним з дієвих інструментів у руках учителя.

Чимало проблем, традиційно пов'язаних з оцінкою компетентнісного навчання, виникло через незрозумілі цілі і неправильно визначені вимоги до результатів навчання, застосування невідповідних інструментів та ігнорування інших, крім учителя, суб'єктів оцінювання. Внаслідок цього учні часто сприймають таке навчання як «нудьгу і примус».

В інтегрованому курсі «Я досліджую світ» оцінювати потрібно не лише теоретичні знання учнів, а й їхню соціально-психологічну компетентність, яка передбачає баланс знань, умінь, ставлень та поведінки. При цьому оцінювання має ґрунтуватися на таких принципах:

Принципи адекватного оцінювання.

Щоб бути адекватною і мотивуючою, оцінка навчальних досягнень учнів має відповідати таким критеріям:

- мати у своїй основі чіткі і зрозумілі вимоги до навчальних результатів;
- дозволяти легко досягти і перевищити ці результати;
- давати змогу показати свої досягнення різними способами;
- заохочувати учнів апробувати моделі поведінки без ризику отримати за це негативну оцінку;
- розвивати позитивне ставлення до самого себе, впевненість у своїх здібностях і можливостях;
- використовувати самооцінку і взаємну оцінку як важливий елемент навчання;
- надавати зворотний зв'язок учням і вчителю.

Критерії вибору інструментів оцінювання.

Існує величезна кількість інструментів, які можна використовувати для оцінки компетентності учнів на рівні детермінант поведінки (знань, ставлень, умінь і поведінки). Застосовуючи ці інструменти для оцінки рівня і змін у детермінантах поведінки, потрібно враховувати таке:

- Використання тільки одного з інструментів не дає змоги зробити висновку про вплив навчання на всі складники поведінкової компетентності учнів. Тому варто застосовувати не менше чотирьох інструментів, кожен з яких є найбільш адекватним для оцінки відповідного об'єкта знань, ставлень, умінь, намірів і поведінки.
- Одні види інструментів краще підходять для оцінки знань, другі — для оцінки ставлень, треті — вмінь або поведінки. Треба також враховувати, що учні природно використовують властиві їм домінуючі стилі сприймання і навчання: візуальний, слуховий і тактильний. Варто пам'ятати, що в учнів різною мірою розвинені базові компетентності: лінгвістична, логічна, музична, візуально-просторова, кінестетична, персональна,

міжособистісна. Тому відібрані вчителем інструменти мають бути релевантними об'єктам оцінки й індивідуальним особливостям учнів.

- Щоб зробити адекватні висновки, дуже важливо отримувати інформацію від різних груп (суб'єктів оцінювання): вчителів, самих учнів, їхніх ровесників та інших осіб. Кожна така група може мати дещо різні погляди на те, що є ефективними поведінковими навичками, що впливає на зміну поведінки або як саме інтерпретувати різні уявлення.

Облік інформації з різних джерел є класичною вимогою сучасного оцінювання (так званий триангуляційний метод підвищення надійності). Крім того, самооцінка розвиває в учнів здатність до самоаналізу, цілепокладання та аналізу власних досягнень. Спочатку учень визначає, чого він хотів би досягти, проміжні результати (етапи досягнення), а в кінці — оцінює, як йому вдалося це здійснити. Якщо оцінюють однолітки, то акцент робиться на спостереженні й отриманні зворотного зв'язку. Сучасна концепція оцінювання передбачає, що тільки 20 % оцінки здійснює вчитель, 50% — сам учень, а 30 % відбувається через взаємооцінювання однолітками.

Види інструментів оцінювання

Існують різні види інструментів оцінювання впливу навчання на знання, уміння, ставлення і поведінку учнів.

1. *Закриті запитання* — тести, розроблені вчителем, або стандартизовані переліки запитань на кшталт:

- «так / ні / не знаю»;
- «згоден / частково / не згоден»;
- доповнення пропозицій;
- установлення відповідностей;
- вибір правильних або неправильних відповідей тощо.

Закриті запитання ефективні в оцінюванні рівня знань, оскільки вчителю легко сформулювати кількісні показники, за якими можна порівнювати навчальні результати учнів. Однак цей вид запитань не дозволяє оцінити вміння застосовувати знання.

Цей метод також застосовують для оцінки вмінь, ставлень і намірів. Але якщо у процесі тестування не забезпечується анонімність, треба бути дуже обережним в інтерпретації отриманих результатів, особливо щодо ставлень та намірів. Річ у тому, що учні намагаються відповідати так, як від них очікують, а не так, як вони думають і роблять насправді. Тому рекомендується анонімне тестування з подальшим опрацюванням результатів в узагальненому вигляді для цілого класу.

2. *Відкриті запитання* дають змогу з'ясувати вміння учня не тільки згадувати, а й застосовувати знання і обґрунтовувати свою відповідь. Крім того, відкриті запитання застосовують для з'ясування вмінь і ставлень учнів до певної проблеми, об'єкта чи явища.

3. *Шкали* — найкорисніший інструмент для оцінки ставлень. Для цього учням пропонується вказати ступінь своєї згоди або незгоди з конкретним твердженням. Наприклад, учням пропонується твердження: «Вживати пиво у дитячому віці небезпечно для здоров'я». Своє ставлення пропонується висловити, вибравши один із варіантів відповідей: «абсолютно не згоден», «не згоден», «не впевнений», «згоден», «цілком згоден». Шкали застосовують

також для оцінки учнями своїх поведінкових умінь і навичок, враховуючи при цьому рівень їхньої впевненості у здатності діяти в обраний спосіб.

4. *Поведінкові наміри* — учневі пропонується оцінити ймовірність того, як він буде поводитися відповідно до того, що сказано у запитанні. Наприклад, для відповіді на запитання: «Я не хочу ображати моїх однокласників» учень має вибрати один із варіантів відповіді: «повністю погоджуюся», «частково погоджуюся», «частково не погоджуюся», «повністю не погоджуюся». В інших варіаціях цього методу наводиться конкретна життєва ситуація та перелік можливих варіантів поведінки. Учневі пропонується вибрати той варіант поведінки, який найбільш прийнятний для нього. Численні дослідження свідчать, що існує тісний взаємозв'язок між намірами і реальною поведінкою. Тому цей метод є найкращим для оцінки впливу навчання на реальну поведінку за умови, якщо тестування проводять в анонімній формі.

5. *Інтерв'ю* — відповіді на запитання у структурованій або неструктурованій формі. Застосовуються для оцінки знань, умінь і ставлень. Відрізняються від тестів тим, що вчитель під час інтерв'ю отримує інформацію і невербальними каналами. Недоліком є те, що інтерв'ю вимагає набагато більше часу.

6. *Рольові ігри і моделювання* — корисний інструмент як для відпрацювання поведінкових умінь, так і для їх оцінки.

7. *Спостереження* дає надійну інформацію про знання, ставлення, поведінкові вміння і реальну поведінку, але вимагає більше часу.

8. *Дебати* дають змогу оцінити ставлення до певної проблеми, а також уміння дискутувати з повагою до опонента, навички самоконтролю, толерантність, логічне і творче мислення.

9. *Презентації, проекти* демонструють знання змісту і здатність логічно мислити, аналізувати, доводити, мотивувати. Проекти можуть бути теоретичними (науково-пошукові роботи, дослідження) або практичними (випуск наочної агітації, розробка фото- і відеопрезентацій, рольові ігри, сценічні вистави, виступи агітбригад).

10. *Творчі методи, або стимульовальні активності*, — спосіб оцінити знання, ставлення, вміння, навички учнів, використовуючи їх творчий потенціал. Це можуть бути:

- портфоліо — збірник творчих робіт учня за певний період. Наприклад, у портфоліо можна включити аналіз статті, відповіді на листи, есе на задані вчителем теми;
- плакати у вигляді символів або піктограм, які, наприклад, свідчать про знання прав дитини;
- тематичний колаж або альбом, виготовлений з ілюстрованих журналів, картки з тестами або ситуаціями для інтерактивних ігор;
- пам'ятка із вивченої теми;
- вірш, пісня, сценарій гри або вистави, які стосуються теми заняття.

Релевантність інструментів оцінювання

Наведена нижче таблиця ілюструє найчастіше використовувані інструменти оцінювання та їх релевантність для оцінки знань, умінь, ставлень і поведінки. Великий знак «X» означає, що інструмент є найбільш корисним для оцінки відповідної складової поведінкової компетентності, а знак «x» — що він просто корисний.

Вид інструменту оцінки	Важливість для оцінки			
	Знання	Уміння	Ставлення	Поведінка
Закриті запитання	x	x	x	x
Відкриті запитання	x	x	x	
Шкали		x	x	
Поведінкові наміри				x
Інтерв'ю	x	x	x	
Рольові ігри і моделювання	x	x	x	
Спостереження	x	x	x	x
Дебати	x	x	x	x
Презентації, проекти	x	x	x	x
Творчі методи, або такі що стимулюють активність	x	x	x	

7.2. ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ, ЩО БАЗУЮТЬСЯ НА КОМПЕТЕНТНІСНОМУ ПІДХОДІ

Успішні освітні програми на основі компетентнісного підходу передбачають:

1. Вплив на поведінку як одну із ключових цілей.
2. Баланс знань, психологічних установок (ставлень) та вмій (навичок).
3. Орієнтування на інтерактивні методи навчання.
4. Урахування реальних потреб учнів.
5. Урахування гендерної чутливості у змісті і методах навчання.

Вплив на поведінку. Навчальна програма повинна передбачати вплив на самосвідомість учнів для формування у них знань, психологічних установок та вмій і навичок, сприятливих для здоров'я, безпеки та розвитку. Педагогічні впливи мають бути спрямовані на всі рівні особистості:

- прагнення, життєві цілі;
- ідентичність;
- цінності, переконання;
- здібності;
- уміння і навички.

Орієнтування на інтерактивні методи. Програма має передбачати:

- творчу співпрацю (партнерство) між учнями і вчителем;
- навчальні активності, що враховують індивідуальні стилі навчання і зачіпають усі рівні впливу на поведінку особистості;
- залучення до участі кожного учня;
- навчання на ситуаціях, наближених до реального життя.

Урахування реальних потреб учнів. Навчання здорової, позитивної поведінки має здійснюватися на інтегрованому змісті, яке безпосередньо пов'язане з:

- реальним життям учнів;
- факторами ризику основних сфер їхньої життєдіяльності;
- актуальним рівнем розвитку (домінантними базовими потребами, віковими проблемами й інтересами);
- завданнями розвитку особистості (так звана «зона найближчого розвитку»).

Урахування гендерної чутливості у змісті і методах навчання. Зміст навчальної програми має передбачати:

- урахування біологічних і психологічних особливостей розвитку дівчат і хлопців;
- подолання шкідливих рольових стереотипів.

Для успішного впровадження освітніх програм на основі компетентнісного підходу є критичними є такі чинники:

- гідне місце у шкільному розкладі як умова забезпечення універсального доступу до якісної освіти;
- підготовка педагогів за методикою компетентнісного;
- якісні навчально-методичні матеріали;
- використання інтерактивних методів і наявність відповідно обладнаного приміщення;
- залучення і партнерство педагогічного колективу, молоді, батьків;
- створення сприятливого навчального середовища;
- системний моніторинг процесу впровадження і оцінки ефективності впливу;
- прихильність та адвокація навчання на всіх рівнях.

Досвід упровадження таких програм у багатьох країнах підтвердив, що тільки одночасне досягнення всіх зазначених вище цілей забезпечує належну дієвість компетентнісної освіти (масовість, ефективність, превентивність). І навпаки, ігнорування хоча б одного з цих чинників істотно знижує ефективність профілактичної роботи.

7.3. КЛЮЧОВІ ЗНАННЯ І ВМІННЯ ВЧИТЕЛЯ-ТРЕНЕРА

Викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» потребує теоретичних знань і практичних навичок, більшість з яких педагоги не отримували під час навчання у вищому навчальному закладі. Нижче представлений мінімальний набір вимог до педагога-тренера.

Вчителю необхідно знати:

- теоретичні основи компетентного навчання;
- зміст і очікувані результати курсу «Я досліджую світ»;
- особливості навчання дітей;
- особливості застосування інтерактивних методів;
- методи оцінювання якості викладання;
- умови та критерії успішного впровадження превентивних програм у навчальних закладах.

Вчителю потрібно вміти:

- чітко формулювати цілі заняття та його складників;
- враховувати потреби й очікування учасників;
- забезпечувати демократичну дисципліну;
- робити презентації;
- організувати активне обговорення;
- організовувати відпрацювання практичних умінь;
- організовувати зворотний зв'язок.

Вчителю потрібно виявляти:

- повагу і позитивне ставлення до дітей і підлітків, бажання і прагнення працювати з ними;
- готовність зрозуміти потреби, цінності й можливості дітей та підлітків;
- готовність не нав'язувати своїх поглядів і цінностей;
- бажання і готовність постійно підвищувати свій професійний рівень;
- готовність застосовувати інтерактивні методи навчання, які забезпечують активну участь кожного учня; творчу співпрацю між собою і з учителем; навчання на ситуаціях, наближених до реального життя; сприятливий емоційний клімат у класі; формування відчуття класу як єдиної команди.

7.4. ПРИКЛАДИ ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ

Як оцінювати ефективність впливу освітніх програм

Учителі, батьки і керівники системи освіти зацікавлені отримати аргументовану відповідь на запитання: «Які реальні зміни в поведінці учнів зумовив цей предмет, курс чи програма?» Для цього потрібні об'єктивні дані, які б підтвердили або не підтвердили наявність реальних змін у детермінантах поведінки.

Такі дані можна отримати на базі тестування «ДО» і «ПІСЛЯ». Суть цієї процедури в тому, що перед початком навчального курсу і після його завершення проводиться анонімне опитування за спеціально розробленим тестом. Тест може складатися з кількох частин, які дають змогу оцінити складники компетентності учнів: знання; уміння, психологічні установки (виявляються у ставленнях, позиціях і намірах).

Порівнюючи результати вхідного та вихідного опитування, визначають величину змін. Що більша позитивна відмінність між оцінюванням «ДО» і «ПІСЛЯ», то істотніші зміни у складників поведінки, що зумовлені запровадженням програми, курсу чи предмета.

Для виключення впливу інших чинників і визначення, що саме допомогло учням – цей курс чи, наприклад, інформаційна кампанія у ЗМІ, – отримані дані порівнюють із результатами контрольної групи, яка не навчалася за цим курсом. При цьому контрольна група має бути подібною за кількістю, складом та умовами навчання до тієї групи, що проходила навчання. З прикладами використання процедури «ДО» і «ПІСЛЯ» можна ознайомитися за посиланням <http://autta.org.ua/ua/Advocacy/>.

Вплив компетентісного навчання на рівень сформованості психосоціальних компетентностей учнів

У 2017-2018 роках, за підтримки МОН України і Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), здійснювалось статистичне дослідження впливу ефективності тренінгового курсу «Вчимося жити разом» (починаючи з 2018 року його включено до інтегрованого курсу «Я досліджую світ»).

Для анкетування була використана технологія он-лайн опитування вчителів (1-11 класи) та учнів (4-11 класи) за процедурою «ДО» і «ПІСЛЯ».

В опитуванні взяли участь понад 170 тисяч осіб, що дозволило отримати статистично достовірні результати.

В дослідженні оцінювався вплив курсу на знання, ставлення, уміння та поведінку учнів, а також на емоційну атмосферу в школі, стосунки у класі, методи викладання, відчуття психологічного благополуччя тощо (всього за 42 індикаторами).

Головний результат дослідження: за всіма індикаторами отримано статистично достовірні позитивні зміни. Зокрема прогрес у рівні сформованості життєвих навичок учнів (комунікації, самоконтролю, емпатії, кооперації, аналізу та розв'язання проблем, попередження та розв'язання конфліктів, асертивності, самоусвідомлення і самооцінки) за оцінками вчителів становить від 4,7 % до 28%.

Найбільший прогрес демонструють учні початкової школи, найменший – старшої (див. номограми). Однак старшокласники мають найбільший початковий рівень сформованості життєвих навичок, а за час впровадження курсу показали найбільший прогрес у розвитку навичок самоконтролю та емпатії (більш як 8%).

Повний звіт про результати проекту можна завантажити за посиланням <http://autta.org.ua/ua/Advocacy/>.

Оцінювання вчителями ключових життєвих навичок учнів

Індикатор: % учнів, які показують відмінні та добрі результати
Цільова група: учні початкової школи (1-4 класи загалом)
Запитання в анкетах для вчителів: 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19

Оцінювання вчителями ключових життєвих навичок учнів

Індикатор: % учнів, які показують відмінні та добрі результати
Цільова група: учні старшої школи (на прикладі 10-11 класів загалом)
Запитання в анкетах для вчителів: 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19

Зв'язок психосоціальних навичок і показників якості життя

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) у 2018-2019 роках провело дослідження щодо впливу рівня оволодіння психосоціальними навичками на показники якості життя.

В результаті отримано статистично достовірні дані, які доводять, що підвищення рівня оволодіння життєвими має наслідком наступне:

- покращення академічної успішності
- більше задоволення життям
- підвищення готовність бути мирим і активними громадянином
- зменшення випадків насилля в учнівському середовищі

Детальніше з дослідженням можна ознайомитися за посиланням <https://is.gd/z64VQM>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Evidence and rights based planning & support tool for SRHR/HIV Prevention Interventions for Young People
2. Всемирная Организация Здравоохранения. Навыки, Необходимые для Здоровья
3. Evidence and rights based PLANNING & SUPPORT TOOL for SRHR/HIV Prevention Interventions for Young People
4. Доказовий аналіз психосоціальної адаптивності підлітків у зоні конфлікту та роль системи освіти як захисного середовища: <https://is.gd/z64VQM>

ГЛАВА 8

РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

8.1. Ресурси для навчання учнів

Комплектність

Орієнтовний склад базового комплекту

Матеріали для тематично-календарного і поурочного планування

8.2. Підготовка вчителів

Модель підготовки вчителів в рамках НУШ

Удосконалена методика навчання

Ресурси для самонавчання вчителів з розвитку психосоціальних навичок

8.1. РЕСУРСИ ДЛЯ НАВЧАННЯ УЧНІВ

Комплектність

Якісне навчальне методичне забезпечення є одним із критичних чинників успішного впровадження компетентнісного навчання.

Враховуючи, що курс «Я досліджую світ» є новим як за змістом, так і за методикою викладання, вчителю початкових класів дуже важливо мати повне навчально-методичне забезпечення. Орієнтовний склад такого ресурсного забезпечення наведено на слайді:

Ресурси для компетентнісного навчання учнів за курсом «Я досліджую світ» (autta.org.ua/ua/resources/)

Базовий навчально-методичний комплект до курсу:

- ✓ Підручники для учнів
- ✓ Посібники для вчителя з розробками сценаріїв уроків
- ✓ Презентації, аудіо і відео матеріали для використання на уроках
- ✓ Зошити - практикуми для учнів
- ✓ Наочні матеріали

Матеріали для тематично-календарного і поурочного планування:

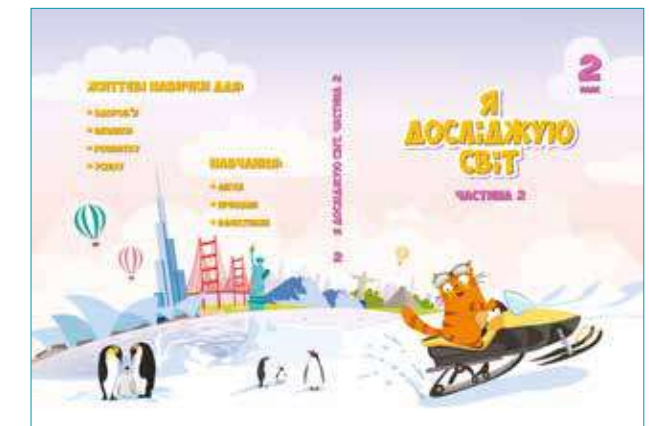
- ✓ Таблиця досягнення конкретних очікуваних результатів (КОР) для обраного підручника і типової освітньої програми
- ✓ Орієнтовний календарно-тематичний план
- ✓ Поурочні опорні плани

Орієнтовний склад базового комплекту

Підручники для учнів

Основним елементом комплекту залишається підручник. Всі підручники, які отримали гриф МОН України, наявні у вільному доступі за посиланням <https://lib.imzo.gov.ua/handle/123456789/683>

При цьому слід пам'ятати, що підручник для початкових класів складає лише кілька відсотків від загальної кількості матеріалів, необхідних вчителю для підготовки до уроків і ефективного проведення навчання учнів

Посібники для вчителя з розробками уроків

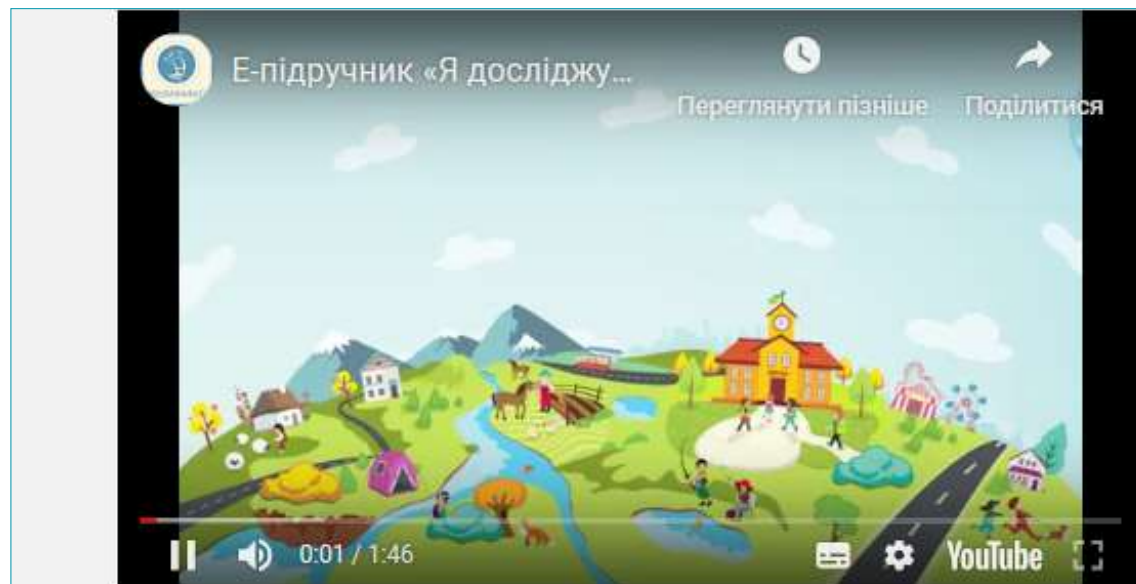
Посібник для вчителя доповнює підручник і зазвичай містить орієнтовне тематично-календарне планування, опорні плани і сценарії проведення уроків. Приклад такого посібника можна переглянути і завантажити за посиланням http://autta.org.ua/ua/resources/ya_doslidzhuuy_sviv/1klas

Презентації, аудіо і відео матеріали для використання на уроках

Збірка таких матеріалів для курсу «Я досліджую світ» наявні у вільному доступі за посиланням http://autta.org.ua/ua/resources/ya_doslidzhuju_svit/1klasi

Додаткові матеріали

Перші батьківські збори. Презентація. Відео

Тиждень 1. Знайомство зі школою

Урок 1. Ласкаво просимо до школи. Відео

Урок 4. Безпека у школі. Відео. Презентація

Працюємо самостійно. Відео

Тиждень 2. Наш клас

Урок 1. Правила класу. Відео. Презентація

Урок 2. Що є у нашому класі. Відео

Урок 3. Твоя постава. Відео

Практикуми для учнів

Практикуми для учнів містять завдання для формування або закріплення конкретних умінь і навичок у природничій, соціальній і здоров'язбережувальній, громадянській та історичній, технологічній, інформативній, мовно-літературній і математичній галузях. Фрагменти яких матеріалів можна переглянути за посиланням http://autta.org.ua/ua/resources/ya_doslidzhuju_svit/1klas

Матеріали для тематично-календарного поурочного планування

Таблиці щодо досягнення конкретних очікуваних результатів (КОР)

Вчитель, використовуючи обраний комплект навчально-методичних матеріалів має бути впевненим, що навчання за цим комплкетом гарантує досягнення учніми конкретних очікуваних результатів.

Фрагмент такої таблиці для одного із авторських підручників наведено на слайді нижче. Повні таблиці для 1-2 класів можна вільно завантажити за посиланням http://autta.org.ua/ua/resources/ya_doslidzhuju_svit

КОНКРЕТНІ ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ ЗА ПІДРУЧНИКАМИ ДЛЯ УЧНІВ 1 І 2 КЛАСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» У СТРУКТУРІ ТИПОВОЇ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ (Р. ШИЯН)

Цикл І (1 – 2 класи)

- КОри і зміст, що розкриваються у підручнику для 1 класу (у 2-х частинах)
- КОри і зміст, що розкриваються у підручнику для 2 класу (перша частина)
- КОри і зміст, що розкриваються як у підручнику для 1 класу (у 2-х частинах) так і у підручнику для 2 класу (перша частина)

Природнича освітня галузь

Обов'язкові результати навчання	Очікувані результати навчання
1	2
1. Змістова лінія «Я пізнаю природу»	
Обирає у найближчому оточенні те, що цікаво дослідити	Учень / учениця: - <i>вирішує</i> , що він / вона хотів / хотіла б дослідити ПРО 1-1.1-1 ; - <i>визначає</i> , які органи чуття знадобляться для обраного дослідження [2 ПРО 1-1.1-2] ; - <i>пояснює</i> різницю між спостереженням за природою і «спогляданням» природи [2 ПРО 1-1.1-3]
Обирає та пояснює дії для дослідження об'єктів природи; визначає можливі результати спостережень/досліджень	Учень / учениця: - <i>пояснює</i> , навіщо він / вона виконує певні дії, спостерігаючи за природними об'єктами / явищами або експериментуючи з ними [1 ПРО 1-1.2-1] ; - <i>передбачає</i> , якого результату досліджень він / вона очікує [2 ПРО 1-1.2-2] ; - <i>висловлює згоду</i> про ймовірний результат [2 ПРО 1-1.2-3]

Орієнтовний календарно-тематичний план

Для складання свого тематично-календарного плану вчителю будуть корисними в якості зразку плани, що розроблені для обраного комплекту. Зразки наявні за посиланням http://autta.org.ua/ua/resources/ya_doslidzhuyu_svit/1klas

Календарне планування з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» та навчального предмета «Технології і дизайн» за Типовою освітньою програмою НУШ-1, розробленою під керівництвом О. Я. Савченко

3 години на тиждень – соціальна і здоров'язбережувальна, громадянська та історична, природнича освітні галузі.

1 година на тиждень – технологічна освітня галузь, предмет «Технології і дизайн» (рядки підсвічено зеленим кольором).

N	Тема	Освітні галузі	Дата
Тематичний тиждень 1. Знайомство зі школою			
1.1	Ласкаво просимо до школи	Соціальна і здоров'язбережувальна / громадянська та історична	
1.2	Знайомство зі школою	Соціальна і здоров'язбережувальна / громадянська та історична	
1.3	Правила евакуації	Соціальна і здоров'язбережувальна	
1.4	Безпека у школі + Досліджуємо шкільне подвір'я (скорочено)	Соціальна і здоров'язбережувальна	
Тематичний тиждень 2. Наш клас			
2.1	Правила класу		
2.2	Що є у нашому класі		
2.3	Твоя постава + Королівська постава (скорочено)	Технологічна	
2.4	Дружний клас (виготовлення спільного виробу)	Технологічна	
Тематичний тиждень 3. Правила дружби			
3.1	Хто такі друзі		

Календарне планування з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» та навчального предмета «Технології і дизайн» за Типовою освітньою програмою НУШ-2, розробленою під керівництвом Р. Б. Шияна

7 годин на тиждень – СЗО (0,5 год), ГО (0,5 год), ПРО (2 год), ТЕО (1 год), МАО (1 год), МОВ (2 год)

N	Тема	Освітні галузі	Дата
Тематичний тиждень 1. Знайомство зі школою			
1.1	Ласкаво просимо до школи	СЗО / ГО / МОВ	
1.2	Знайомство зі школою	СЗО / ГО / МОВ / МАО	
1.3	Правила евакуації	СЗО / ГО / МОВ	
1.4	Безпека у школі	СЗО / ГО / МОВ	
1.5	Досліджуємо шкільне подвір'я	СЗО / ГО / МОВ / МАО	
1.6	Працюємо самостійно (робота з практикумом)	МАО	
1.7	Працюємо самостійно (робота з практикумом)	МОВ	
Тематичний тиждень 2. Наш клас			
2.1	Правила класу	СЗО / ГО / МОВ	
2.2	Що є у нашому класі	МОВ / ТЕО	
2.3	Твоя постава	СЗО / МОВ / МАО	
2.4	Королівська постава (виготовлення виробу)	СЗО / ТЕО / МОВ	
2.5	Дружний клас (виготовлення спільного виробу)	ТЕО / ГО / СЗО / МОВ	
2.6	Працюємо самостійно	МАО	
2.7	Працюємо самостійно	МОВ	
Тематичний тиждень 3. Правила дружби			
3.1	Хто такі друзі	МОВ / СЗО / ГО / МАО	
3.2	Хто може бути друзями	СЗО / ГО / МАО	

Поурочні опорні плани

Орієнтовний формат опорного плану для уроку «На порозі осінь» наведено на малюнку. Повна збірка опорних планів і сценаріїв проведення уроків для одного із авторських навчально-методичних комплектів наявні за посиланням http://autta.org.ua/ua/resources/ya_doslidzhuyu_svit

На порозі осінь

Мета
Сформувати в учнів уявлення про пори року. Ознайомити зі змінами, які відбуваються у природі восени.

Результати навчання
Наприкінці заняття учні:

- розпізнають пори року;
- називають осінні місяці, пояснюють походження їхніх назв;
- називають прикмети осені;
- обирають одяг відповідно до погоди.

Обладнання і матеріали

- Класна дошка і кольорова крейда або фліпчарт і фломастери.
- Комп'ютер, доступ до інтернету, мультимедійний проектор (бажано).

Що підготувати заздалегідь

- Вдягнути на урок елемент одягу в «осінніх» кольорах (жовтий шалик, помаранчева блузка тощо).
- Роздрукувати Додаток 1 в одному екземплярі.
- Підготувати плакат «Погода» за зразком Додатка 2.

Рекомендації щодо організації освітнього простору

- Ранкове коло, підсумкові завдання виконують у загальному колі: всі сидять на стільчиках, на килимку або стоять.
- Решту вправ теж можна проводити в колі або за столами (на розсуд учителя).

ОРІЄНТОВНИЙ ПЛАН УРОКУ

Ранкове коло	7 хв
Бесіда «Прикмети осені»	6 хв
Казка «Який місяць кращий»	6 хв
Руханка «То не є проблема»	3 хв
Бесіда «Погода та одяг восени»	7 хв
Підсумкові завдання	6 хв
Усього тривалість	35 хв

Характеристики одного із повних комплектів ресурсного забезпечення курсу «Я досліджую світ» для 1 класу закладів загального середньої освіти наведено на слайді.

Комплекти для 1 та 2 класу у вільному доступі за посиланням http://autta.org.ua/ua/resources/ya_doslidzhuyu_svit/

8.2. ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ

Модель підготовки вчителів в рамках НУШ

Для масової підготовки вчителів НУШ у 2018 році була запроваджена очно-дистанційна форма навчання: дистанційна на платформі EdEra (60 годин, <https://is.gd/ooHjen>) і на очних тренінгах (60 годин, за затвердженою МОН України програмою <https://is.gd/WzAg8f>)

На жаль, навчання вчителів з методики викладання інтегрованого курсу за цією програмою виявилися неефективним. Про це свідчать результати самооцінювання регіональними тренерами НУШ рівня своєї підготовленості до компетентного навчання учнів після проходження тренінгів НУШ:

Показник підготовленості педагогів до викладання курсу «Я досліджую світ»	Відсоток тренерів НУШ, які ствердно відповіли на запитання анкети
Дуже добре розумію мотиви поведінки сучасних дітей віком від 6 до 10 років	24 %
Дуже добре знаю підходи і методи компетентісного навчання учнів за курсом «Я досліджую світ»	0% (!)
Почуваюся впевнено у навчанні дітей життєвих навичок	20 %
Добре володію методами і прийомами активного і мотивуючого навчання	16 %
Готовий застосовувати методи інтерактивного навчання	48 %

Очевидно, що рівень підготовки вчителів з методики викладання інтегрованого курсу, які навчалися у регіональних тренерів НУШ, виявився ще нижчим.

Удосконалена методика навчання

Призначення і показники ефективності удосконаленої методики

Необхідність розробки навчального модуля «Методика компетентісного навчання за інтегрованим курсом «Я досліджую світ»» пояснюється наступним.

Кількість годин, відведених на вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1-2 класах початкової школи, складає приблизно 36% від загального навчального навантаження. Однак у Типовій освітній програмі підвищення кваліфікації педагогічних працівників на методику викладання курсу «Я досліджую світ» відведено всього 2 години із 150 (тобто 1,3%).

В результаті такої диспропорції національні і регіональні тренери НУШ виявилися практично неготовими до навчання вчителів з методики викладання курсу.

Для виправлення такої ситуації було розроблено навчальний модуль і відповідні ресурси складі:

- програма навчального модуля «Методика компетентісного навчання за інтегрованим курсом «Я досліджую світ»» (загальний обсяг – 36 годин) <https://is.gd/Poqn6X>
- навчально-методичний посібник «Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентісного підходу» (цей посібник)

Ресурси для підготовки вчителів початкової школи з методики інтегрованого курсу «Я досліджую світ»

Підготовка вчителів НУШ у 2018 році проводилася відповідно до «Типової освітньої програми організації і проведення підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладами післядипломної педагогічної освіти», затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 15.01.2018 р. № 36

На методику викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у цій програмі відводиться від 2 до 4 години. Це при тому, що на вивчення цього курсу у школі відводиться від 37% до 38% від загального граничного навантаження.

Тому навчання вчителів з інтегрованого курсу виявилось неефективним

Для зміни ситуації на краще створено і масово апробовано оновлене навчально-методичне забезпечення, яке підвищує ефективність навчання за різними показниками від 35% до 47%. Ресурси включають:

- Програма навчального модуля «Методика компетентісного навчання за інтегрованим курсом «Я досліджую світ»» (36 год.) <https://is.gd/Poqn6X/>
- Навчально-методичний посібник «НУШ: Методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах на засадах компетентісного підходу» (цей посібник)

Масова апробація у 2018–2019 роках створеного навчально методичного забезпечення засвідчила суттєве підвищення рівня підготовленості тренерів НУШ від 35% до 47% в залежності від показника.

Таблиця результатів оцінювання ДО і ПІСЛЯ тренерами НУШ рівня своєї підготовленості до компетентісного навчання учнів за курсом «Я досліджую світ»

Показник	ДО (%)	ПІСЛЯ (%)	Позитивні зміни (%)
Дуже добре розумію мотиви поведінки сучасних дітей віком від 6 до 10 років	24	67	43
Добре знаю підходи і методи компетентісного навчання учнів за курсом «Я досліджую світ»	0 (!)	42	42
Почуваюся впевнено у навчанні дітей життєвих навичок	20	67	47
Добре володію методами і прийомами активного і мотивуючого навчання	16	58	42
Готовий застосовувати методи інтерактивного навчання	48	83	35

МОН України своїм листом від 23/05/2019 # 1/11-4833 рекомендувало зазначений навчальний модуль для практичного використання при підготовці вчителів в рамках НУШ <https://is.gd/jSJW7k>

Особливості навчання за методикою

Навчання за цією методикою здійснюється за очно-дистанційною формою, що складається з онлайн курсу для теоретичної підготовки (20 годин) і очних тренінгів з відпрацювання практичних навичок (16 годин). Навчальний модуль масово апробовано у 2018-2019 роках у Донецькій і Луганській областях.

Дистанційне навчання здійснюється шляхом проходження онлайн курсу з розвитку психосоціальних компетентностей «Вчимося жити разом». У разі його проходження користувач автоматично отримує відповідний документ.

Очне навчання проходить у формі тренінгу з відпрацювання практичних навичок на базі закладів післядипломної педагогічної освіти за відповідною тренінговою програмою.

Відпрацювання практичних навичок рекомендується проводити у вигляді неперервного 2-денного тренінгу.

Однак, у разі необхідності, за вибором закладу післядипломної педагогічної освіти, реалізація програми тренінгу може бути рознесеною у часі за окремим графіком (4,8 і 16 годин). При цьому місце і час моделювання педагогічними працівниками уроків-тренінгів для учнів, а також їх демонстрації, визначають уповноважені представники закладів ППО. Ці заходи можуть доповнюватися іншими організаційними формами (наприклад, візити на уроки, рефреш-тренінги, надання відеоматеріалів з проведення уроків тощо).

Тренінги для педагогів проводять спеціально підготовлені тренери НУШ. Вони застосовують стратегію «рольового занурення», яка полягає у наступному.

Після знайомства, створення доброзичливої атмосфери, короткого обговорення релевантних концептуальних і методичних питань, учасники стають «учнями» і приймають участь в модельному уроці-тренінгу, який проводить тренер.

Після завершення модельного уроку-тренінгу, учасники стають «експертами». Вони аналізують проведене тренером заняття, звертаючи увагу на ключові для компетентісного навчання питання. З переліком цих питань учасники знайомляться на початку тренінгу.

Далі всі учасники об'єднуються у групи (від 2 до 7 людей). Це – «вчителі – тренери», які будуть демонструвати уроки-тренінги для учнів. Використовуючи ресурси для моделювання уроків-тренінгів, «вчителі – тренери» обирають окремі уроки і готуються до їх демонстрації.

Під час демонстрації обраного уроку «вчителями-тренерами» інші учасники знову стають «учнями», а після його завершення – «експертами». Ситуація повторюється.

Така проста стратегія виявилася дуже ефективною, що підтверджується проведеними дослідженнями. На початку тренінгу («ДО») і на завершення тренінгу («ПІСЛЯ») учасникам пропонувалося обрати один із варіантів відповіді:

Зовсім ні (1) Деякою мірою (2) Здебільшого (3) Дуже (4)

на такі запитання:

1. Я добре розумію потреби і мотиви поведінки сучасних дітей віком від 6 до 10 років. Це схоже на Вас?
2. Я добре знаю очікувані результати, підходи і методи компетентісного навчання учнів за інтегрованим курсом «Я досліджую світ». Це схоже на Вас?
3. Я почуваюся впевнено у навчанні дітей життєвих навичок (критичного мислення, аналізу проблем, ухвалення зважених рішень, ефективної комунікації, лідерства, самоефективності, роботи у команді, протидії негативному соціальному впливу тощо). Це схоже на Вас?
4. Я добре володію методами і прийомами, що дозволяють організовувати активне і мотивуюче навчання та підтримувати демократичну дисципліну в класі без примусу і покарань. Це схоже на Вас?
5. Під час уроків або виховних годин я готова(ий) застосовувати методи інтерактивного навчання (обговорення у колі, аналіз ситуацій (кейсів), виконання проектів, дискусії, роботи у малих групах, рольові ігри тощо). Це схоже на Вас?

Всі ресурсні матеріали для проведення очних тренінгів наявні у вільному доступі за посиланням <https://is.gd/Poqn6X>

Ресурси для самонавчання вчителів з розвитку психосоціальних навичок

На слайді представлені онлайн ресурси для самонавчання педагогів з питань розвитку психосоціальних навичок («мета навичок»).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ЗА АЛФАВІТОМ

1. Бойчук Ю. Д., Бородіна О. С., Микитюк О. М. Інклюзивна компетентність майбутнього вчителя основ здоров'я: [монографія].
2. Воронцова Т. В. Основи здоров'я. 5 клас: Посібник для вчителя [Електронний ресурс] / Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко. — К.: Алатон, 2013. — 260 с. — Режим доступу: http://autta.org.ua/files/resources/pos_dlya_vch_5_kl_ukr.pdf.
3. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та інші. Вчимося жити разом. Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа) // Алатон. – 2017
4. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та інші. Вчимося жити разом. Програма з розвитку соціальних навичок учнів основної та старшої школи у курсі «Основи здоров'я». [Електронний ресурс] // Алатон. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://drive.google.com/drive/folders/0Bzt9FAqrO9WcblgXNGd1WEZHblU>
5. Гордон Драйден, Джаннетт Вос. Революція в навчанні / Пер. з англ. М. Олійник. — Львів: Літопис, 2005. — 542 с
6. Конвенція про права дитини [Електронний ресурс] : Міжнародний документ від 20.11.1989. — Електрон. текст. дані. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
7. Лорман Т. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі: [практ. посіб.] /Лорман Т., Демпелер Д., Харві Д.; [пер. з англ. Т. Клекота]. – К. : СПД-ФО Парашин І.С., 2010. – 296 с.
8. Навички заради здоров'я. Навчання здоровому способу життя на засадах розвитку навичок: важливий компонент школи, дружньої до дитини, школи, що підтримує здоров'я. — ВООЗ — К., 2004.
9. Навчально-методичний посібник «Інклюзивне навчання у закладах загальної середньої освіти: керівництво для тренера». Доступ до видання:
10. Нова українська школа: poradnik для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н. М. — К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. — 206 с
11. Основи здоров'я: Підручник для 8 класу / І. Д.Бех, Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко, С. В. Страшко.—К.: Алатон, 2016.
12. Основи здоров'я: Підручник для 9 класу [Електронний ресурс] / І. Д.Бех, Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко, С. В. Страшко.—К.: Алатон, 2017.
13. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : Розпорядження КМУ від 14 грудня 2016 р. N 988-р.
14. ANNEX to the Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning [Electronic resource]. — Available at: Cooperative Learning Seating Options // Teaching resources –:
15. Evidence and rights based planning & support tool for SRHR/HIV Prevention Interventions for Young People
16. Reimagining Life Skills and Citizenship Education in the Middle East and North Africa. A Four-Dimensional and Systems Approach to 21st Century Skills. Conceptual and Programmatic Framework. Executive summary. United Nations Children's Fund.

Навчальне видання

Воронцова Тетяна Володимирівна
Пономаренко Володимир Степанович
Хомич Олена Леонідівна
Гарбузюк Ірина Вікторівна
Андрук Наталія Володимирівна

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

«НОВА УКРАЇНЬСЬКА ШКОЛА: МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» У 1-2 КЛАСАХ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА ЗАСАДАХ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ»

Комп'ютерна верстка: Кулківська Є.Г.

Формат 60x84/8

Папір офсетний. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 14,5